

T.C.

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK EĞİTİM VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

**Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında
Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri**

Uzmanlık Tezi

Kübra ÖZTÜRK

ANKARA-2014

T.C.

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK EĞİTİM VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

**Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında
Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri**

Uzmanlık Tezi

Kübra ÖZTÜRK

Tez Danışmanı

Dr. Erdem CAM

ANKARA-2014

T.C.

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK EĞİTİM VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında

Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim Uzmanlığı Tezi

Tez Danışmanı: Dr. Erdem CAM

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

T.C.

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK EĞİTİM VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

BAŞKANLIĞINA

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (...../...../2014).

Tezi Hazırlayanın

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

TEŞEKKÜR

4 Mart 2011 tarihinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim Uzman Yardımcısı olarak memuriyet görevine başladığım Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi'nde üç yıllık hazırlık dönemimi tamamlamış bulunup, “Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri” konulu tez çalışmamı sunmaktayım.

Uzmanlık tezimi hazırlamamda desteklerini esirgemeyen başta Merkez Başkanım Sayın İsmail AKBIYIK olmak üzere, Merkez Başkan Yardımcısı Sayın Dr. Ali İhsan SULAK'a, meslek hayatındaki engin tecrübesinden ve yol göstericiliğinden yararlandığım tez danışmanım Sayın Dr. Erdem CAM'a, tez dönemi boyunca başta Sayın Handan AKARSU ve Begüm DOĞAN olmak üzere desteğini esirgemeyen kıymetli çalışma arkadaşlarıma, odak grup çalışmalarında yardım ve desteğini esirgemeyen Altınokta Körler Derneği Ankara Şubesi'ne, Ankara İşaret Dili Derneği'ne ve Güçlü Eller Engelliler Spor Kulübü Derneği'ne ve işitme engelli katılımcılarla yürüttüğümüz çalışmada işaret dili tercümanlığımızı yapan Sayın Hasan Hüseyin KORKMAZ'a ve İşaret Adam Akademi'ye, odak grup çalışmasında içtenlikle hayat hikâyelerini ve deneyimlerini benimle paylaşan ve tez çalışmama destek veren katılımcıların her birine, ayrıca bu zor dönemde yanımda olan Sayın Damla OKTAR ve Emre SEVER'e ve eğitim ve meslek hayatımda en büyük emeğin sahibi olan, dedem, Sayın Mete KOÇAK'a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	viii
1. BÖLÜM: KAVRAMLAR	5
1.1. Engelli Kavramı ve Engellilik Hali.....	5
1.1.1. Engellilik Üzerine Temel Yaklaşımlar	13
1.1.1.1. Tıbbi-Bireysel Model	15
1.1.1.2. Sosyal Model	18
1.2. Ayrımcılık Kavramı	22
1.2.1. Ayrımcılığın Uluslararası Metinlerdeki Yeri ve Tanımları.....	26
1.2.1.1. Birleşmiş Milletlere Göre Ayrımcılık Yasağı	27
1.2.1.1.1. Birleşmiş Milletler Antlaşması ve İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi	27
1.2.1.1.2. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme.....	28
1.2.1.1.3. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme	31
1.2.1.1.4. Irk Ayrımcılığının Tüm Biçimlerinin Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi	33
1.2.1.1.5. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi	33
1.2.1.1.6. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme.....	34
1.2.1.1.7. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre Ayrımcılık Yasağı.....	34
1.2.1.2. Avrupa Konseyi'ne göre Ayrımcılık Yasağı.....	35
1.2.1.2.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.....	36
1.2.1.2.2. Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı	37
1.2.1.3. Avrupa Birliği'ne göre Ayrımcılık Yasağı.....	38
1.2.1.3.1. Temel Belgeler.....	39

1.2.1.3.2. Direktifler.....	42
1.2.1.3.2.2. İstihdam ve Meslekte Eşit Muameleye Dair Genel Çerçeve Oluşturan 2000/78/EC sayılı Avrupa Birliği Konsey Direktifi	45
1.2.2. Ayrımcılığın Ulusal Metinlerdeki Yeri	47
1.2.2.1. Anayasa	47
1.2.2.2. Türk Ceza Kanunu.....	50
1.2.2.3. İş Kanunu.....	54
1.2.2.4. Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu	57
1.2.2.5. Devlet Memurları Kanunu.....	58
1.3. Sosyal Dışlanma ve Sosyal İçerme Kavramları	58
2. BÖLÜM: ENGELLİLERE YÖNELİK AYRIMCILIK VE AYRIMCILIKLA MÜCADELE	63
2.1. Türkiye’de Engellilerin Mevcut Durumu.....	63
2.2. Ayrımcılığın Kuramsal Dayanakları	68
2.2.1. Sosyal Üstünlük Yönelimi.....	70
2.2.2. Sosyal Beğenilirlik Teorisi	70
2.2.3. Adil Dünya İnancı	71
2.2.4. Ahlaki Dışlama.....	72
2.2.5. Sistemin Meşrulaştırılması	73
2.3. Bir Ayrımcılık Öznesi Olarak Engelliler	73
2.3.1. Engellilerin Ayrımcılığa Uğradığı Alanlar	78
2.3.1.1. Bir Ayrımcılık Alanı Olarak İstihdam ve Çalışma Hayatı.....	82
2.4. Engellilere Yönelik Ayrımcılığın Nedenleri	90
2.4.1. Ekonomik nedenler.....	90
2.4.2. Psiko-sosyal Nedenler	91
2.4.2.1. Duygusal Nedenler	92
Acıma ve Şefkat.....	92

<i>Korku/Endişe</i>	93
2.4.2.2. Paternalizm (Korumacılık)	96
2.5. Engelli Ayrımcılığı ile Mücadele.....	99
2.5.1. Uluslararası Metinlerde Engelli Ayrımcılığı ile Mücadele	99
2.5.1.1. Birleşmiş Milletler Örgütüne göre engelli ayrımcılığı ile mücadele	99
2.5.1.1.1. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre Engelli Ayrımcılığı ile Mücadele.....	111
2.5.1.2. Avrupa Konseyi Düzeyinde Engellilere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele	113
2.5.2. Ulusal Metinlerde Engelli Ayrımcılığı ile Mücadele	125
2.5.2.1. Anayasa	125
2.5.2.2. Kanunlar	126
2.5.2.2.1. Engelliler Hakkında Kanun.....	126
2.5.2.2.2. Türk Ceza Kanunu	132
2.5.2.2.3. İş Kanunu	133
2.5.2.2.4. Devlet Memurları Kanunu	135
2.5.2.2.5. Milli Eğitim Temel Kanunu ve İlköğretim ve Eğitim Kanunu	137
2.5.2.2.6. Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun	139
2.5.2.2.7. Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun	140
2.5.2.2.8. Diğer İlgili Kanunlar.....	140
3. BÖLÜM	143
3.1. Yöntem.....	143
3.2. Araştırma Soruları.....	145
3.3. Odak Grup Çalışması Süreci ve Görüşme Yapılan Grupların Özellikleri.....	146
3.4. Odak Grupların Demografik Özellikleri	148
3.5. Odak Grupların Eğitim Hayatı ve Ayrımcılık Deneyimleri.....	149
3.6. Odak Grupların Çalışma Hayatı ve Ayrımcılık Deneyimleri	160

4. BÖLÜM: AYRIMCILIKLA MÜCADELE ÖNERİLERİ VE GENEL DEĞERLENDİRME.....	177
KAYNAKÇA.....	186
ÖZGEÇMİŞ	196

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADA	: American with Disabilities Act
Akt.	: Aktaran
AİHS	:Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AP	: Avrupa Parlamentosu
ASPB	: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
AT	: Avrupa Topluluğu
BK	:Borçlar Kanunu
BM	:Birleşmiş Milletler
DB	:Dünya Bankası
Der	:derleyen
DMK	:Devlet Memurları Kanunu
DSÖ	:Dünya Sağlık Örgütü
EC	:European Commission
Edt.	:Editör
EKPSS	:Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı
HIV	:Human Immunodeficiency Virus
ICF Health	: The International Classification of Functioning, Disability and Health
ICIDH	:International Classification of Impairment, Disability and Handicap
ILO	: International Labour Organization

İK	:İş Kanunu
İPEA	:İşgücü Piyasasının Engelliler Açısından Analizi
İŞKUR	:Türkiye İş Kurumu
KHK	:Kanun Hükmünde Kararname
Md	:Madde
MK	:Türk Medeni Kanunu
OECD	:Organisation for Economic Co-operation and Development
ÖDAÖ	:Özrürlüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi
ÖMSS	:Özürlü Memur Seçme Sınavı
ÖÖKK	:Özel Öğretim Kurumları Kanunu
ÖSYM	:Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi
ÖSS	:Öğrenci Seçme Sınavı
ÖZVERİ	:Ulusal Özürlüler Veritabanı
RG	:Resmi Gazete
STK	:Sivil Toplum Kuruluşu
Sy	:sayfa yok
TCK	:Türk Ceza Kanunu
TÖA	:Türkiye Özürlüler Araştırması
TÖNA	:Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurum
UÇÖ	:Uluslararası Çalışma Örgütü

UNDP	: United Nations Development Programme
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UPIAS	: Union of the Physically Impaired Against Segregation
Vb	:ve benzeri
Vd	:ve devamı
WB	: The World Bank
WHO	: World Health Organization
Yy	:yıl yok

GİRİŞ

Engellilere yönelik ayrımcılık, tarihin her döneminde var olan ancak kapitalist üretim biçimlerinde daha fazla görünür hale gelen bir olgudur. Endüstriyel üretim öncesi feodal dönemde engellilerin üretim sistemine geçimlik aile ekonomisine katkı veya küçük zanaat işletmelerde faaliyet şeklinde olduğu ve böylece toplumsal katılımı gerçekleştirebildikleri görülür. Engelliler hız ve verimlilik düsturu ile çalışan fabrika sisteminde tamamen verimsiz ve tüketici bir kesim olarak algılanmaya başlanmıştır. Verimsizlik, beceriksizlik ve benzeri tanımlamalar engellilerin üretim sisteminin dışına itilmesine, dolayısıyla gelir getirici işlerden yoksun kalmasına ve sonuçta toplumdaki dışlanmasına yol açmıştır. 1960'lı yıllara kadar da insan hakları temelinden yoksun, yalnızca giderilmesi gereken bir eksiklik tedavi edilmesi gereken bir hastalık hali olarak ele alınmış, bireyin toplum içinde var olma isteği ile kendini gerçekleştirme hedefi göz ardı edilmiştir. Antik çağlarda engelli doğan bebeklerin öldürülmesi, 1920'li 40'lı yıllarda öjeni uygulamaları engellilerin toplumda var olmasının istenmediğinin gerek tarih öncesinde gerek modern toplumda izlerini ortaya koyar. Antik toplumlarda engelli bebeklerin yok edilmesi isteğine karşı savaşçı topluluklarda fetih ya da istila ertesinde engelli hale gelen askerlerin toplum içinde korunduğu dikkati çeker. Benzer şekilde modern toplumda da büyük savaşlar sonrasında engelli hale gelen bireylere yaklaşımı değiştirmiştir. Özellikle, birinci ve ikinci dünya savaşları sonrasında, engelli hale gelmiş savaş gazilerinin eve döndükten sonra karşılaştıkları sorunlar, batı toplumunun engellilik kavramına bakışında değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Aynı dönemde yükselen sosyal refah devleti anlayışının da engelliliğin anlaşılması üzerinde önemli dönüştürücü etkisi olmuştur. Sivil toplum örgütlerinin de katılımcı

politikalara olan desteğiyle birlikte engelliler hastadan vatandaşa, engellilik ise tedaviden haklara doğru bir evrim yaşamıştır. Yasal düzenlemelerle desteklenen bu mücadelenin meyveleri olduğu bir gerçektir; ancak bu toplumsal bütünleşme ve kendini kabul ettirme çabaları büyük bir bariyerle karşılaşır: Bu bariyer ise günümüzün toplumsal sorunlarının başında gelen ayrımcılıktır. Engellilere yönelik ayrımcılığın arka planında antik dönemlerden getirilen “tanrının cezası, günahların bedeli” görüşü, feodal dönemde “acınan, yardıma muhtaç kişi” bakış açısı ve modernitenin “verimsiz, tüketici yığınlar” algısı günümüz de ayrımcılığa kaynaklık eden önyargı ve kalıp yargıların içerisinde gizlidir. Engellilere yönelik ayrımcılık dünyada ırk, entisite ya da cinsiyet temelli ayrımcılıklar kadar dikkat çekmemiştir. Bunun sebebi diğer ayrımcılıkların dünya tarihinde kanlı olaylara da sahne olmuş olmasından kaynaklanır. İkinci Dünya Savaşı öncesi Almanya’da bahsedildiğinde ırk temelli bir soykırım ilk akla gelendir. Oysa bahsi geçen dönemde ilk katledilen kesim engelli, hasta ve yaşlılar olmuştur. Engelli ayrımcılığının bir diğer gizli kalma sebebi ise toplumsal hayatta bireylerin engellilere yönelik olumsuz tutumlarını gizleme eğilimleridir. Bireyler engellilere yönelik olumsuz bir tavrın tepki alacağını düşündükleri için bunu gizler ve örtük veya dolaylı biçimde ortaya koyar. Bunun en dramatik örneği şüphesiz engelli istihdam düzeyleridir. İşverenlere ve diğer çalışanlara sorulduğunda engellilerin istihdamını destekleyici beyanlar vermelerine rağmen engelli istihdamı gerek Türkiye’de gerekse dünyada düşüktür.

Toplumsal dışlama ve yoksulluk birbiri için hem neden hem sonuç oluşturan, karşılıklı etkileşim içinde iki kavramdır. Engelli yoksulluğu ve sosyal dışlanması da kısır döngüye dönüşen bir sorunsaldır. Toplumsal dışlanmaya çözüm olarak en başta istihdam ileri sürülür. İstihdamın ve istihdam edilebilirliğin artırılması için eğitim

olmazsa olmazdır. Engellilere yönelik oluşturulan politikaların verimli sonuçlar doğurabilmesi için tüm engelli politikalarında engelli ayrımcılığı ile mücadele belirtilmelidir ve yaptırıma bağlanmalıdır. Ayrımcılık sosyal dışlanmaya neden olan bireylerin toplumla bütünleşmesine hemen her alanda engel teşkil eden bir sorundur. Ayrımcılıkla mücadele edilerek politikaların özünde temel alınmazsa kaynaştırılmalı eğitimler, istihdamda kota uygulamaları ya da teşvikler beklenen bütünleşmeyi sağlayamayacaktır.

Bu çalışmada ortaya konmak istenen, çalışma hayatında engellilerin karşılaştığı ayrımcılık ve bunun nedenleridir. Bu bağlamda ilk bölümde tartışmanın temelinde yatan kavramlar ele alınmıştır. Engelli kimdir ve genel olarak nasıl tanımlanır, engelliliği açıklamaya çalışan modeller nelerdir; ayrımcılık nedir ve sosyal dışlanma ile sosyal içirme ne anlama gelmektedir? Ayrımcılık kavramı özellikle eşit işlem ilkesi ile açıklanmaya çalışılmış ve detaylı olarak incelenmiştir. İkinci bölümde özel olarak engelli ayrımcılığı ele alınmıştır. Türkiye’de engellilerin mevcut durumu belirtilerek engellilere yönelik ayrımcılığın nedenleri sıralanmaya çalışılmıştır. Son bölüm ise seçilen engelli grupları ile yapılan odak grup çalışmalarına ayrılmıştır. Tez çalışmasında üç engel grubu ile odak grup mülakatları gerçekleştirilmiştir. Bunlar görme, işitme ve ortopedik engelli gruplarıdır. Bu çalışma için seçilen engel gruplarının tercih edilme nedeni; istihdam da ağırlıklı olarak yer alan gruplar olmasından dolayıdır. Engelli grupları belirlenirken, katılımcıların çalışma hayatında bulunmuş veya hâlâ bulunanlar kişilerden oluşması ve sivil toplum örgütü üyesi olmaları dikkate alınmıştır. Bu seçimde hem engelli bireylere ulaşmada yaşanacak zorluklar azaltılmak istenirken hem de aktif hayatın

içerisine katılmış engelli kişilerin karşılaştıkları ayrımcı uygulamaların gözler önüne serilmek istenmesi etkili olmuştur.

1. BÖLÜM: KAVRAMLAR

1.1. Engelli Kavramı ve Engellilik Hali

Engellilik durumu tarih öncesinden beri insanların açıklamaya çalıştığı bir olgudur. Antropolojik kalıntılar modern homo-sapiensten önce de engelli bireylerin gruplar içinde var olduklarını göstermektedir. Yırtıcı hayvan yaralamaları, kazalar ve doğuştan oluşan kalıtsal nedenlerle engelliliğin oluştuğu düşünülmektedir (Berkson'dan akt. Braddock ve Parish,2011:104).

Engelli, özürlü, sakat, malûl ve benzeri kavramlar engellilik alanında kullanılmaktadır. Kavram seçiminde genel çekince “kırıcı” olup olmamasıdır. Pek çok araştırma kullanılan kavram yerine, hangi anlamda kullanıldığının önemli olduğunu göstermektedir (Şişman, 2012; Subaşıoğlu, 2008; Karataş, 2002; Boyraz, 2010). Sakat, bir yanı eksik veya hasta olanı ifade etmekte iken özürlü özürlü olan, mazeretli anlamlarına gelmektedir. Özürlülük, sakatlıktan farklı olarak görelî kaybı ifade eder. Özürlülük, tıp için sağlık sorunu, biyoloji için genetik bir bozukluk anlamına gelmektedir. Aynı kavramı kamusal kurum ve kuruluşlar sıklıkla tercih etmekteydi¹. Ancak yapılan bir yasal düzenleme² ile tüm kamusal metinlerdeki *özürlü, sakat, kötürüm, çürük* gibi aşağılayıcı addedilen kelimeler çıkartılmış yerine *engelli* kavramı getirilmiştir.³ Kavramların kırıcı olup olmadığı noktasında; toplumsal yaşam içinde adına ne denirse densin engelli, sakat, özürlü yeteri ve

¹ Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 5378 sayılı Özürlüler Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu Madde 30. Özürlü, Eski Hükümlü ve Terör Mağduru Çalıştırma Zorunluluğu... gibi örnekler artırılabilir.

² 03.05.2013 tarih ve 6462 sayılı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

³ Detaylı bilgi için bakınız:

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503.htm>

gereğince korunmuyorsa, hangi kavramla tanımlanırsa tanımlansın, zaman içinde anlam olumsuzlukları beraberinde getirecektir (Altan, 1998:32).

1983 yılında yayınlanan 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Koruma Kanunu⁴ *özürlüyü*⁵, *doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişi* olarak tanımlar. Buna ek olarak ilgili kanunda *bakıma muhtaç özürlü* ayrıca; *özürlülük sınıflandırmasına göre resmî sağlık kurulu raporu ile ağır özürlü olduğu belgelendirilenlerden, günlük hayatın alışılmış, tekrar eden gereklerini önemli ölçüde yerine getirememesi nedeniyle hayatını başkasının yardımı ve bakımı olmadan devam ettiremeyecek derecede düşkün olan kişi* olarak tanımlanır.

2002 yılında Türkiye İstatistik Kurumu'na (TÜİK) yaptırılan Türkiye Özürllü Araştırması'na (TÖA) göre; *bireyin süregelen bir hastalık nedeniyle çalışma kapasitesi ve yaşam fonksiyonları engelleniyorsa, bu hastalık sürekli bakım ve tedavi gerektiren bir hastalık ise, bu birey de engelli* tanımı içinde yer almaktadır.

5378 Sayılı Özürllü ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun 7 Temmuz 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bahse konu kanuna göre özürllü birey "*doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük*

⁴ Kanun metni için: <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/132.html>

⁵ Özürllü kavramı 30.5.1997 tarih ve 572 sayılı Kanun hükmünde Kararnamenin 5. maddesi uyarınca değiştirilmiştir.

gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi” olarak tanımlamıştır.

Başbakanlık Özürlüler İdaresi'nin⁶ 2008 yılında yapmış olduğu Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor (TÖNA) isimli çalışmada ise aşağıdaki tanımlar yer almıştır. Tanımların tamamen tıbbi dayanaklar içerisinde sıralandığı görülmektedir.

Özürlü: Doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal, sosyal yetilerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, normal yaşamın gereklerine uyamayan kişilerdir.

Zihinsel Özürlü: Çeşitli derecelerde zihinsel yetersizliği olan kişidir. Zekâ geriliği olanlar (mental retardasyon), Down Sendromu, Fenilketonüri (zekâ geriliğine yol açmışsa) bu gruba girer.

İşitme Özürlü: Tek veya iki kulağında tam veya kısmi işitme kaybı olan kişidir. İşitme cihazı kullananlar da bu gruba girmektedir.

Görme Özürlü: Tek veya iki gözünde tam veya kısmi görme kaybı veya bozukluğu olan kişidir. Görme kaybı ile birlikte göz protezi kullananlar, renk körlüğü, gece körlüğü (tavuk karası) olanlar da bu gruba girmektedir.

Ortopedik Özürlü: Kas ve iskelet sisteminde yetersizlik, eksiklik ve fonksiyon kaybı olan kişidir. Kol, ayak, bacak, parmak ve omurgalarında kısıklık, eksiklik, fazlalık, yokluk, hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu, kas güçsüzlüğü, kemik hastalığı olanlar, felçliler, serebral palsi, spastikler ve spina bifida olanlar bu gruba girmektedir.

Dil ve Konuşma Özürlü: Herhangi bir nedenle konuşamayan veya konuşmanın hızında, akıcılığında, ifadesinde bozukluk olan ve ses bozukluğu olan kişidir. İşittiği halde konuşamayanlar, gırtlığı alınanlar, konuşmak için alet kullananlar, kekemeler, afazi, dil-dudak-damakçene yapısında bozukluk olanlar bu gruba girmektedir.

Ruhsal ve Duygusal Hastalığı Olan: Duygu, düşünce ve davranışlardaki normalden farklı örüntüler nedeni ile günlük yaşam aktivitelerine tamamlamada, kişiler arası ilişkilerini devam ettirmede güçlük yaşayan kişidir. Depresyon, şizofreni gibi hastalıklar bu gruba girmektedir.

Süreğen Hastalık: Kişinin çalışma kapasitesi ve fonksiyonlarının engellenmesine neden olan, sürekli bakım ve tedavi gerektiren hastalıklardır (kan hastalıkları, kalp-damar hastalıkları, solunum sistemi hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, idrar yolları ve üreme yolları hastalıkları, cilt ve deri hastalıkları, kanserler, endokrin ve metabolik hastalıkları, sinir sistemi hastalıkları, HIV).

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu: Çocukta 7 yaşından önce başlayan, en az iki ortamda (ev, okul) 6 ay süreyle yaşına ve gelişim seviyesine uygun olmayan dikkat eksikliği, aşırı hareketlilik, hiperaktivite ve dürtüsellik belirtileriyle görülen bozukluktur.

30 Mart 2013 tarihinde yayınlanan Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmeliğin 4. maddesinin

⁶ 633 sayılı KHK'ya göre Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. İlgili KHK ve ilgi yazı gereği 31.12.2011 tarihi itibarıyla Özürlüler İdaresi Başkanlığı Kurumu kapatılarak bu kuruma ait iş ve işlemler de ilgili Genel Müdürlüklere devredilmiştir.

(c) bendinde “*özürlü: doğuştan veya sonradan; bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılamada güçlükleri olan ve korunma, bakım veya rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi*” olarak, 5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükümünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile aynı şekilde tanımlanmıştır.

Yönetmelikte ayrıca ağır engelli birey tanımı yer almaktadır. Ağır engelli birey, aynı maddenin (a) bendinde: “*Özür durumuna göre özür oranı %50 ve üzerinde olduğu tespit edilenlerden günlük yaşam aktivitelerini başkalarının yardımı olmaksızın yerine getiremeyeceğine özürlü sağlık kurulu tarafından karar verilen kişi*” olarak tanımlanmaktadır. Tanım ve sınıflandırmalarda İşlevsellik Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması (ICF) esas alınmıştır.

Türkiye İş Kurumu’nun internet sitesinde⁷ yer alan tanımına göre ise engelli, *bedensel, zihinsel veya ruhsal sorunları nedeniyle çalışma gücünün en az yüzde 40’ından yoksun olduğu sağlık kurulu raporu ile belgelenen kişidir.*

Türkiye’deki tanımlamalara bakıldığında yapılan tanımlamanın Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’nün 2001 tarihli tanımındaki engelliliği; her türlü özür, faaliyet yoksunluğu veya sosyal hayata katılımdaki kısıtlamayı (sosyal dezavantaj) kapsayacak genişlikte olduğu görülür.

İngiltere’de sosyal modelin temellerinin oluşturulduğu Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Yetiyitimi Olanların Birliği (Union of the Physically Impaired Against Segregation-UPIAS)’nin tanımı ise sakatlığı yetiyitimi olan bireylerin toplumda

⁷ <http://www.iskur.gov.tr/kurumsalbilgi/istatistikler.aspx>

karşılaştığı ilişkilerle tanımlar. Fiziksel kısıtlılıklar (yürüyememe, görememe, duyamama gibi) yetiyitimini oluştururken; sakatlık topluma katılımdan dışlanma, toplumdan yalıtılma ile kamusal alanda oluşturulmuş yapısal, kültürel, zamana ve mekâna bağımlı olarak oluşan bir süreci ifade eder (Shakespear,2011:51-53, Barnes,2012:15-16).

Thomas'a göre sakatlık günümüzde toplumsal bir baskı türünü anlatır ve cinsiyetçilik, ırkçılık gibi ayrımcı uygulamalarla beraber düşünülmelidir (Thomas,2011:31). Sakatlık; bedensel veya zihinsel açıdan anormal ölçüde eksikliği ya da yetersizliği olduğu için normal atfedilen etkinliklere katılmayan bireyi anlatır.

Lenard Davis (akt. Braddock ve Parish, 2011: 101) "*yetiyitimi fiziki bir gerçekliktir ancak sakatlık toplumsal bir inşadır*" diyerek yetiyitimi ile sakatlık arasındaki ayrımı belirtir. Belirtilen ayrım gözle görülen bir farklılığın varlığı ile toplum tarafından atfedilen bir farklılığın olması noktasındadır. Carroll (akt.Demircioğlu, 2010: 9), sakat engelli ve özürlü gibi kavram kargaşalarının altında toplumsal ilişkilerdeki gerçekliklerinden kopartılmasının yattığını belirtir.

Birleşmiş Milletlere (BM) göre özürlü; *kişisel ya da sosyal yaşantısında kendi başına yapması gereken işleri doğuştan veya sonradan olma bir noksanlık sonucu yapamayan* olarak tanımlanmıştır. Bu oldukça dar kapsamlı bir tanımdır ve bakıma muhtaçlık vurgusu yapılmaktadır. ICF⁸ engelliliği; *sakatlığı, faaliyet sınırlılığını ve katılım kısıtlılığını* kapsayan geniş anlamlı bir terim olarak kullanılmaktadır.

Engellilik, *(beyin felci, down sendromu, depresyon ve benzeri)* sağlık sorunları olan

⁸Bu sistem ilk olarak 1980 yılında işlevsellik ve yetiyitimine dair sağlık bileşenlerinin sınıflandırılması için birleştirici bir çerçeve sağlamak amacıyla DSÖ tarafından ICIDH (International Classification of Impairment, Disability and Handicap) olarak kısaltılarak ve "*Bozukluk, Yetiyitimi ve Engelliliğin Uluslararası Sınıflandırması*" başlığıyla oluşturulmuştur. Detaylı bilgi için bakınız: <http://apps.who.int/classifications/icfbrowser/>

bireylerin (*negatif tavırlar, erişilemeyen ulaşım ve kamu binaları, sınırlı sosyal destek gibi*) kişisel ve çevresel faktörlerle etkileşimlerinde ortaya çıkan olumsuz durumları ifade etmektedir (Dünya Engellilik Raporu, 2011:1).

2006 yılında benimsenen Engellilerin Haklarına İlişkin BM Sözleşmesi'nin⁹ amacı; “*tüm engelli insanların temel özgürlüklerden ve bütün insan haklarından tam ve eşit bir şekilde yararlanmasını teşvik etmek, sağlamak, korumak ve insan olmaktan ileri gelen haysiyetlerine yönelik saygıyı arttırmaktır*” diye belirtmektedir. Dünya Bankası (DB) ile DSÖ'nün ortaklaşa yayınladığı Dünya Engellilik Raporu'nda da günümüzde ve gelecekte engellilik artacağı için hükümetlerin engelli vatandaşlarını görmezden gelemeyeceği vurgulanmıştır¹⁰. Bu bağlamda engelliliği bireyin sorumluluğundaki bir güçlük olarak görmek sosyal politika anlamında eksiklik olacaktır. Engelli bireylerin gerek sosyal gerekse ekonomik nedenlerle içinde yaşadıkları çevre ile bütünleştirilmeleri gerekmektedir.

DSÖ; *sağlığı, yalnızca hastalığın olmaması değil, aynı zamanda fiziksel, zihinsel ve sosyal anlamda “tam bir iyilik” hali* olarak tanımlamıştır. Bedensel ve zihinsel engellilik için ise çeşitli terim ve tanımlamaların kullanıldığı görülmektedir. DSÖ, 1980 yılında yaptığı yukarıda bahsi geçen sınıflandırmada *özürlülüğü işlevsel bir hasar, sakatlığı normal aktivitelerde kısıtlılık ve engelliliği ise sosyal dezavantaj* olarak tanımlamıştır (Çınarlı, 2010: 2).

Uluslararası Bozukluklar Yetiyitimi ve Engellerin Uluslararası Sınıflandırması'nda (*ICIDH - International Classification of Impairment, Disability*

⁹ Sözleşmenin tam metni için bakınız:

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N06/645/30/PDF/N0664530.pdf?OpenElement>

¹⁰ Detaylı bilgi için bakınız:

<http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687-1328710754698/YoneticiOzeti.pdf>

and Handicap)¹¹ *özürlülük, bozulma sonucu yetilerin kısıtlanması veya yetilerden tamamen yoksun kalmayı, engellilik ise bozukluk ve özürlülüğten kaynaklanan sosyal dezavantajı tanımlamakta kullanılmaktadır (II. Özürülüler Şurası, 2005).*

Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) 159 sayılı “Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Sözleşmesi¹²’nde” sakat kişi; “*uygun bir iş temini, muhafazası ve işinde ilerlemesi hususundaki beklentileri, kabul edilmiş fiziksel veya zihinsel bir özür sonucu önemli ölçüde azalmış olan bir birey*” olarak tanımlamıştır.

Engelli Amerikalılar Yasası (Americans with Disabilities Act-ADA)’na göre engellilik, kişinin bir veya daha fazla ana yaşamsal faaliyetini büyük ölçüde sınırlayan fiziksel veya zihinsel bozukluğu, bu tarz bir bozukluğun daha önce yaşanmış olmasını veya bu tarz bir bozukluğu olduğu kabul edilenleri ifade etmektedir (Çakmak, 2008: 54). Burada hayati faaliyetten kastedilen; nefes alma, yürüme, görme, duyma, konuşma, öğrenme ve çalışma becerileridir. Bu geniş bir tanımdır ve çalışmaya engel olmayan, düzeltilebilen bir engel söz konusu ise kişinin engelli sayılmaması gerektiği noktasında eleştirilir. ADA’nın amacı: sakat olarak addedilen herkesi kapsama almaktır; şayet yasada bir boşluk varsa kişiler görebildikleri ve göremedikleri engeller hakkında farklı tanımlamalar yapabilirler. Amaç, kişilerin ayrımcılığa uğramasında etkili faktörlerden birinin de engelli birey olmanın, yasal düzenleme içerisinde belirtilmesi ve bu durumun önüne geçilmesidir.

Demircioğlu (2010: 10) ise

Sakatlığın toplumsal kabulü; bedensel, zihinsel veya ruhsal, sürekli ve görünen farklılık ve bu farklılığın genel olarak olumsuz değerlendirilmesi biçiminde tanımlanabilir. Sürekli olması onu

¹¹ Ayrıca bakınız: <http://www.sustainable-design.ie/arch/ICIDH-2Final.pdf>

¹² Sözleşmenin tam metni için bakınız:
<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/soz159.htm>

hastalıktan ayırt ediyor, görünür olması ise en geniş anlamı ile görenin bu farklılığı ayırt etmesine olanak tanıyor. İdealleştirilen değerler eğer istenilmeyen bir farklılık taşıyor, toplumun beklentileriyle uyumuyorsa ve sosyal tepkiler farklılığa olumsuz bakıyorsa o kişi sakattır.

diye tanımlamaktadır.

Özürlülük, çok değişkenli bir denklemi ifade eder. Çevresel, toplumsal, kültürel ve psikolojik etmenleri içerir. Özürlülük dinamik bir kavramdır. Çevresel, dönemsel, yasal ve fiili koşullara göre değişiklik gösterecektir (Tate ve Pledger'dan akt. Berkün, 2013: 19). Bu görüşe uygun bir diğer görüş ise engelliğin tarih üstü bir konuma denk gelmeyişi ve toplumsal ilişkilere bağlı olduğudur (Gleeson'dan akt. Thomas,2011: 40).

Engellilik, kişinin özellikleri ya da toplumsal yapı nedeniyle, toplumdaki diğer bireyler ile eşit fırsatlara erişmesinin önlenmesi mahiyetinde çok daha geniş bir anlam içermektedir. Bu bağlamda dezavantajlı grupların tamamını engelli olarak kabul etmek de mümkündür. Çünkü kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, göçmenler ve uzun süreli işsizler de toplumsal yapılara erişim noktasında engellenmektedirler. Engelliliği ifade etmek adına kullanılan kavramlar, konuya nasıl bir yaklaşımın olduğunu ortaya koymaktadır. Kavram tartışmasında son olarak belirtilmesi gereken bir diğer konu ise özürlü kavramının daha çok tıbbi-bireysel model içerisinde kullanıldığı, engelli kavramının ise sosyal modeli benimseyen çevrelerde tercih edildiğidir (Şişman,2012: 75). Engelliliği “merhametten” “hak temelli politikalar” yönüne çekme arzusunda olan ve sosyal model ile tıbbi-bireysel modelin birbirinden keskin hatlarla ayrılamayacağını ileri süren bir diğer yaklaşım olan sakatlığın sosyolojisini ve sakat çalışmalarını ortaya koyan çevreler ise doğrudan sakat kavramının kullanılmasının yerinde olacağını belirtir. *Sakat* kavramı, *engelli* ve

özürliiden farklı olarak bireye yükümlülük atfetmeyen ve doğrudan durumu yansıtan bir kavram olarak kabul edilir (Şentürk, 2011: 4)¹³.

1.1.1. Engellilik Üzerine Temel Yaklaşımlar

Engellilik üzerine ilk ve en eski model 'ahlaki model'dir. Buna göre insanın başına gelen ilahî bir ceza veya yaptığı bir kötülüğün sonucu olarak oluşan bir durum söz konusudur (Arıkan,2002). Engelli bireylerin antik dönemde doğuştan karşılaşılan durumlarda olumsuz karşılandığını ve hatta bedensel anomali ile doğan bebeklerin öldürüldüğü bilinmektedir; ancak buna karşılık fetih ile işleyen ve savaşçı toplumların yaralanan ve sakatlanan üyelerini koruduğu ve saygınlığı olduğu görülmektedir (Hughes ve Paterson,2011; Braddock ve Parish,2011; Doğan,2008). Toplumsal değişimlere paralel olarak engellilik olgusuna bakış da değişiklik göstermiştir.

Sosyal model öncesi yaklaşımı tıbbi-bireysel model oluşturmaktadır. Buna göre engellilik kişinin doğuştan ya da sonradan karşılaştığı olumsuz bir durum, kendisinden kaynaklanan bir hastalık ya da rahatsızlık durumu olarak tanımlanır. Tıbbi model; engelliliği tedavi edilebilecek, iyileştirilebilecek ve düzeltilebilecek bir durum olarak görür (Özgökçeler ve Alper, 2010: 1). Bu yaklaşımda toplumsal bakışa yer yoktur ve sorun kişi özelinde tanımlanır. Tıbbi-bireysel model engelliliğin biyolojik ve bedensel kısmı ile ilgilenir (Bezmez vd., 2011: 20). Sorunun çözümü noktasında bireye yükümlülükler atfeder ve normal olarak gördüğü toplumsal pratiklerin içerisinde yer edinme çabasını kişiye özgü tanımlar. Engellilik düzeltilmesi veya iyileştirilmesi gereken bir durum olarak görülür. Sosyal model,

¹³ Bu çalışmada engelli kavramı tercih edilecektir; fakat gerekli noktalarda; yaklaşımların belirginleşmesi adına, özürli ve sakat kavramları da kullanılacaktır.

uzun süre egemen olmuş tıbbi-bireysel modele seçenек ve eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal model, engelliliği, kişiden ve bedeninin sakatlığından ziyade toplumsal yapılarda bu kişiye yönelik var olagelmış engeller üzerinden tanımlar. Engelliği ortaya koyan durumun toplumsal yapılar, kurumlar ve sosyal çevreden ileri geldiğini belirtilir. Sosyal içirme uygulamalarına önem verir ve engelli bireylerin toplum ile bütünleşmesi üzerinde yoğunlaşır. Sosyal model engellilere yönelik güncel sosyal politikaların temelini oluşturur.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından sonra işgücünün büyük bölümünün cephelere çekilmesiyle geride kalan tüm vatandaşların aktif şekilde çalışmasını gerektirmiştir. Bundan dolayı kadınların ve yaşlıların yanı sıra engellilerin de işgücü piyasasının ihtiyaçlarına cevap vermesi gerekmiştir (Özgökçeler ve Alper, 2010: 4). Feodal dönem sonrasında kitleler halinde işçileşen toplum kesimlerinin ücretli çalışma koşullarına uyum sağlaması gerekmiştir. Verimliliğinin düşük olduğu kabul edilen engelliler, bu dönemde hem işgücüne katılması gereken hem de verimsizliği nedeniyle dışlanan bir gruba denk gelir. Tarım ekonomisinde hane içinde üretim faaliyetlerine yardımcı olan ve henüz tam anlamıyla üretimin dışında kalmayan engelliler kapitalist üretim sisteminde zor yer almışlardır. Uyumlaştırmaya duyulan ihtiyaç sonunda mesleki rehabilitasyonun ve iş analizlerin ortaya çıkması bu döneme denk gelir. Sosyal model özellikle 1960'lerden sonra ABD'de Vietnam Savaşı sonrası eve dönen gazilerin sosyal içermesi ile ivme kazanan sakat hareketiyle ortaya çıkmıştır (Bezmez vd., 2011: 17).

1.1.1.1. Tıbbi-Bireysel Model

Aydınlanma dönemi öncesinde ilahî cezalandırma ve ahlakî kusurlar nedeniyle ortaya çıkmış bir durum olarak görülen sakatlık, daha sonra biyolojik kusurlar ile açıklanmaya çalışılmıştır (Shakespeare, 2011: 51). Medikal model de denilen tıbbi-bireysel model, tıptaki gelişmelerle uyumlu olarak 19.yüzyılın ortalarından itibaren hâkim bir model olmaya başlamıştır (Dalbay, 2009: 29). Tıbbi model engellilerin yeti yitimlerini tek tek saymaya ve bunları sınıflandırmaya ardından da tedavi ve rehabilite etmeye yönelik bir bakış açısını içerir (Shakespeare, 2011: 54). Tıbbi modelde sakatlık iyileştirilebilir bir bozukluk olarak ele alınır, kusur yalnızca bedene atfedilir ve kişi kusurlu ve rahatsız olarak kabul edilir (Siebers, 2011: 82). Siebers (2011: 88) tıbbi modelin sakatlığa ilk yanıtının tedavi olduğunu belirtir ve bu bakış açısının sakatlığı bireysel bir mücadele olarak ele aldığını vurgular. Tıbbi bireysel model sakatlığı tıbbin bir konusu olarak ele alır ve engellilerin yaşam koşullarının toplumsal olarak iyileştirilmesinin gereği üzerinde durmaz. İyileştirilebilen bozukluklar, giderilebilen sakatlıklar aşılabilir engellerdir. Tıbbi bireysel model özürülülerin fizyolojik ve biyolojik durumu ile ilgilidir. Tıbbi bireysel modelin özürülülere yönelik “hasta” bakış açısı engelli bireylerin toplumsal hayatta “aciz” olarak damgalanması sonucunu beraberinde getirmektedir. Tıbbi bireysel modelin yükseldiği dönemde engellilerin toplum dışına atılmasına, kapatılarak tedavi edilmesine ve hatta kitleler halinde yok edilmelerine rastlanır. Örneğin Nazi Almanya’sında Yahudilerden önce bedensel ve zihinsel engelliler öldürülmüştür, sosyal Darwinizm olarak adlandırılan hareketlerde toplumun en zayıf halkalarının ortadan kaldırılması ile daha güçlü bir toplum inşası hedeflenmiştir ve öjeni¹⁴

14 *öjeni*: Antropolog Francis Galton tarafından ortaya atılmış, eski Yunanca, “eu” ve “genos” sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan “iyi nesil” ya da “iyi tür” anlamına gelen sözcüktür. 19. yy

uygulamaları sıklıkla görülmüştür (Doğan, 2008: 36-44). Aynı dönemde Amerika ve Avrupa'nın diğer bölgelerinde de öjeni uygulamaları var olmuş, 1950'li yıllara kadar varlığını sürdürmüştür (Rütsche ve Aydın, 2009: 236). Tıbbi bireysel model çerçevesinde batı kültürü engelliliği bireysel bir trajedi olarak ele almıştır. Batı toplumunun korku ve trajedi bakış açısı antik dönemlerden mirastır ve ideolojik olarak liberal faydacılık toplumunda “işe yaramayan tüketiciler” bakış açısını geliştirmiştir. Böylece engelliler sistematik olarak ekonomik ve sosyal hayattan el çektilmişlerdir (Barnes, 2012: 13). Medikal modelin ortaya çıkışı endüstrileşmeden ayrı düşünülemez. İşin evden fabrika eksenine kaymasıyla birlikte verimlilik ve üretkenlik kavramlarıyla beraber engellileri anormal ve işlevsiz olarak tanımlanma; kurumlara kapatılma ve toplumdan dışlanma başlamış, yetiyitiminin bir engel haline gelmiştir (Okur ve Erdugan, 2010: 249). Yeni üretim biçimleri içerisinde özel düzenlemeye ihtiyaç duyan bireylerin var olması kısıtlı olmuştur. Üretim sistemi içerisinde yer alabilmesi için bireylerin düzeltilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda da engelli bireylerin üretken olmaktan uzaklaştırıldıkları görülmüştür. Dönemin çalışmayı öven ve verimliliği kilit kavram sayan bakış açısı içerisinde engelli bireylerin toplumsal konumları olumsuz etkilenmiştir. Bu olumsuz bakış açısının sonucunda engelli bireyler “bakıma muhtaç, aciz, başarısız, güçsüz ve zayıf” olarak damgalanmışlardır. Tıbbi bireysel model ve modernitenin kompozisyonu sonucunda düzeltilebilecek engellilerin rehabilite edilerek normale yakınsanması, düzeltilemeyecek durumdakilerin ise “kurumsallaştırılması” söz konusu olmuştur (Bell, 2010: 624). Tıbbi bireysel modelde engelli bireylerden kısıtlanmış durumlarında

sonlarında Amerika ve Avrupa uygulama bulmuş, alman Nasyonal Sosyalist parti uygulamalarında en üst noktasına ulaşmıştır. Daha detaylı bilgi için bakınız: Bernhard Rütsche ve Melike Belkıs Aydın (2009) *Öjeni ve Anayasa: Özgür Hukuk Devletinde Ebeveynlerin Öjenik Taleplerinin Düzenlenmesi*, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Hukuk Özel Sayısı. Erişim: [http://www.anadolu.edu.tr/sites/default/files/files/20.pdf] (28.04.2014)

ellerinden gelenin en iyisini yapmaları ve profesyonel yönergeler aracılığıyla bireysel ayarlamalar ve başa çıkma stratejileri geliştirmeleri beklenir (Finkelstein,1991). Engelliler tedavinin, değiştirilenin, geliştirilenin ve normal yapılmak istenenin öznesi halini alır (Oliver ve Barnes'dan akt. Barnes,2011:59). Böylece tıbbi ve rehabilitasyon temelli müdahaleler hastalık gibi engellilik için de kullanılır hale gelmiş olur. Engellilik düzeltilmesi gereken bir durum ve bireyin çözmesi gereken bir sorundur (Oliver,1990). Tıbbi bireysel modelde engellilere yönelik müdahalelerin meşruluğunu ise tıptaki ilerlemelere paralel olarak tedavilerdeki olumlu sonuçlar vermektedir (Okur ve Erdugan, 2010: 250).

Tıbbi bireysel model engel gruplarının sınıflandırılmasını, tedavi, rehabilitasyon ve izleme ve bakım hizmetlerinin sunulması anlamında büyük katkılarda da bulunmuştur. Bunun en iyi uygulama örneğini de ICIDH ortaya koymaktadır. Koruyucu ve önleyici programlar, özürülülüğe yol açan gerek doğumsal gerekse edimsel nedenlerin önemli bir bölümünün ortadan kalkmasında etkili olmuş, yeni hizmet modelleri geliştirilmiş, sağlık sisteminin geliştirilmesi sağlanmıştır (Arıkan, 2002: sy). Bu da şüphesiz engelli bireylerin yaşam kalitesini arttırıcı unsurlardandır.

En büyük eleştiriler bireysel çaba ve başarı mücadelelerinin öne çıkartılarak engelliliğin kişisel bir sorun olarak algılanmasını ve engelli bireylerin haklarının ihmal edilmesi noktasındadır. Normal algısının ve normal kabulünün yücelterek farklının ötekileştirilmesine katkıda bulunmuştur. Olumsuz bakış açısının engelli bireylerce de içselleştirilerek normal bedene sahip olmamaktan dolayı normal muamele görmedikleri algısı kalıplaşmaya başlamıştır. Normalliğin yüceltilmesi

sonucu normal olmadığı düşünölenlerin toplumdan uzaklaştırılması olmuştur (Barnes ve Oliver, 1993: sy).

Refah devleti dönemine giriş ve özellikle 1960'lardan sonra -dünya savaşlarının ardından gazi olarak ölkelerine dönen askerlerin de etkisi ile- engelliliği sosyal bir olgu olarak da ele alma girişimleri başlamaktadır (Barnes, 2011: 56-57).

1.1.1.2. Sosyal Model

Engelliliği sosyal bir sorun olarak ele alan model çerçevesinde, engelli haklarının geliştini söylemek mümkündür. Tıbbi-bireysel model içinde bir hasta ve düzeltilmesi gereken bir bozukluk olarak algılanan engelli birey, sosyal modelde bozuk bir toplumsal yapı ve uygun olmayan kamusal yaşam içerisinde ele alınır. Burada ciddi bir ayırmadan yola çıkılmıştır. Şüphesiz bedensel bir kayıp söz konusudur ancak bunu *engele* dönüştüren şey kamusal alandaki düzenleme yetersizliği ve kamusal bilinç noksanlığıdır. Medikal modelde yetiyitimi ile sakatlık eş değerde görölmüştür. Sakatlık tespit ve tedavi edilmesi, sakınılması ve kaçınılması gereken bir olgu ve ortadan kaldırılması gereken bir durum olarak ele alınmıştır. Normalliğin yüceltilmesi nedeniyle rehabilite edilen sakat bireylerin normale yaklaştırılması ve yaklaşmadığı noktada ise uzaklaştırılması söz konusudur (Thomas, 2011: 33-34). Sosyal model bu noktada tıbbi bireysel modele bir başkaldırı ve eleştiri olarak doğmuştur. UPIAS bu alanda önemli bir araç ve aracı olmuştur. 1974 yılındaki bildirilerinde yetiyitimi olan kişilerin topluma tam katılma, bağımsız yaşama, üretken çalışma hayatına katılma ve kendi kaderlerini tayin etmede tam denetime sahip olma noktasında fırsatlar yaratma amacıyla kurulduğunu belirtir. UPIAS tüzüğüünün 1.maddesinde engelli bireylerin kendilerini yalıtılmış ve dışlanmış hissettiklerini vurgular. İngiltere ve ABD'de öne çıkan sakat hareketi sosyal modelin

oluşturulmasında etkili olmuştur (Shakespeare, 2011: 51-52). Sosyal model yetiyitimi ile engelliliği birbirinden ayırmaktadır. Birinde fiziksel sınırlandırılmadan bahsedilirken diğesinde sosyal bir sınırlama söz konusudur. Tıbbi model yapabilirliklere odaklanırken sosyal model kamusal yetersizlikler nedeniyle yapılamayanlara dikkat çeker. Yürüyemeyen bir bacak tıbbi modelin konusu iken yürüyemeyen bir merdiven ya da olmayan bir asansör sosyal modelin konusudur.

Shakespeare (2011: 53-55) yetiyitimi ile engelliliği; yani tıbbi model ile sosyal modeli kıyaslar: yetiyitimi evrenseldir, sakatlık ise yapısal; yetiyitimi kişiseldir, sakatlık ise kamusal; yetiyitimi cinsiyet gibidir, sakatlık ise toplumsal cinsiyet gibi; tıbbi model sakatlığı bireysel kusur olarak tanımlarken sosyal model toplumsal ilişkiler ağı içinde tanımlar; tıbbi modelde kişisel trajedi algısı varken, sosyal model dışarıdan dayatılmış kısıtlamaları gözler önüne serer; tıbbi modelde yeti yitimleri tek tek sayılmaya ve bir sınıflandırma içinde teşhis, tedavi, rehabilitasyon ve bakım hizmetleri sağlamaya odaklanılır, sosyal model engellerin ortadan kaldırılması için ayrımcılığın önlenmesi, bağımsız yaşamın desteklendirilmesi, medeni ve siyasal hakların temin ve tesisi ile toplumsal baskıların azaltılmasına yönelir; sosyal modelde acıma ve hayır işleme mekanizmaları ile engelliliğin ortadan kaldırılamayacağı, hak temelli politikalar ile insan onuruna yaraşır yaşama koşullarının sağlanması ile sorunlarla mücadele edilebileceğini belirtir.

Tıbbi bireysel modelin bireyi salt ele alışına karşı sosyal modelde kişi; çevresi, kültürü, yaşamsal faaliyetlerin kapsamıyla bir bütünün içerisinde ele alınır (Hiranandani, 2005: sy). Engellilik olgusu; tarihsel, kültürel, ekonomik ve çevresel etkilerden bağımsız düşünülemez. Sosyal modelin en önemli özellikleri basit, etkili ve akılda kalıcı bir yapıda kurgulanmış olmasıdır; sosyal model sakat kişilerin hak

arayışları için siyasi açıdan etkili olmuş toplumsal engellere ışık tutarak engelli bireylerin özgürlük arzularını dile getirmiştir; engellerin kaynağının bireylerin bedensel noksanlıkları değil toplumsal baskı ve dışlanma neticesinde olduğu vurgulayarak sakat bireylerin özsaygı geliştirme, pozitif bir kimlik hissi yaratma ve tıbbi bireysel modelin normali yüceltmesi neticesinde yarattığı kişisel başarısızlık hissinden çıkma şansı yaratılmıştır (Shakespeare, 2011: 54-55). Sosyal model engelliğin toplumsal bir inşa olduğundan bahseder: örneğin herkes tekerlekli sandalyelere biniyor olsaydı toplumda merdivenler olmayacaktı (Siebars, 2011: 87). Sosyal teoriye göre engellilik; tarihsel, kültürel, ekonomik ve çevresel engeller sonucu oluşur ve toplumsal olarak yeniden üretilen bir kavramdır. Engellilik; engellileri sosyal olarak kısıtlayan her şeyi kapsar, eşitlik ilkesi temelinde ve haklar kapsamında ele alınmalıdır ve sosyal dışlanmışlığı, yoksulluğu, yoksunluğu, hizmet ve servislere erişememeyi, sağlık, güvenlik ve eğitim gibi en temel ihtiyaçlara ulaşmadaki eşitsizlikleri gözler önüne serer (Okur ve Erdugan, 2010: 247). Sosyal model yalnızca tıbbi tedavi ve iyileştirme hizmetlerinin verilmesinin engellilere yönelik hak kavramını ortaya koymada yeterli gelmeyeceği görüşüdür. İnsan haklarına saygılı ve insan onuruna yakışır şekilde yaşam hakkının savunusudur (Morris, 2011: sy).

Sosyal model bedenini yetiyitimi nedeniyle yaşadığı deneyimleri göz ardı etmek, neredeyse yeti kaybının hiçbir sorun teşkil etmeyeceğini iddia edecek derecede durumu azımsamak ve yalnızca toplumsal bir olgu gibi yansıtmakla; ayrıca akademik alt yapısının yeterli düzeyde olmayışıyla eleştirilir (Shakespeare, 2011: 55; Hughes ve Paterson, 2011: 66-67; Goodley vd., 2012).

Sosyal model engelliler için hastadan vatandaşa geçme yolunda önemli bir araç olmuştur. Ekonomik ve sosyal hakların temin edilmesinde pek çok yasal düzenlemenin ortaya çıkmasında öncülük etmiştir¹⁵. Bugün bakıldığında uluslararası sosyal politikaya yön veren eğilim de sosyal model çerçevesinde işlemektedir. Temel insan hakları, sosyal ekonomik ve medeni hakları temin edilmemiş bireylerin tedavi, rehabilitasyon ve bakım hizmetleri ne denli yerine getirilse de hak temelli politikaların konusu edilmiş sayılmayacaklardır. Sosyal model etkin katılımı öngörmektedir. Politikaların yapımında ve uygulamaların belirlenmesinde engellilerin dahil edildiği programları önermektedir. Sosyal devlet anlayışı ile paralel gelişme gösteren sosyal modelde; engelli bireylerin ihtiyaç duydukları düzenlemelerin, uyumlaştırmaların ve bakım hizmetlerinin devlet eliyle sağlanması gerekmektedir. Sosyal dışlanmayla mücadele eden düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve ayrımcılıkla mücadele edilerek eşitlik ilkesinin gereklerinin yerine getirilmesi görevi verilmiştir. Sakat hareketi engelli haklarının öne çıkartılması ve sosyal modelin fiiliyatta uygulama bulması açısından önem taşır. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi temel hizmetlerin verilmesi; barınma, çalışma, mülk edinme, bakım ve rehabilitasyon hizmetlerinin toplumun tüm kesimleri için sağlanması hedeflenmiştir. Sosyal model bireysel sorumlulukları devlet eliyle verilecek hizmetler aracılığıyla topluma paylaştırmayı öngörür. “Sorunlu ve bozuk” olarak nitelendirilen birey, “sorunlu ve bozuk” yapılar nedeniyle “engelli hale gelir” bakış açısına yerini bırakır. Sosyal modele göre yapılar ve çevre uygun hale getirildiğinde bireylerin engelleri ortadan kalkabilecektir.

¹⁵ Daha detaylı incelemeler için bakınız: Lennard J. Davis (Edt.) (2013) **The Disability Studies Reader**, NewYork: Taylor&Francis; Colin Barnes (1998) **The Social Model Of Disability: A Sociological Phenomenon Ignored By Sociologists**, Tom Shakespeare (Edt.) in **Disability Reader: Social Science Perspectives**, New York: Cassell Publication.

Refah devletinin krizi ile birlikte, devletin sunduğu temel hizmetler sorgulanır hale gelmiştir. Bu bakımdan dezavantajlı grupların yoksulluğu ortaya çıkmaktadır. Sosyal dışlanmaya ve ayrımcılığa neden olan iki önemli etmen dezavantajlılık ve yoksulluktur. Yeni liberal politikalar devletin küçülmesi ve sosyal niteliğinin sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Bu da kamusal alandan devletin giderek uzaklaşması anlamına gelir. Dezavantajlı grupların kronikleşen olumsuz koşullarla karşı karşıya gelmesi sonucunu doğuran süreçte engelliler ayrımcılık ve sosyal dışlanmanın bir öznesi olarak kabul edilmiş ve uluslararası alanda da bu açıdan özel korunması gereken gruplar arasında yerini almıştır. Bu bağlamda engelli hakları ve engellilerin ele alınışı insan hakları bağlamına oturmakta ve uluslararası alanda da kabul edilmektedir. İnsan hakları içerisinde özürlü haklarının da sayılması doğru bir yaklaşım olmakla beraber hakların kullanımı ve elde edilişı anlamında tartışmalar sürmektedir. 1960'lerden sonra gelişmeye başlayan ve hala etkisini sürdüren yaklaşımın engelli kavramını anlama, toplumsal farkındalık oluşturma ve kamusal sorumlulukları belirleme açısından katkısı büyüktür. Tıbbi bireysel modelin tedavi, rehabilitasyon ve bakım hizmetleri açısından yaptığı katkılar göz ardı edilmeden sosyal modelin getirdiği hak temelli yaklaşım bütüncül olarak engellileri ve engelliliği açıklamak adına önem taşımaktadır.

1.2. Ayrımcılık Kavramı

En temel ve basit tanımıyla ayrımcılık; benzer durumlarda farklı ve farklı durumlarda benzer işlemin yapılmasıdır (Hernu'dan akt. Gülmez, 2009: 13). Türkiye tarihsel olarak ele alındığında ayrımcılığın yaygın olmadığı ve hoşgörüye dayalı bir yapı içerisinde devlet kültürünün süregeldiği inancı vardır. Günümüz modern ayrımcılık anlayışı içerisinde ise hoşgörü bir kavram olarak yer almamakta;

ayrımcılık karşıtlığından bahsedildiğinde yurttaş olma temeline dayanan eşit davranma, eşit işlem görme durumu öne çıkmaktadır. Bu bağlamda ayrımcılığın ele alınışında eşitlik en kilit kavram olarak karşımıza çıkar. Modern toplum için eşitlik de tek başına yeterli bir kavram değildir; dezavantajlı grupların orta zekâlı makul insan¹⁶ düzeyinde haklarına ve yükümlülüklerine bağlanması anlamında eşitlenmesi olarak ele alınması gerekir.

Bu bölümde bahsi geçen haklar genel anlamda ayrımcılığın önlenmesine dair haklardır. İlerleyen bölümlerde özellikli olarak engellilere yönelik ayrımcılığı önlemeye yönelik haklar ele alınacaktır.

Ayrımcılık, eşitliğin hukuksal ve olgusal yönden uygulanması önündeki temel engellerden biridir. Ayrımcılık, hangi gerekçeyle yapılırsa yapılsın, insan haklarından somut ve eylemli olarak faydalanmanın, eksik kullanma ya da hiç kullanamama şeklinde önünü kesmek; insan haklarının uygulama alanını sınırlamak anlamına gelir (Gülmez, 2009: 3). Ayrımcılık “kurala bağlanmadığı” zaman daha dramatik şekilde göze çarpan bir sorundur. Ancak ayrımcılığın sınırlanması anlamında kurala bağlanması da tek başına sorunu ortadan kaldırmaya yetmeyecektir. Hak ve özgürlüklerden eşit yararlanma; “herkes, her kişi ya da tüm çalışanlar” için; özünde eşit onur değeri ile doğanlar arasında ayrımcılık yapılmamasına sıkı sıkıya bağlıdır (Gülmez, 2009: 4). İnsan hakları bağlamında eşitlik ve eşit işlem ile ayrımcılık yasağı arasındaki bağlantıyı kurmak açısından belirtilmesi gereken noktalar vardır. Bunların başında yasa önünde eşitliğin herkes için gerek anayasal gerekse uluslararası hukuk çerçevesinde sayılmış ve koruma altına alınmış evrensel bir hakkı olduğudur. Eşitlikten kastedilenin mutlak bir eşitlik olduğu

¹⁶ *bonus pater familias*: Dürüst, makul, davranışlarının sonucunu bilen, orta zekâlı insan davranışı Borçlar Kanunu’nda sözleşme serbestisi içinde dürüstlük ilkesi açıklanırken temel dayanak olarak görülen bir kavramdır.

yanıltıcı bir düşüncedir. Farklı olma hakkı da eşitlik kavramının bir görüntüsüdür (Kaboğlu, 2002: 18). Bir diğer üzerinde durulması gereken kavram ise insan onurudur. Bireyin yalnızca insan olması dolayısıyla sahip olduğu hak ve özgürlükleri ifade eder. Doğuştan, sonradan ya da zamanla edindiği özelliklerinden ve konumlarından dolayı olumsuz davranışlarla karşılaşmaları ise bu bağlamda farklı düzeylerde hak ihlallerine yol açar ve özgürlüklerinde bozulma yaratır ve hak özneliğinde eşitlik ilkesi ile çelişki yaratır (Gülmez, 2009: 5). Bireyler çoğunlukla iradi olarak kazanmadıkları kimi özellikleri nedeniyle farklı görülmekte Gülmez'in tanımıyla "eksik özne" sayılmaktadırlar. Bu durumun üstesinden gelmek için hukuki düzenlemelerin yapılması, fiil ve işlemlerin yaptırıma bağlanması yeterli olmamakta; ayrımcılık çok boyutlu ve birbirini destekleyen bir dizi önlemlerle birlikte sürekli ve sistematik biçimde, paradigma kayması yaratacak sonuçlar sağlamaya yönelik olarak ele alınmalıdır. Gündelik yaşamda ayrımcılık olarak düşünülen pek çok davranış hukuki olarak ayrımcılığı kapsamaz; ayrımcılık tanımlanırken dikkate alınması gereken kişi ya da grupların hangi özelliklerinden dolayı hangi alanlarda ayrımcılıkla karşılaştığıdır (Gül, 2012: 2). Eşitlik ve eşit işlem yapma ile ayrımcılık yasağı arasında bölünmezlik ilişkisi bulunur (Gülmez, 2009: 7). Literatür incelendiğinde, eşitlik ile ayırım gözetmemenin kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz şekilde eşleştiği belirtilmiştir (Lochak'tan aktaran Gülmez, 2009: 7). Özdeş anlamlar taşıdığından bahsedildiği gibi ayrımcılık yapılmamasının eşitlik ilkesinin temel tamamlayıcısı olduğu da vurgulanmıştır (Braibant'tan akt. Gülmez, 2009: 7). Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'na göre ise eşitlik hukukun temel amacını oluştururken ayrımcılık yapılmaması buna ulaşmanın bir aracıdır (Gülmez, 2009: 8). Adalet Divanı'nın görüşü ayrımcılık yapılmaması ile eşitliğin özdeş olmadığını ortaya koyar,

ayrımcılığı görece daha bağımsız bir yere taşır. Gülmez'e (2009:9) göre ayrımcılık yasağı ile eşit işlem ve eşitlik ilkeleri arasında ayrılmaz bir bütünlük vardır; kavramlar siyam ikizleri gibidir. Ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkeleri uluslararası metinlerde ayrı düzenlemelere tabi olsa da uygulamada iç içe geçen bir yapıya gereksinim duyulmaktadır (Gülmez,2009:9). Kavramlar gerek tamamlayıcı olarak gerekse olumlu olumsuz anlamları düşündürerek birbirini içermeye olarak nitelendirilsin birbirleri için "olmazsa olmaz" niteliğindedir. Tamamlayıcılık özelliği eşitlik ilkesinin ayrımcılık yasağı ile içinin doldurulmasıyla ve ayrımcılık yasağının eşitlik ilkesi ile normatif yapıya kavuşmasıyla oluştuğu belirtilir (Barnard C.'den akt. Yenisey, 2002: 38). Kısacası ayrımcılık yasağı eşitlik ilkesinin somutlaştırılmasıdır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi¹⁷,nde ayırım gözetilmemesi ve eşitlik ilkeleri birbirine bağlı olarak sayılmıştır. Eşit durumlarda eşit işlem yapılmasının gereği belirtilmiş; nesnel, makul kanıt olmaksızın, eşitsiz durumlarda farklı işlem yapılmaması ve bu hususun zedelenmesi de ayrımcılık olarak sayılmıştır (AİHS, Protokol No:12).

UÇÖ, 100¹⁸ ve 111¹⁹ sayılı sözleşmelerine dair genel yorumda eşitliğin bölünmezliğinin önemini vurgulamıştır. Eşit işlem yapılması ve ayrımcılığın yasaklanması karşılıklı bağımlılığı içermektedir. Örneğin, kadınlara işe girişte eşit davranılması ve cinsiyete dayalı ayrımcılık yapılmaması; eşit değerdeki iş için eşit ücret ödenmesi bu bağımlılığı içerir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nden bu yana tüm uluslararası metinlerde bir arada vurgulanan bu kavramların gösterdiği ayrılmazlık özelliğinin dışı vurumu,

¹⁷ Sözleşmenin tam metni için bakınız: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf

¹⁸ Sözleşmenin tam metni için bakınız:
http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/ilo_100.htm

¹⁹ Sözleşmenin tam metni için bakınız:
http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/ilo_111.htm

eşitliğin, uygulamada, günlük hayata nüfuz edebilmesi için onu tahrip eden ve neticesinde kişi ve grupları dezavantajlı duruma düşürerek yoksulluğu kemikleştiren ayrımcılığın ortadan kaldırılması ile olabileceği gerçeğidir.

Kavrama bakıldığında, kişilerin gerçekten sahip olduğu veya sahip olduğunun varsayıldığı özelliklerinden kaynaklı bir farklı muamelenin ayrımcılık sonucu doğurduğu görülür. Ayrımcılığın söz konusu olduğu hallerde kişiye ya da gruba yönelik varsayımlarla yapılacak işleme karar verilir. Ayrımcılık, kişiler her ne kadar ayrımcı işleme bireysel olarak maruz kalsa da, kişi olarak onlarla bizzat ilgili değil daha ziyade bir grup ya da topluluk içinde bulunmalarıyla ilişkilidir (Hervey'den akt. Kaya, 2012: 17). Bu nedenle eşit işlem yapılması ve ayrımcılık yasağı birbiriyle her halükarda bir arada düşünülmesi gereken kavramlardır. Bireylere hak ve özgürlüklerini kullanırken, sosyal yaşantı içerisinde yer alırken yapılan ayrımcılık ve eşit işlem yapılmaması bireylerin hakta ve onurda eşit olduğunu söyleyen en temel insan hakkı ile çelişki yaratacaktır.

1.2.1. Ayrımcılığın Uluslararası Metinlerdeki Yeri ve Tanımları

Ayrımcılık yasağı tüm insanların, insan onuru nedeniyle, doğuştan sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerinden kaynaklanır ve 1945 BM Antlaşması'ndan beri de uluslararası hukukta yerini almıştır. Buna göre ayrımcılık yapılmaması taraf devletler açısından bir ölçü ilke iken, bireyler açısından evrensel bir insan hakkı niteliği taşır (Gülmez, 2009: 13).

Uluslararası hukukta kişilerin sahip oldukları özellikler bağlamında ayrımcılık tanımlanmıştır. Aşağıda incelenen pek çok sözleşmede *ırk, renk, dil, din, yaş, etnik köken, engellilik, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da dezavantajlı konum, medeni hal, mülteci ve göçmen statüsü, ulusal bir*

azınlığa mensup olma, cinsel kimlik, servet gibi kişiye bağlı unsurlar nedeniyle yapılan ayrımcılıklar yasaklanmıştır. Uluslararası metinlerde kabaca “biz” ve “onlar” kavramını yaratan algı ve bu algının davranışa, işleme dönüşen şekli yasaklanmak istenir.

1.2.1.1. Birleşmiş Milletlere Göre Ayrımcılık Yasağı

BM'nin temel insan hakları sözleşmeleri şöyle sıralanır²⁰: Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi, Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme, İşkenceye Karşı Sözleşme, Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Engelli Hakları Sözleşmesi. Bu bölümde İşkenceye Karşı sözleşme ve Engelli hakları sözleşmesi dışında kalan metinlerdeki ayrımcılık yasağı ele alınacaktır. Engelli hakları sözleşmesi ikinci bölümde detaylı incelenecektir.

1.2.1.1.1. Birleşmiş Milletler Antlaşması ve İnsan Hakları Evrensel Beyannameesi

Ayrımcılık yasağı ve eşit işlem ilkesi BM Antlaşması'nda²¹ genel amaçlar sayılırken vurgulanmıştır. Madde 1, 8, 13, 55 ve 76'da “...*ekonomik, sosyal, kültür ve insancıl nitelikteki uluslararası sorunları çözmeye ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesi...*” şeklinde ve *kadın-erkek eşitliği* vurgusuyla belirtir.

²⁰ Detaylı bilgi için bakınız: http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktarafli-soz/bm_yeni.html ²¹ 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco'da imzalanmış ve 110. maddeye uygun olarak 24 Ekim 1945'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye Antlaşmayı Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü'yle birlikte 15 Ağustos 1945'te onaylamıştır. 4801 Sayılı Onay Kanunu 24 Ağustos 1945 gün ve 6902 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Sözleşmenin tam metni için bakınız: <https://www.un.org/en/documents/charter/>

BM Antlaşması'ndan yaklaşık dört yıl sonra İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nde²² de önsözden itibaren eşitlik vurgusu yer almaktadır. Maddelerin neredeyse tamamının *herkes* diye başlaması da eşitlik vurgusunu gözler önüne sermektedir. "*İnsanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan haysiyetin ve bunların eşit ve devir kabul etmez haklarının tanınması hususunun, hürriyetin, adaletin ve dünya barışının temeli olmasına...*" şeklinde başlayan metnin 1. maddesinde herkesin özgürlük, onur ve haklar bakımından eşit olduğu belirtilmektedir. 2. maddesinde "*...ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin...*" şeklinde detaylandırılmıştır. 7. maddesinde kanun önünde herkesin eşit olduğu belirtilmektedir.

1.2.1.1.2. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme²³, nin ilk maddesinde üye devletlerin; *ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından herhangi bir ayırım gözetilmeksizin* Sözleşmede sayılan hakları temin ve tesis etmesi gerektiğini belirtir.

Makul uyumlaştırma yapılmamasının ilk kez ayrımcılık olarak sayılması Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile ilgili olarak

²² 10 Aralık 1948 tarihinde imzalanmıştır. Türkiye'de Antlaşma 27 Mayıs 1949 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin tam metni için bakınız: <http://www.un.org/en/documents/udhr/>

²³ 16 Aralık 1966'da imzaya ve onaya açılan 3 Ocak 1967'de yürürlüğe giren belgeyi Türkiye 2000 yılında imzalamış ve 2003 yılında onaylamıştır. Sözleşmenin tam metni için bakınız: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>

1994 yılında yayınlanan 5 No.lu Genel Yorum²⁴ kapsamında ele alınmıştır. Aynı sözleşme için 2005 yılında 16 No.lu Genel Yorum²⁵ gerçekleştirilen 34. oturumda, ilgili sözleşmenin 3. maddesinin ele alınmasıyla yapılmıştır. Buradaki vurgu kadın ve erkeklerin ekonomik ve kültürel hakları kullanımında eşitliğinin sağlanmasındadır. Vurgu kadın ve erkeğin hakları kullanma noktasında eşitliğinin sağlanması ve kadınların faydalanmasındaki engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Aynı yorumun 5. paragrafında kadınlara yönelik ayrımcılığa kaynak oluşturabilecek ve daha düşük statüde sayılmalarına yol açabilecek pekiştirici sebepler “...ırk, renk, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da dezavantajlı konumu... yaş, etnik köken, engellilik, medeni hal, mülteci ve göçmen statüsü gibi statülerle kesişmesi sonucunda...” şeklinde detaylı olarak sıralanmıştır. Yorumun kavramsal çerçevesinde hukuki ve fiili durumların arasındaki farklılıklardan doğacak ayrımcılığa değinilerek taraf devletlerin konuya ilişkin yükümlülükleri belirtilmiştir. Burada dezavantajlı konumların kesişmesiyle çakışan durumların oluşumunun da altının çizildiği görülmektedir. Metinde ayrımcılık yasağı eşitlik ilkesinin ayrılmaz parçası olarak vurgulanmaktadır. 13. ve 14. paragraflarda doğrudan ve dolaylı ayrımcılık tanımlanmıştır. Doğrudan ayrımcılık; “muameledeki farklılığın doğrudan ve açıkça sadece cinsiyete ve erkek veya kadınların özelliklerine dayalı ve objektif nedenlere dayanmayan, temelden yoksun bulunduğu hallerde meydana gelir”; dolaylı ayrımcılık ise “bir kanun, politika veya programın görünürde ayrımcı olmamasına karşın uygulandığında ayrımcı etki yarattığı hallerde meydana gelir” şeklinde tanımlanır. Metinde ayrımcılığı engellemek adına özel tedbirler alınmasının mutlak eşitlik bağlamında düşünülmemesi gerektiği belirtilir. Bu özel tedbirlerin

²⁴ 5 No.lu genel yorum için bakınız: www.ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKG05.doc

²⁵ Orijinal metni için bakınız: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/CESCR-GC16-2005.pdf>

alınması daha önceki yorumlarda da belirtildiği gibi ayrımcılık mahiyeti taşımaz. Yorumun değindiği bir diğer önemli nokta taraf devletlere eşitliği sağlama ve ayrımcılığı önleme anlamında yüklediği üç aşamalı yükümlülüklerdir: *Saygı duyma, koruma ve yerine getirme*. Yorumda detaylı şekilde taraf devletlerin yükümlülükler açıklanmaktadır. Saygı duyma yükümlülüğü; taraf devletlerin kadın ve erkek için eşit şekilde ekonomik, sosyal ve kültürel hakları tanımaması mahiyetindeki ayrımcılık barındıran eylemlerden kaçınması ve buna bağlı olarak konacak politikaların uygulanacak idari tedbirler ve yasalar dahilinde göz önünde bulundurulmasıdır. Koruma yükümlülüğü; ekonomik, sosyal ve kültürel hakların eşit şekilde tanınmasına engel olacak önyargı, geleneksel uygulama ve kalıplaşmış yargıların ortadan kaldırılmasına yönelik önlemler almasıdır. Yerine getirme yükümlülüğü ise ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanımında cinsiyetler arasında farklılık oluşmaması için alınması gereken tedbirler silsilesidir. Bu tedbirler ilgili yorumda adım adım sayılmıştır.

Bazıları şu şekilde ifade edilebilir:

... Toplumdaki en yoksul ve en fazla toplum dışına itilmiş erkek ve kadınlar da dahil olmak üzere herkesin eşit şekilde erişebileceği mahkemeler, heyetler veya idari organlar gibi hak arama yerlerinin taraf devletlerce kurulması, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan faydalanmada erkek ve kadınlara eşit hak sağlanması ve erkek ve kadın, erkek ve kız çocuklarının eşit katılımının sağlanmasına okullarda ve diğer resmi ve gayri resmi eğitim programları müfredatında yer verilmesi...

Taraf devletlerin ulusal eylem planlarında ve stratejilerinde eşit haklara sahip olmasının güvence altına alınması gerekliliği insan haklarının temin edilmesinin gerekliliği ile beraberce sıralanmıştır.

1.2.1.1.3. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme²⁶ eşitlik ve ayrımcılığı düzenleyen önemli küresel antlaşmalardan biridir (Korkut, 2009: 13). Sözleşme madde 2’de taraf devletlere “...ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından hiçbir ayırım gözetmeksizin...” sınırları içindeki herkese sözleşmeden doğan hakları sağlama ve bu haklara saygı gösterme görevi verilmektedir. Madde 4’te “...uluslararası hukuktan kaynaklanan diğer yükümlülüklerine aykırı olmamak ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din ya da toplumsal kökene dayalı bir ayrımcılık içermemesi kaydıyla...” olağanüstü durumlara müdahale edileceğini, madde 24’te “her çocuk, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet ya da doğum bakımından hiçbir ayırım gözetilmeksizin, reşit olmayan kişi statüsünün gerektirdiği koruma tedbirlerinin ailesi, toplumu ya da devleti tarafından alınması hakkına sahiptir” diyerek çocuk haklarının teminini sağlar ve madde 26’da “herkes yasalar önünde eşittir ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalarca eşit derecede korunur. Hukuk her türlü ayrımı yasaklayacak ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gibi, her bağlamda ayrımcılığa karşı eşit ve etkili korumayı temin edecektir.” şeklindeki ifadelerle ayrımcılığı yasaklamış ve ayrımcılık yapılmamasını koruma altına almıştır.

BM İnsan Hakları Komitesi, Ayrımcılık Yasağı’na ilişkin 18 No.lu Genel Yorumu²⁷ 1989 yılında yapılmıştır. Buna göre ayrımcılık yasağı ile kastedilen,

²⁶ 16 Aralık 1966’da onaya ve imzaya açılan sözleşmeyi ve 1976’daki ek ihtiyari protokolü Türkiye, 3 Şubat 2004 tarihinde imzalamış 24 Kasım 2006 tarihinde onaylamıştır. Sözleşmenin tam metni için bakınız: <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

²⁷ Orijinal metni için bakınız:

<http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/3888b0541f8501c9c12563ed004b8d0e?Opendocument>

yasalar önünde eşitlik ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalarca eşit derecede koruma, insan haklarının korunmasıyla ilgili temel ve genel prensiplerdir. Taraf ülkeleri, ülke sınırları altındaki tüm bireylere ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından hiçbir ayırım gözetmeden sözleşmede tanınan hakları sağlama ve saygı göstermekle mükellef kılınmıştır. BM İnsan Hakları Komitesi bu yorumda ayrımcılığı;

Siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel veya kamusal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin eşit ölçüde tanınmasını, yararlanılmasını ya da herkes tarafından kullanılmasını engelleyici veya zayıflatıcı amaç taşıyan ya da bu sonuçları doğuran ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya farklı görüş, ulusal ve etnik köken, mülkiyet, doğum veya farklı bir statüye dayalı her türlü ayırma, dışlama, kısıtlama veya ayrıcalık tanıma (18 No.lu Genel Yorum: Ayrımcılık Yasağı,1989: 7.paragraf).
olarak tanımlamıştır.

Yapılan yorumda haklara erişim ve hakların kullanımı noktasında geri kalan gruplar için *olumlu eylem* gerçekleştirme görevini üye ülkelere vermiş ve olumlu eylemin ayrımcılık sayılmayacağını belirtmiştir (18 No.lu Genel Yorum: Ayrımcılık Yasağı,1989; 10.paragraf). Olumlu eylem, tam eşitliğe ulaşmada cinsiyet, ırk ya da etnik köken, din ya da inanç, engellilik, cinsel yönelim ve yaş ile tanımlanan dezavantajlı grupların koşullarını iyileştirmek için ayrımcılığın yasaklanmasının yeterli olmadığı durumlarda alınan önlemler ve tazmin edici uygulamaları ifade eder (Korkut, 2009: 27). Ayrıca son paragrafta sözleşmenin özü ile *ölçüt* ve ulaşılmak istenen *sonuç* bağlamında çelişmeyen *farklı muamelenin* ayrımcılık sayılmayacağı da eklenmiştir.

1.2.1.1.4. Irk Ayrımcılığının Tüm Biçimlerinin Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi

1965'te Irk Ayrımcılığının Tüm Biçimlerinin Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi²⁸,nde ırk ayrımcılığı:

...Siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda ya da kamusal yaşamın diğer alanlarında, insan hak ve özgürlüklerinin eş koşullarında tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını bastırma ya da tehlikeye sokma amacı taşıyan ya da bu sonucu doğuran ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırıt etme, dışlama, kısıtlama ya da üstün tutma...

olarak tanımlamıştır. Taraf devletlere ırk ayrımcılığının önüne geçmeye yönelik tedbirler alma yükümlülükleri getirmiştir.

1.2.1.1.5. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi²⁹ ile kadınlara yönelik her türlü özgül ayrımcılık biçimleri yasaklanmaktadır. Irk Ayrımcılığının Tüm Biçimlerinin Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi ile arasındaki farklılık ilkinde *üstün tutma/yeğleme* de ayrımcılık olarak sayılmışken, ikincisinde üstün tutmanın ayrımcılık içinde yer almayışıdır. Sözleşmeye göre, kadın erkek eşitliği göz önünde bulundurularak; medeni durumlarına bakılmaksızın siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel ya da bir başka alanda kadınların insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, bu hak ve özgürlüklerin kullanımını ve bunlardan yararlanmayı zedelemek ve kaldırmak amacıyla, cinsiyet temel alınarak yapılan

²⁸Türkiye 13 Ekim 1972 tarihinde imzaladığı bu sözleşmeyi 16 Eylül 2002 tarihinde resmen onaylamıştır. Sözleşmenin tam metni için bakınız: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx>

²⁹ Sözleşme BM genel kurulunun 8 Aralık 1979 tarihli ve 34/180 sayılı kararıyla kabul edilmiş ve imzaya, onaya ve katılmaya açılmıştır. 3 Eylül 1981'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeyi 20 Aralık 1985'te imzalamıştır. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi'nin Ek Protokolü ile Sözleşme ile kurulan Komite'ye bireysel şikâyetlere dayalı bir koruma ve soruşturma görevi verilmektedir. Türkiye Ek Protokol'ü 8 Eylül 2000 tarihinde imzalamış, 29 Ocak 2002 tarihinde onaylamıştır (Korkut,2009;19).

Sözleşmenin tam metni için bakınız: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

herhangi bir ayırım, dışlama ya da kısıtlama kadına yönelik ayrımcılıktır (Korkut, 2009:16).

BM İnsan Hakları Komitesi'nin 2000 yılında gerçekleştirdiği 68. oturumda kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olmasına ve bu haklardan ayrımcılığa maruz kalmadan yararlanmasına değinilmiştir³⁰. Sözleşmenin 3. maddesi için; *“tüm insanlar Sözleşme'deki haklardan eşit ölçüde yararlanmalıdır. Herhangi bir kimse, bir haktan tam anlamıyla ve eşit ölçüde yararlanamazsa, hükmün etkili olması engellenmiş olur”* yorumunda bulunulmuştur. Ayrıca *“26. madde ile koruma altına alınan herkesin yasalar önünde eşitliği ilkesi ve herkesin hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalarca eşit derecede korunması Devletlerin bütün alanlarda gerek kamu kurumlarının gerekse özel kuruluşların gerçekleştirdiği ayrımcılığa karşı harekete geçmesini gerektirir”* yorumuyla üye devletlerin yükümlülüklerini belirtmiştir.

1.2.1.1.6. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme³¹'ye göre Taraf Devletler *“kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa kendilerinin, ana babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları, ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasal ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayırım gözetmeksizin”* sözleşmedeki hakları tanır ve haklarını korur (md. 2).

1.2.1.1.7. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre Ayrımcılık Yasağı

Ayrımcılık yasağı ilk kez 1919 yılında UÇÖ Anayasası'nda, ikincil haklar olarak tanımlanan sosyal haklar başlığında sınırlı ve dolaylı bir niteliğe sahip olarak

³⁰ Orijinal metni için bakınız:

[http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/13b02776122d4838802568b900360e80?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/13b02776122d4838802568b900360e80?Opendocument)

³¹ Sözleşmenin tam metni için bakınız: <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

sıralanmıştır. UÇÖ'nün 1958 yılında 111 sayılı İstihdam ve Meslekte Ayrımcılık Yasağı Sözleşmesi'nde ayrımcılığı:

...Yapılan iş veya meslek edinmede veya edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği yok edici veya bozucu etkisi olan ırk, renk, cinsiyet, din, siyasi görüş, ulusal veya sosyal kökene dayalı her türlü ayrılık/ fark gözetme, ayrı tutma/dışlama veya üstün tutma

olarak tanımlar. Bu tanım dört madde ile konuya dikkati çeker: birincisi iş ve meslek edinme ile iş ve meslekte tabi olunacak muameleden bahsedilmiştir. Burada vurgulanan fırsat ve işlem eşitliğidir. Ayrımcılık varsa fırsat ve işlem eşitliğinden söz etmek mümkün olmayacaktır. İkincisi ayrımcılık nedenlere bağlanmıştır. Üçüncüsü yalnızca “ayrı”lık gözetme değil; fark gözetme, dışlama ve üstün görme de ayrımcılık sayılmıştır. Son olarak sözleşmedeki tanımın dolaylı ayrımcılığı yok saydığı varsayımına istinaden UÇÖ Uzmanlar Komisyonu raporunda *dolaylı ayrımcılık* tanımlanmıştır. Buna göre tanım şu şekildedir:

...Görünüşte yansız olan düzenlemelerin ya da uygulamaların, kimi özellikler taşıyan ya da ırk, renk, cinsiyet, din gibi belirli özellikleri bulunan kimi grupların üyesi olan kişilere karşı eşitsizlik sonucu doğurduğu durumlar dolaylı ayrımcılıktır.

Buradaki önemli nokta aynı koşul aynı işlem ya da aynı ölçüt tüm kişilere uygulanırken orantısız biçimde yukarıda sayılan özellikleri barındıran kimi kişilere olumsuz sonuçlar doğuracak şekilde uygulanmasıdır (BIT'den akt.Gülmez, 2009: 15). Yani görünüşte yansız, ayrımcılık içermeyen yasalar, sonuç açısından kimi gruplar için ayrımcılık yaratabilmektedir.

1.2.1.2. Avrupa Konseyi'ne göre Ayrımcılık Yasağı

Avrupa Konseyi'nin ayrımcılık yasağına bakıldığında AİHS³² ve Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı³³ göz önünde bulundurulur.

³² Detaylı bilgi için bakınız: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_2014_1_TUR.pdf

³³ Sözleşmenin tam metni için bakınız:

1.2.1.2.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

4 Kasım 1950'de Roma'da imzalanan ve 1953 Eylül'ünde yürürlüğe giren AİHS'de ayrımcılığı, *sözleşmede sayılan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi ve diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, doğum başta olmak üzere herhangi bir ayrıcalık gözetilmesi* olarak tanımlamıştır (Gül, 2012: 4). Sözleşme, daha önce, 21 Eylül 1970'te yürürlüğe giren 3 No.lu Protokol, 20 Aralık 1971'de yürürlüğe giren 5 No.lu Protokol ve 1 Ocak 1990'da yürürlüğe giren 8 No.lu Protokol'e göre değiştirilmiş olup, 2 No.lu Protokol metnini de içerir. 2 No.lu Protokol 21 Eylül 1970'ten itibaren Sözleşmenin ayrılmaz parçası sayılmış ve yukarıda sıralanan Protokollerle değiştirilen veya eklenen tüm hükümlerin yerini, yürürlüğe girdiği 1 Kasım 1998 tarihinden itibaren 11 No.lu Protokol kapsamı içine almıştır. Bu tarih itibariyle, 1 Ekim 1994'te yürürlüğe giren 9 ve 10 No.lu Protokoller hükümsüz kalmıştır. Sözleşme metninin son hali, 1 Haziran 2010 tarihinde yürürlüğe giren 14 No.lu Protokol'e uygun şekildedir³⁴.

AİHS, üyelerine, egemenlikleri altında olan vatandaşlık bağı olmasa dahi tüm bireylere insan haklarını sağlamak için hukuken bağlayıcı yükümlülükler getirmektedir (Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı, 2010: 12). Sözleşmenin 14. maddesine göre AİHS'de sayılan hakların kullanımında eşit işlem garantisi teminata bağlanmıştır. 14. madde ayrımcılık yasağı başlığını taşır ve sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanmada *cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet,*

<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf>

³⁴ Türkiye AİHS'yi 1950'de imzalamış ve 1954'te yürürlüğe sokmuştur. 12 numaralı Protokol'ü 18 Nisan 2001 tarihinde imzalamış tır. Sözleşmenin tam metni için bakınız: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_2014_1_TUR.pdf

doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık yapılmamasını hükme bağlar.

Sözleşme Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kuruluş, görev ve yetkileri ile çalışma şeklini de düzenler.

AIHS'e 2000 yılında eklenen 12. Protokol ile üye devletlerin iç hukukta saydığı haklar dahil olacak şekilde eşit işlemin garantilenmesi ile kapsam genişletilmiştir. 1.

Maddede ayrımcılık tanımı yapılır ve yasaklanır:

Hukuken temin edilmiş olan tüm haklardan yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal ve sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensup olma, servet, doğum veya herhangi bir diğer statü bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmadan sağlanır. Hiç kimse... ayrımcılığa maruz bırakılamaz.

AIHS ve Sözleşme'ye ek protokoller, birincil kuşak haklar olarak da tanımlanan hak ve özgürlüklerin bir bölümünü içerir. Bu bağlamda ikincil kuşak denilen sosyal haklar ele alınmamış Avrupa Sosyal Şartı'nda ele alınmıştır (Uluseller ve Ulusoy, 2009: 14). AIHS'de bazı değişiklikleri belirleyen 15 No.lu Protokol, 24 Haziran 2013 Pazartesi günü imzaya açılmıştır (Elban,2013).

1.2.1.2.2. Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı

Avrupa Sosyal Şartı 1961'de imzaya açılmış ve 1965'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye 18 Ekim 1961 tarihinde imzalamış ve 16 Haziran 1989 tarihinde onaylamıştır. Avrupa Sosyal Şartı, AIHS'nin sosyal haklar açısından eksik kalan kısmını doldurmaktadır (Erdoğan, 2008: 124).

Avrupa Sosyal Şartı'nın kapsamı 1988'den 1996 yılına kadar bir dizi protokolle geliştirilmiş nihayetinde 1996 yılında Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı olarak yeniden oluşturularak imzaya açılmıştır (Erdoğan, 2008: 124). Avrupa Sosyal Şartı ile en temel günlük gereksinimleri karşılayan haklarla beraber ayrımcılık yasağı sıralanmıştır. Ayrımcılığın yasaklandığı maddede kadın ve erkeklere eşit muamele ve

çalışmada fırsat eşitliğinden başlayarak toplumla bütünleşme sorunu yaşayan engellilerin haklarının temin ve tesisinde ayrımcılık yapılmasını yasaklanmıştır. Türkiye Avrupa Sosyal Şartı'nı 1989'da Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nı ise 2007 tarihinde onaylamıştır. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı 1961'de yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Şartı'nı ortadan kaldırmamaktadır.

Avrupa Konseyi'nin ayrımcılık yasağına ilişkin koruma sağlayan diğer sözleşmeleri³⁵: Milli Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi, İnsan Ticaretine Karşı Avrupa Konseyi Sözleşmesi ve Resmi Belgelere Erişim Avrupa Konseyi Sözleşmesi, Bilişim Suçları Sözleşmesine İlave Protokol.

Avrupa ayrımcılık yasağı yönergeleri de belirli '*korunan hukuki menfaatler*' üzerine dayanan farklı muameleyi yasaklar: Cinsiyet (Toplumsal Cinsiyet Mal ve Hizmetler Yönergesi, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yönergesi), cinsel yönelim, engellilik, yaş veya din veya inanç (İstihdamda Eşitlik Yönergesi), ırk veya etnik kökeni (Rak Eşitliği Yönergesi) kapsar (Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı, 2010: 89).

1.2.1.3. Avrupa Birliği'ne göre Ayrımcılık Yasağı

Avrupa Birliği ikili bir hukuk sistemine sahiptir. Birincil düzeyde kurucu antlaşmalar gelir: 1951 tarihli Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Antlaşması, 1957 tarihli Avrupa Ekonomik Topluluğu Antlaşması ve 1957 tarihli Avrupa Atom Enerjisi Antlaşması'dır. Bunları genişleten ve güncelleyen antlaşmalar ise sırasıyla şöyledir: Füzyon Antlaşması (1965), Bütçe Antlaşmaları (1970-1975), Avrupa Tek Senedi (1986), Yeni Üyelerin Kabulüne Dair Antlaşmalar, Avrupa Birliği Antlaşması (1992), Amsterdam Antlaşması (1997) ve Nice Antlaşması (2001). Bu antlaşmalar AB'nin

³⁵ Detaylı bilgi için bakınız: <http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktarafli-soz/ak.html>

anayasal çerçevesini oluşturmaktadır. İkincil düzeyde ise tüzükler, direktifler, kararlar, tavsiyeler ve görüşler yer almaktadır (Karan, 2009: 28).

1.2.1.3.1. Temel Belgeler

AB’de topluluk hukukunun ilk kaynaklarından itibaren eşit işlem ilkesi ve ayrımcılık yasağı konu edilmiştir. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu Antlaşmalarında yeri vardır³⁶. Avrupa Ekonomik Topluluğunu kuran antlaşma olan Roma Antlaşması³⁷ içerisinde *Kişilerin, Hizmetlerin ve Sermayenin Serbest Dolaşımı* kısmında *işçiler* başlığını taşıyan bölümde (md. 48) işçilere uyruk bakımından ayrımcılık yapılmaması öngörülmektedir. Roma Antlaşması’nın 119. maddesinde yer alan kadın ve erkek arasında eşit işe eşit ücret prensibi ayrımcılık ile ilgili ilk düzenlemedir. Buradan da anlaşıldığı üzere birlik hukukunun ilk kaynaklarındaki ayrımcılık yasağı genel olarak piyasadaki etkinliği bozucu ayrımcılık kapsamındadır. İlk ayrımcılık tanımları cinsiyet eşitliği, istihdam ve çalışma alanlarında eşitlik özelinde belirginleşmiş 2000’li yıllarda kapsam doğrudan ve dolaylı ayrımcılık ve taciz ile cinsel tacizin ve emirle ayrımcılığın özendirilmesi kavramlarının eklenmesiyle genişletilerek detaylı bir ayrımcılık tanımı ve yasağı geliştirilmiştir (Gülmez, 2009: 22-23, Kaya, 2012: 71-73).

Avrupa Tek Senedi³⁸ ile 1986 yılında AİHS ve Avrupa Sosyal Şartına yollama yapılarak birinci ve ikinci kuşak insan hakları güvence altına alınmıştır. Ancak temel

³⁶ Detaylı bilgi için bakınız:

<http://www.bumko.gov.tr/TR,1173/aetatab-antlasmalari-ve-temel-belgeleri.html>

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/;jsessionid=t2LTTyyTpMhZbNlgS1JPvD4113rCqmYkl2S1dQ6dQMTwNzVp1kGQ!-1738422495?uri=OJ:C:2010:083:TOC>

³⁷ Sözleşmenin tam metni için bakınız: <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/2827,rometpdf.pdf?0>

³⁸ Sözleşmenin tam metni için bakınız: <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/2835,atstrpdf.pdf?0>

olarak insan haklarına saygı ve temel özgürlüklere bağlılık Maastricht Antlaşması³⁹,nda güvenceye alınmıştır.

Maastricht Antlaşması⁴⁰,nda ayrımcılık yasağı eşit işlem ilkesinin vurgulanması ve temel haklara saygının birlik hukukuna eklenmesi adına önem taşımaktadır. Cinsiyete dayalı ayrımcılık yasağını, yurttaşlık hakkını serbest dolaşım ve serbest oturma kapsamında geliştirmiştir. Böylece birlik hukuku temel hakları güvence altına almıştır.

AB hukukunda 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması⁴¹ ile topluluğun kurucu antlaşmaları bütünleştirilmiştir. Değiştirilen 3. madde ile “...eşitsizlikleri gidermek adına çaba gösterileceği...” belirtilir. Topluluk anlaşmasına eklenen 13.madde ile ayrımcılık kapsamı toplumsal cinsiyet ve vatandaşlık temelli ayrımcılıktan daha geniş bir hale getirilmiştir. 13. maddesinde “*konsey, bu antlaşmanın diğer hükümlerine dokunmaksızın ve topluluk hakkında kendisine devredilen yetki sınırları içinde kalmak koşuluyla, Komisyon’dan gelen bir teklif üzerine ve köken, din ya da inanç, engellilik, yaş ya da cinsel yönelim temelinde ayrımcılığa karşı mücadele etmek üzere uygun tedbirleri almak amacıyla oybirliği ile hareket edebilir.*” hükmü yer almaktadır. Bu hükümde doğrudan bir ayrımcılık yasağı yer almasa da ayrımcılığa yönelik önlem almaya imkân sağlanmaktadır ve buna dayanarak AB organları çeşitli stratejiler ve hukuki düzenlemeler oluşturmuştur. AB direktifleri ayrımcılık alanındaki hukuki düzenlemeleri oluşturur (Korkut, 2009: 24). Aynı antlaşmanın 141. maddesinde ise cinsiyet temelli ayrımcılık kapsamında kadın ve erkek arasında eşit işe eşit ücret ilkesine yer verilmiştir. Eşitliği

³⁹ Sözleşmenin tam metni için bakınız: <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/2838,maastrichttrpdf.pdf?0>

⁴⁰ Sözleşmenin tam metni için bakınız: <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/2838,maastrichttrpdf.pdf?0>

⁴¹ Sözleşmenin tam metni için bakınız: <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/2843,amsterdamtrpdf.pdf?0>

somut olarak sağlama ilkesi ele alınmıştır. Olumlu ayrımcılık yapılmasına olanak sağlanmıştır. Eşitlik ilkesi anayasal dayanağa kavuşturulmuştur.

Nice Antlaşması ile Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı⁴² 7 Aralık 2000’de imzalanmış ve ilan edilmiştir. Başlangıç bölümünde temel haklara, evrensel değerlere ve insan saygınlığına göndermeler yapılarak temel ilkeler belirtilmiştir. Uluslararası belgelerin sıralanarak sayıldığı vurgulanmıştır. Şart, AB’nin medeni, siyasi, sosyal ve ekonomik haklar bakımından tanımlamalarını içerir ve ortaya koyduğu standartlar tüm AB faaliyetleri açısından bağlayıcıdır (Ulusaller ve Ulusoy, 2009: 19). Üçüncü bölüm madde 20-26 arasında, *eşitlik* başlığı altında; ayrımcılık yasağı, kadın erkek eşitliği, çocuk, yaşlı ve engelli hakları düzenlenmiştir. 21. maddesinin ilk fıkrasında “*cinsiyet, renk, ırk, etnik ve sosyal köken, genetik özellikler, dil, din ya da inanç, siyasi ya da herhangi bir görüş, bir ulusal azınlığın üyesi olma, mülkiyet, doğum, engellilik, yaş ya da cinsel yönelim gibi temellere dayanan her türlü ayrımcılık*” yasaklanmaktadır. İkinci fıkrasında ise mülkiyete dayalı ayrımcılık yasaklanmaktadır.

3 Aralık 2007 yılında imzalanan Lizbon Antlaşması, Temel Haklar Şartının hukuksal bağlayıcılığının tanınması anlamında önem taşır (Gülmez, 2009: 357). Başlangıç bölümünü düzenleyen 1. madde (b) bendinde “...*eşitlik ve hukukun üstünlüğü*...” vurgusu yapılmıştır. 2. maddenin üçüncü fıkrasında *çoğulculuk, ayırım gözetmeme, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliği* ilkelerinin gözetildiği belirtilir. Aynı maddenin dördüncü fıkrasında *toplumsal dışlanma ve ayrımcılıkla mücadele edilerek sosyal adalet ve koruma, kadın-erkek eşitliği, nesiller arası dayanışma ve çocuk haklarının korunması* dile getirilir.

⁴² Metnin tamamı için bakınız: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
<http://www.eskisehirab.gov.tr/userfiles/files/AVRUPA%20B%20C4%B0RL%20C4%B0C4%9E%20C4%B0%20TEMEL%20HAKLAR%20C5%9EARTI.pdf>

1.2.1.3.2. Direktifler

Amsterdam Antlaşması madde 13 ile düzenleme yapma yetkisi verilen Birlik, üçlü bir strateji belirleyerek önemli direktifler yayınlamıştır. Irk ve Etnik Kökene Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamele Edilmesi İlkesinin Uygulamaya Konmasına İlişkin Direktif (2000/43/EC), İstihdam ve Meslek Konusunda Eşit Muamele İçin Bir Genel Çerçeve Oluşturulmasına İlişkin Konsey Direktifi (2000/78/EC) ayrımcılık konusunda en öne çıkan direktiflerdir. Direktiflerin önemi birlik hukukunda bu döneme kadar yoğun olarak yurttaşlık ve toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler yasaklanırken bu noktada kapsamın genişletilerek *yaş, ırk, etnik köken, engellilik, cinsel yönelim, din ve inanç* temelli ayrımcılıklar da yasaklanmıştır.

Avrupa Birliği hukukunda ayrımcılıkla ilgili direktifler aşağıda sıralanmıştır (Korkut, 2009: 2, Karan, 2009: 36-37):

- Kadın ve Erkeklerle Eşit Ücret İlkesinin Uygulanmasına İlişkin Üye Ülke Yasalarının Yakınlaştırılması Konusunda 75/117/EEC sayılı Direktif,
- İşe Alınma, Mesleki Eğitim ve İşte Yükselmeye ve Çalışma Koşullarında Kadın ve Erkek için Eşit Muamele İlkesinin Yürürlüğe Konulmasına Dair 76/207/EEC sayılı Direktif,
- Sosyal Güvenlik Konularında Kadın ve Erkek için Eşit Muamele İlkesinin Tedricen Yürürlüğe Konulmasına Dair 79/7/EEC sayılı Direktif,
- Özel Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Kadın ve Erkek için Eşit Muamele İlkesinin Yürürlüğe Konulmasına Dair ve 96/97/EC sayılı Direktifi değiştiren 86/378/EEC sayılı Direktif,
- Tarım Sektörü Dahil Serbest Çalışan Kadın ve Erkeğe Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına ve Serbest çalışan Kadınların Hamilelik ve Doğum hallerinde Korunmasına Dair 86/613/EEC sayılı Direktif,
- Hamile Loğusa ve Emziren Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliğini Geliştirmeyi Teşvik Eden Önlemlerin Getirilmesine Dair 92/85/EEC sayılı Direktif,
- UNICE, CEEP ve ETUC Tarafından Bağitlanan Ebeveyn İzni Çerçeve Sözleşmesine Dair 96/34/EC sayılı Direktif,
- Cinsiyet Temelli Ayrımcılık Davalarında İspat Yüküne Dair 97/80/EC sayılı Direktif,
- Irk ve Etnik Kökene Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamele Edilmesi İlkesinin Uygulanmaya Konmasına İlişkin 2000/43/EC sayılı Direktif
- İstihdam ve İş Konusunda Eşit Muamele için Genel Bir Çerçeve Oluşturulmasına Dair 2000/78/EC sayılı Direktif,
- İşe Alınma, Mesleki Eğitim ve İşte Yükselmeye ve Çalışma Koşullarında Kadın ve Erkek için Eşit Muamele İlkesinin Yürürlüğe Konulmasına Dair 76/207/EEC sayılı Direktifi Değiştiren 2002/73/EC sayılı Direktif,
- Kadın ve Erkek Arasında Mal ve Hizmetlere Erişimde Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına Dair 2004/113/EC sayılı Direktif,

• 75/117/EEC, 76/207/EEC, 86/378/EEC ve 97/80/EC sayılı Direktifleri
Birleştiren İstihdam ve Meslek Konularında Kadın ve Erkeğe Eşit Muamele İlkesine Dair
2006/54/EC sayılı Direktif (Değişiklik)

1.2.1.3.2.1.İrk veya Etnik Kökenine Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamele Edilmesi İlkesinin Uygulanmasına Dair 2000/43/EC sayılı Avrupa Birliği Konseyi Direktifi

“İrk Eşitliği Çerçeve Direktifi⁴³” olarak da bilinen metnin amacı üye devletlerde ırk veya etnik kökene dayalı ayrımcılıkla mücadele etmek için eşit işlem ilkesinin yürürlüğe konulmasına dair bir çerçeve oluşturmaktır (82000/43/EC sayılı direktif md.1,Gül ve Karan, 2011: 75, Gülmez, 2009: 386). Direktifte hem özel hem de kamu sektöründe ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılık yasaklanır. Ayrımcılık kavramı başlıklı 2.madde ayrımcılık türlerini tanımlar: işlem eşitliği, doğrudan ve dolaylı ayrımcılık ve taciz tanımlanmıştır. Eşit işlem ırk ya da etnik kökene dayalı olarak doğrudan ya da dolaylı ayrımcılığın yapılmamasıdır (md.2/1). Doğrudan ayrımcılık, ırk ya da etik kökene dayalı olarak bir kişiye karşılaştırılabilir bir durumda daha az elverişli bir durumun gösterilmesi iken dolaylı ayrımcılık ise görünüşte tarafsız olan bir kuralın veya bir uygulamanın, ırk ya da etik kökene dayalı olarak kişileri diğer kişilere kıyasla daha avantajsız konuma çekmesi halinde ortaya çıkar ve bunun nesnel olarak kanıtlanamaması durumunda söz konusu olur (md.2/2(a)ve (b)). Taciz kavramı, AB hukuk düzeninde ilk kez 2000/78 sayılı direktifte tanımlanmıştır. İkinci maddenin üçüncü fıkrasına göre taciz, ırk veya etnik kökene dayalı olarak, bir kişinin onurunu zedeleyici ve yıldırıcı, düşmanca, değersizleştirici, küçük görücü ya da incitici bir ortam oluşturmayı amaçlayan veya o sonucu doğuran her türlü istenmeyen tavır olarak tanımlanmıştır. Maddenin son

⁴³ Orijinal metin için bakınız: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:180:0022:0026:EN:PDF>

fikrasında emirle ayrımcılık uygulaması tanımlanır. Buna göre bir kişiye ayrımcı davranışlar sergilemesi adıma talimat verilmesi de ayrımcılıktır.

Direktifin 4. ve5. maddesinde ayrımcılık sayılmayacak haller sıralanır. Buna göre temel ve belirleyici mesleki gereklilik, meşru amaç ve gereklilik de orantılı şekildeyse ayrımcılık sayılmayacağı ayrıca olumlu eylem olarak belirtilen elverişsiz gruplara yönelik fırsat eşitliğini sağlayıcı önlemlerin alınması da ayrımcılık sayılmayacaktır.

Direktifin kapsamı oldukça geniştir (Karan, 2009: 41): İstihdam, kendi hesabına istihdam ve mesleğe erişim; mesleki rehberlik ve eğitime erişim; işçi, işveren organizasyonları ile profesyonel örgütlere üyelik; sosyal güvenlik ve sağlık dahil sosyal koruma; eğitim; sosyal avantajlar; konut dahil kamuya sağlanan mal ve servislere erişim.

Direktifin 9. maddesi mağdurlaştırmanın da ayrımcılıkla beraber yasaklanması öngörülmüştür. Mağdurlaştırma, ayrımcılık nedeniyle şikâyet hakkını kullanması sonucu kötü davranışla karşılaşması veya farklı muamele görmesidir. Aynı şekilde kişinin, şikâyette bulunan başka bir kişiyi desteklemesi sonucunda benzer muamelelerle karşılaşması da mağdurlaştırma kapsamına girebilir. Ayrımcılık yasağı söz konusu olduğunda, mağdurlaştırmanın da yasaklanması gerekmektedir (Gül ve Karan, 2011: 22). Mağdurlaştırmaya örnek olarak ayrımcılık nedeniyle dolayı şikâyet eden bir çalışanın işveren tarafından işten çıkarılması veya terfiinin engellenmesi verilebilir (Karan, 2009: 12). Bu bağlamda direktifin getirisi ispat yükünün de paylaşılması anlamında mağdurların korunmasıdır. Üye ülkelere eşitliği sağlayıcı kurumlar kurma ve iç hukuk düzenlemeleri yapma sorumluluğu atfedilmiştir.

1.2.1.3.2.2. İstihdam ve Meslekte Eşit Muameleye Dair Genel Çerçeve Oluşturan 2000/78/EC sayılı Avrupa Birliği Konsey Direktifi

İstihdam ve çalışma alanında işlem eşitliği sağlanmasına yönelik hazırlanan direktif⁴⁴ “...üye devletler de eşit muamele ilkesini yürürlüğe sokmak amacıyla, istihdam ve iş alanlarında din veya inanç, maluliyet, yaş ve ya cinsel yönelim nedeniyle ayrımcılığa karşı mücadele etmek için genel bir çerçeve oluşturmak...” amacını ilk maddesinde ortaya koymaktadır. Buna göre istihdam alanına yoğunlaşan direktifte ırk veya etnik köken, din veya inanç, yaş, engellilik ve cinsel yönelime dayalı ayrımcılık yasaklanmaktadır (Karan, 2009: 45). Direktif ile birlik hukukunda İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile uygun olarak, kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı yasaklayan sözleşme, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar sözleşmesi ile kişisel ve siyasal haklar sözleşmesi ile tanınan hakların tanındığını ve UÇÖ’nün 111 sayılı sözleşmesinde yer alan hakları da kabul ettiğini belirtir (Gülmez, 2009: 403). 2000/43 sayılı direktif de dahil edilerek buna yaş, cinsel yönelim, engellilik hali ile din ve inançlara dayalı ayrımcılığın yasaklanması da eklenmektedir (Başlangıç Kısmı 10.paragraf).

Direktifte ayrımcılık tanımı *din, inanç, engellilik hali, yaş ve cinsel yönelime dayalı* olarak genişletilir. Ancak genişleyen tanım kapsam olarak yalnızca emek piyasası içerisinde söz konusu olması nedeniyle eleştirilir (Gülmez, 2009: 405). Ayrımcılık türleri 2000/43 sayılı direktifte olduğu gibi sıralanmıştır. Cinsel tacizi de kapsayacağı belirtilen direktifte ayrıca cinsel taciz tanımı yapılmamıştır. Direktifin kapsamı kamu ve özel sektörü kapsamaktadır. Uygulama alanı işe erişme, istihdam, kendi hesabına çalışma ve işe girme koşullarını; mesleki eğitim, yetkinleştirme ve

⁴⁴Orijinal metin için bakınız:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:303:0016:0022:EN:PDF>

uyumlaştırma eğitimlerine girme; ücret; işten çıkma; işçi veya işveren örgütlerine katılma ve bu örgütlerin sağladığı menfaatlerden yararlanma şeklindedir (Gülmez, 2009: 409). 5. maddede engellilere yönelik makul uyumlaştırma yapılması ve 6. maddede yaşa yönelik üye devlet iç hukukunda meşru politikaların nesnel ve makul şekilde haklı gösterilmesi halinde işlem farklılıklarını ayrımcılık olarak sayılmayacağı belirtilmektedir. 7.madde de 2000/43 sayılı direktife benzer olarak olumlu eylem ve özel önlemler düzenlenmiş ve dezavantajlı durumun düzeltilmesi için önlemler alınmasının önünü açmıştır. Mağdurlaştırmanın önüne geçilmesi için 2000/43 sayılı direktifle uyumlu düzenlemeler içermektedir.

En geniş kapsamlıdan daha doğru ayrımcılık karşıtı düzenlemeleri sıralamak gerekirse ilk sırada Avrupa Toplulukları Antlaşması'nda düzenlenen kişilerin dolaşım özgürlüğü gelir, ikinci sırada ise ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılık yasağı gelmektedir. Daha sonra toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık gelirken konusu hepsinden daha dar olan din veya inanç, engellilik ve cinsel yönelim temelli olarak istihdamda eşitlik düzenlemeleri yer almaktadır (Tobler'den akt. Karan, 2009: 36).

AB hukukunda doğrudan ve dolaylı ayrımcılığın yanı sıra taciz, cinsel taciz ve emirle ayrımcılığın teşviki de ayrımcılık yasağı kapsamında ele alınmıştır (Gülmez, 2009: 24). Cinsel taciz kavramı ise 2002/73 ve 2006/54 sayılı direktiflerde düzenlenmiştir. Kişilere ırk, etnik köken, engellilik, yaş, cinsel yönelim gibi konularda yapılan istenmeyen her türlü söz ve davranış taciz kapsamında sıralanabilir. Cinsel taciz ise taciz tanımına *istenmeyen cinsel imalı davranış* detayını ekleyerek açıklanmaktadır. Ayrımcılığın tespitinde durumların kıyası ve objektif ölçüt önemli unsurlardır. Birlik hukukunda başta yalnızca istihdam ve cinsiyet

alanında yasaklanan ayrımcılık uygulamaları 2000’li yıllardaki direktiflerle daha geniş bir kapsama ulaşmıştır (Korkut, 2009: 24).

1.2.2. Ayrımcılığın Ulusal Metinlerdeki Yeri

Anayasanın 90.maddesi uyarınca;

Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz (Ek: 7.5.2004-5170/7 md.). Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.

Bu hüküm çerçevesinde yukarıda sayılan ve Türkiye’nin onayladığı uluslararası metinlerdeki ayrımcılığa ilişkin düzenlemeler iç hukukta yansımaları bulacaktır. Türkiye BM ve Avrupa Konseyi üyesi olduğu için imzaladığı sözleşmeler bağlayıcıdır. AB üyesi olmadığından AB müktesebatına aday ülke olma sıfatıyla uyum sürecindedir.

1.2.2.1. Anayasa

Ayrımcılığın yasaklanması Anayasa’nın birinci kısmı, genel esaslar başlığı altında 10. maddesi uyarınca eşitlik ilkesi kapsamında ilk düzenlemesini içerir. Anayasa madde 10, *kanun önünde eşitlik* başlığını taşır. *Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.* 2004 yılında getirilen ek madde ile *kadın ve erkek* eşit haklara sahip olarak belirtilmiş, devlete bu eşitliği sağlama yükümlülüğü verilmiştir. 2010 yılındaki ek cümle ile eşitliğin sağlanması adına alınacak önlemlerin aykırılık içermeyeceği belirtilmiştir. 2010 yılında eklenen ek fıkra ile kapsam *çocuklar, yaşlılar, özürsüzlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler* için genişletilmiştir. Ayrıca eşitlik ilkesinin kapsamı *imtiyaz tanınma* ile de ihlal edileceği hükme bağlanarak anayasal koruma getirilmiştir.

Devletin tüm organlar ile idari makamların tüm işlemlerinde⁴⁵ kanun önünde eşitlik ilkesi uyarınca hareket etmesi gereği belirtilmiştir. Gülmez (2009: 37) burada tanımlanan ve yasaklanan ayrımcılığın doğrudan ayrımcılık kapsamında bir koruma sağladığı görüşündedir. Maddeye yönelik bir diğer görüş ise üçüncü fıkrada sayılan gruplara yönelik pozitif ayrımcılık yapılmasının öngörüldüğüdür (Gül, 2012: 12). 10.maddenin gerekçesinde devlet makamlarının insanlar arasında eşitliğin temellerinden biri olarak kanun önünde eşitliğinin sağlanarak faaliyetlerini yürütmesi gereği belirtilmiştir. Anayasa Mahkemesi Kararlarında da aynı durum ve içerikte olanlar arasında farklı, farklı durum ve nitelikte olanlar arasında ise ayı işlemin yapılması eşitlik ilkesine aykırıdır. Kararlarda aranan eşitlik ölçütünün mutlak eşitlik olmadığı belirtilmiştir. Buradan çıkan sonuç aynı durumda farklı, farklı durumda aynı muamele eşitlik ilkesinin ihlalidir; ayrıca haklı gerekçeler ve objektif koşullar ortaya konuyorsa buna istinaden yapılan farklı uygulamalar da ayırım olarak sayılmayacaktır (Gül ve Karan, 2011: 92).

Anayasada din ve vicdan hürriyeti başlığı taşıyan kısımda madde 24 uyarınca vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyeti koruma alanı bulmuştur. İlgili maddede ibadet serbestisi ile birlikte; kimsenin *ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağı ve dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamayacağı ve suçlanamayacağı hükme bağlanmıştır*. Aynı şekilde 25. maddede düşünce ve kanaat hürriyeti güvence altına alınmış; maddenin ikinci fıkrasında *“her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya*

⁴⁵ 9/2/2008 tarih ve 5735 sayılı Kanununun 1 inci maddesiyle, bu fıkranın “bütün işlemlerinde” ibaresinden sonra gelmek üzere “ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında” ibaresi eklenmiştir. Ancak daha sonra aynı ibare, Anayasa Mahkemesinin 5.6.2008 tarih ve E.2008/16, K.2008/116 sayılı Kararı ile iptal edilmiştir (Resmî Gazete, 22 Ekim 2008, Sayı 27032).

zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz” ifadesi yer almıştır.

Anayasanın çalışma ilgili hükümleri içerisinde madde 50 uyarınca çalışma şartları ve dinlenme hakkı düzenlenmiştir. Madde 50/1 ve 2’de *“kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz”* ile *“küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar”* ifadesi yer almaktadır. Böylece özel olarak korunması gereken kesimlerin çalışma hayatına girişte ve çalışma hayatında olumlu ayrımcılığı da kapsayacak şekilde korunması anayasal güvence altına alınmıştır.

Anayasa madde 68’de parti kurma, partilere girme ve partilerden ayrılma hükümleri düzenlenmiştir. Buna göre yine ayrımcılığın bir diğer unsuru sayılan üstün tutmaya örnek sayılabilecek bir hüküm yasaklanmaktadır. 1995 yılında değişikliğe uğrayan maddenin dördüncü fıkrası uyarınca *“siyasî partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.”* hükmü düzenlenmiştir. Buna göre siyasi partiler insan haklarına, eşitliğe vb... aykırı olmamakla beraber herhangi sınıf veya zümre diktatörlüğüne de dayanmayacaktır.

Kamu hizmetlerine girme hakkını düzenleyen madde 70/2’de de *“hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez.”*

hükmü ile görevin gerektirdiği özellikler dışında ayrımcılık yapılamayacağı anayasal güvence altına alınmıştır.

1.2.2.2. Türk Ceza Kanunu

Ayrımcılığı hukuki bir kavram olarak insanlara karşı önyargı ve düşmanca tutum nedeniyle farklı davranışlar sergileme olarak tanımlamak mümkündür (Connoly'den akt. Demren Dönmez, 2012: 12). 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun (TCK)⁴⁶ iki kitap halinde düzenlenmiştir. Birinci kitap genel hükümleri içerirken ikinci kitapta özel hükümler yer alır. TCK'da ilk ayrımcılık karşıtı düzenleme 2005 yılında getirilmiştir (Gül ve Karan, 2011: 94). Bu düzenlemenin yapılmasının altında Avrupa Konseyi bünyesinde kurulmuş olan Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'nun (ECRI) 1 No'lu ve 7 No'lu Genel Politika Tavsiye Kararları bulunmaktadır⁴⁷.

TCK'da ayrımcılık karşıtı ilk hüküm birinci kitap, birinci kısım, *Temel İlkeler ve Tanımlar* başlıklı birinci bölümde 3. maddede *adalet ve kanun önünde eşitlik ilkesi* ile başlamaktadır. Maddeye göre “*TCK'nın uygulanmasında kişiler arasında ırk, dil, din, mezhep, milliyet, renk, cinsiyet, siyasal veya diğer fikir yahut düşünceleri, felsefi inanç, milli veya sosyal köken, doğum, ekonomik ve diğer toplumsal konumları yönünden ayırım yapılamaz ve hiçbir kimseye ayrıcalık tanınamaz*” hükmü yer almaktadır (TCK md.3/2).

TCK ikinci kitapta özel hükümler düzenlenmiş, daha detaylı düzenlemelere yer verilmiştir. 2005 yılında ayrımcılık başlığı ile hükme bağlanan suç; 2014 yılı

⁴⁶ Kanun maddesi için bakınız: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>

⁴⁷ İlgili kararlar için bakınız: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n1/REC1-1996-43-TUR.pdf
www.ihop.org.tr/dosya/coe/ecri/ECRI_7tr.doc

düzenlemesi ile nefret ve ayrımcılık başlığını almıştır. TCK ikinci kitap, ikinci kısım; *kişilere karşı suçlar* başlığını taşımaktadır ve ayrımcılıkla ilgili diğer düzenlemeler yedinci bölümde *hürriyete karşı suçlar* altında düzenlenmiştir.

122. madde belli bir ayrımcılık tanımı yapmamakla birlikte, hangi sebeple hangi davranışların ceza hükmünde olduğuna ilişkindir. Buna göre:

Madde 122- (Değişik: 2/3/2014-6529/15 md.)

(1) Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle;

- a) Bir kişiye kamuya arz edilmiş olan bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya kiraya verilmesini,
- b) Bir kişinin kamuya arz edilmiş belli bir hizmetten yararlanmasını,
- c) Bir kişinin işe alınmasını,
- d) Bir kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını, engelleyen kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Birinci fıkrada dil, din, ırk, milliyet, cinsiyet, engellilik, siyasi görüş, felsefi düşünce, din veya mezhepten kaynaklı bir nefret neticesinde kişinin mal üzerindeki tasarruflarını, belli bir hizmetin yararlanıcısı olmasını, iş ilişkisine girmesini, bir ekonomik faaliyet sürdürmesini engelleyen kişi nefret ve ayrımcılık suçunu işlemiş olacaktır. Burada suçun faili ve mağduru da gerçek bir kişi olarak ele alınmıştır.

Madde 122'nin sözü ve özü ile birlikte düşünüldüğünde aynı yerde düzenlenen md.112 eğitim ve öğretim hakkının engellenmesi; md.113 kamu hizmetlerinden yararlanma hakkının engellenmesi; md.114 siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi; md.115 inanç, düşünce ve kanaat hürriyetinin kullanılmasını engellemesi; md.116 konut dokunulmazlığının ihlali; md.117 iş ve çalışma hürriyetinin ihlali; md.118 sendikal hakların kullanılmasının engellenmesi de

ayrımcılık karşıtı hukuk kapsamında düşünülebilir. İlgili maddelerde 2 yıldan beş yıla ile 1 yıldan 3 yıla hapis cezaları öngörülmektedir.

Ayrımcılık yasağı ile ilgili diğer TCK maddeleri şöyledir:

Eğitim ve öğretim hakkının engellenmesi

Madde 112- (Değişik: 2/3/2014-6529/12 md.)

- (1) Cebir veya tehdit kullanılarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla;
- a) Devletçe kurulan veya kamu makamlarının verdiği izne dayalı olarak yürütülen her türlü eğitim ve öğretim faaliyetlerine,
 - b) Kişinin eğitim ve öğretim hakkını kullanmasına,
 - c) Öğrencilerin toplu olarak oturdukları binalara veya bunların eklentilerine girilmesine veya orada kalınmasına,
- engel olunması hâlinde, fail hakkında iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

Kamu hizmetlerinden yararlanma hakkının engellenmesi

Madde 113- (Değişik: 2/3/2014-6529/13 md.)

- (1) Cebir veya tehdit kullanılarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla; a) Bir kamu faaliyetinin yürütülmesine,
- b) Kamu kurumlarında veya kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında verilen ya da kamu makamlarının verdiği izne dayalı olarak sunulan hizmetlerden yararlanılmasına,
- engel olunması hâlinde, fail hakkında iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

Siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi

Madde 114- (1) Bir kimseye karşı;

- a) Bir siyasi partiye üye olmaya veya olmamaya, siyasi partinin faaliyetlerine katılmaya veya katılmamaya, siyasi partiden veya siyasi parti yönetimindeki görevinden ayrılmaya,
 - b) Seçim yoluyla gelinen bir kamu görevine aday olmamaya veya seçildiği görevden ayrılmaya,
- Zorlamak amacıyla, cebir veya tehdit kullanan kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Cebir veya tehdit kullanılarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla bir siyasi partinin faaliyetlerinin engellenmesi halinde, iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

İnanç, düşünce ve kanaat hürriyetinin kullanılmasını engelleme

Madde 115- (1) Cebir veya tehdit kullanarak, bir kimseyi dini, siyasi, sosyal, felsefi inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya veya değiştirmeye zorlayan ya da bunları açıklamaktan, yaymaktan meneden kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) (Değişik: 2/3/2014-6529/14 md.) Dini inancın gereğinin yerine getirilmesinin veya dini ibadet veya ayinlerin bireysel ya da toplu olarak yapılmasının, cebir veya tehdit kullanılarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla engellenmesi hâlinde, fail hakkında birinci fıkraya göre cezaya hükmolunur.

(3) (Ek: 2/3/2014-6529/14 md.) Cebir veya tehdit kullanarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla bir kimsenin inanç, düşünce veya kanaatlerinden kaynaklanan yaşam tarzına ilişkin tercihlerine müdahale eden veya bunları değiştirmeye zorlayan kişiye birinci fıkra hükmüne göre ceza verilir.

TCK'nın ilgili diğer hükümlerine bakıldığında *şerefe karşı suçlar* başlığı altında düzenlenen *hakaret suçu* madde 125'de düzenlenmektedir. İlgili maddeye göre *Bir kimseye onur, şeref ve saygınlığını rencide edebilecek nitelikte somut bir fiil veya olgu isnat eden veya sövmek suretiyle bir kimsenin onur, şeref ve saygınlığına saldıran kişi, hakaret suçunu işlemiş sayılır ve üç aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır. İlgili maddenin üçüncü fıkrasında hakaret suçunun kamu görevlisine karşı görevinden dolayı; dini, siyasi, sosyal, felsefi inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamasından, değiştirmesinden, yaymaya çalışmasından, mensup olduğu dinin emir ve yasaklarına uygun davranmasından dolayı ve kişinin mensup bulunduğu dine göre kutsal sayılan değerlerden bahisle, işlenmesi durumunda cezanın alt sınırı 3 aydan bir yıla yükseltilerek ağırlaştırılmaktadır. Burada ilgili maddenin üçüncü fıkrasının (b) ve (c) bendinde sayılan hususların ayrımcılık yasağı kapsamında düşünülmesi söz konusudur.*

Bir diğer madde *ibadethanelere ve mezarlıklara zarar verme* suçunu düzenleyen 153. maddedir. Buna göre *ibadethanelere, bunların eklentilerine, buralardaki eşyaya, mezarlara, bunların üzerindeki yapılara, mezarlıklardaki tesislere, mezarlıkların korunmasına yönelik olarak yapılan yapılara yıkmak, bozmak veya kırmak suretiyle zarar veren kişi suçludur ve bir yıldan dört yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Aynı şekilde bahsi geçen yerleri kirleten kişi de üç aydan bir yıla kadar hapis veya adli para cezası alacaktır. Ayrıca son fıkrada sayılan fiillerin ilgili dini inanışı benimseyen toplum kesimini tahkir maksadıyla işlenmesi halinde, verilecek cezanın üçte biri oranında artırılması hükme bağlanmıştır. Bu madde de nefret ve ayrımcılık suçuna dair yorumlanabilecektir.*

Son olarak TCK'da topluma karşı suçlar başlığını taşıyan üçüncü kısmın altında beşinci bölümde Kamu barışına karşı suçlar ve cezaları sıralanmıştır. *Halkın ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama* suçlarının düzenlendiği madde 216 uyarınca bir kimse *halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik* ederse ve buna bağlı olarak *kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkarsa, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.* Ayrıca *halkın bir kesimini, sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağılayan kişi, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.* Buna ek olarak yine bir kişi *halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri alenen aşağılarsa ve bu fiili kamu barışını bozmaya elverişli olursa, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.*

1.2.2.3. İş Kanunu

22/05/2003 yılında kabul edilen ve 10/06/2003 tarih ve 25134 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren İş Kanunu⁴⁸ kapsamında ayrımcılık yasağı düzenleme alanı bulmuştur. Eşit davranma ilkesi başlığı altında 5. madde uyarınca düzenlenen ayrımcılık yasağı şu şekildedir:

İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz.

...

İşveren, biyolojik veya işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kılmadıkça, bir işçiye, iş sözleşmesinin yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde, cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapamaz. Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılmaz.

⁴⁸ Kanunun tamamı için bakınız:

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.4857&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=>

İşçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz.

İş ilişkisinde veya sona ermesinde yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davranıldığında işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir. 2821 sayılı Sendikalar Kanununun 31 inci maddesi hükümleri saklıdır.

20 nci madde hükümleri saklı kalmak üzere işverenin yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davrandığını işçi ispat etmekle yükümlüdür. Ancak, işçi bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren bir durumu ortaya koyduğunda, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlü olur.

Madde anayasada genel çerçeve ile düzenlenen ayrımcılık yasağının iş hukukunda uygulanış biçimini yansıtmaktadır. Buna göre iş ilişkisinde *dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı* ayrımcılık yasaktır; işin gereği söz konusu olmadıkça *cinsiyet veya gebelikten dolayı farklı işlem* yapılmayacaktır; eşit değerdeki iş için eşit ücret tahsis edilecektir. Bu hükmün arka planında işverenin eşit davranma borcu ile işçiyi koruma borcunun bulunduğu belirtilmiştir. Bu ilke kapsamında işverenin hem ayrımcılık yapmasının önüne geçilmek hem de aynı veya benzeri durumdaki işçilere eşit davranması sağlanmak istenmiştir. Ayrıca ilgili madde dolayısıyla sayılan hususlarda amaçlanan mutlak eşitlik değil göreceli bir eşitlik sağlanmasıdır. İlgili madde anayasa madde 10'dan farklı olarak iş ilişkisi içindeki kişiler için koruma sağlamaktadır. İş ilişkisi işçi ile işveren arasındaki ilişki anlamına gelmektedir. Bu noktada ayrımcılık yasağının ne zaman işlemeye başlayacağı tartışmalıdır. İş Kanunu madde 5'te doğrudan işe alımdan başlayarak ayrımcılık yasağının kapsamadığı, iş ilişkisi kurulduktan sonraki süreci kapsadığı görüşü desteklenmektedir (Süzek,2012;476). Buna karşı İş Kanunu'nun işçi lehine yorum ilkesi göz önünde bulundurulduğunda ayrımcılık yasağının işe girişi de kapsayacağı görüşü hâkimdir. İlgili maddenin gerek Anayasa'daki gerek TCK'daki düzenlemeleri bir arada düşünülerek yorumlanmasının yerinde olacağı ve uluslararası antlaşmalarla da uyum göstereceği

görüşü bulunmaktadır. Yargıtay kararlarında da (9. Hukuk Dairesi'nin 08/04/2008 tarih ve E. 2007/27725, K. 2007/7812 sayılı kararları) iş güvencesinin başlangıç tarihi için altı aylık sürenin hesaplanmasında işe başlama tarihinin göz önünde bulundurulması görüşü benimsenmiştir. Buna göre ayrımcılık yasağının da kapsamının bu bağlamda işçi lehine yorum içerisinde düşünülmesinin evleviyetle söz konusu olacağı belirtilmektedir (Gülmez, 2009: 586-602). Yine belirtilen bir diğer görüş de işe alımdan başlayarak eşit davranma ilkesinin uygulanmasının 5. maddenin gerekçesinde belirtilmiş olduğudur (Gül ve Karan, 2011: 104).

İş Kanununun 18.maddesi geçerli sebebe dayanan feshi düzenler ve hangi hallerin iş akdinin feshi için geçerli sebeplerden sayılmayacağı belirtilir. İlgili maddenin üçüncü fıkrasının (d) bendinde *ırk, renk, cinsiyet, medeni hal, aile yükümlülükleri, hamilelik, doğum, din, siyasi görüş ve benzeri nedenler* iş akdinin geçerli sebeple feshine yol açmayacaktır. Buna göre yapılan fesihlerin sonuçları da madde 21 uyarınca hükme bağlanmıştır. Buna göre işçi işe iade isteminde bulunularak bir ay içinde işe başlatılabilir. Eğer başlatılmazsa işveren *işçiye en az dört aylık ve en çok sekiz aylık ücreti tutarında tazminat* ödemekle yükümlü olacaktır.

Kanunun 5. maddesinde taciz ve cinsel taciz ayrımcılık kapsamında belirtilmemekle beraber işçi ve işverenin haklı nedenle derhal fesih hakkının düzenlendiği 24. ve 25. maddelerde *ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzerleri* başlığı altında düzenlenmiştir. 24. madde içerisinde ikinci fıkranın (b) ve (d) bendlerinde düzenlenmiştir.

b) İşveren işçinin veya ailesi üyelerinden birinin şeref ve namusuna dokunacak şekilde sözler söyler, davranışlarda bulunursa veya işçiye cinsel tacizde bulunursa.

d) İşçinin diğer bir işçi veya üçüncü kişiler tarafından işyerinde cinsel tacize uğraması ve bu durumu işverene bildirmesine rağmen gerekli önlemler alınmazsa.

25. maddede de yine ikinci fıkrada (c) bendinde düzenleme bulmuştur.

c) İşçinin işverenin başka bir işçisine cinsel tacizde bulunması.

1.2.2.4. Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu

18/10/2012 tarihinde kabul edilen 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu⁴⁹ 07/11/2012 tarih ve 28460 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Ayrımcılık yasağı kapsamında özellikle sendikal faaliyette bulunulması nedeniyle farklı işlem görmenin karşısında durmayı ve sendikal özgürlüklerin teminat altına alınmasını amaçlamaktadır. Buna göre ilgili kanunun 25. maddesi sendikal özgürlüğün güvencesi başlığını taşımaktadır. 25. maddenin ikinci fıkrasında işverenin sendika üyesi olan işçiler ile olmayanlar arasında çalışma şartları veya çalıştırmaya son verilmesi bakımından herhangi bir ayırım yapamayacağı hükme bağlanmıştır. Aynı maddenin altıncı fıkrasında sendikal faaliyet nedeniyle iş akdinin feshedildiği iddiasıyla açılan davada fesih nedeninin ispat yükünün işverende olduğu belirtilir. İşçi ise işverenin belirttiği nedene dayalı olarak feshin gerçekleşmediğinin ispat yükünü taşır. Bu fıkra ile bağlantılı olarak aynı maddenin yedinci fıkrasında ise fesih dışında sendikal ayrımcılık yapıldığı iddiasının ispat yükü işçiye aittir ve sendikal ayrımcılığın var olduğunu güçlü şekilde ortaya koyan durum varsa işveren davranışının nedenini ispat etmek durumundadır.

6356 sayılı kanunun 26. maddesinde ise kuruluşların faaliyetleri düzenlenmektedir. Buna göre ilgili maddenin üçüncü fıkrasında *kuruluşlar, faaliyetlerinden yararlanmada üyeleri arasında eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasaklarına uymakla yükümlüdür* hükmü yer almaktadır. Ayrıca *kuruluşlar, faaliyetlerinde*

⁴⁹ Kanunun tamamı için bakınız: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/11/20121107-1.htm>

toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetir hükmü ile toplumsal cinsiyet eşitliği de sağlanmak istenir.

1.2.2.5. Devlet Memurları Kanunu

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu⁵⁰ içerisinde ayrımcılık yasağı bölüm iki kapsamında devlet memurlarının ödev ve sorumlulukları altında madde 7 uyarınca tarafsızlık ve devlete bağlılık başlığında “*devlet memurları... görevlerini yerine getirirlerken dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep gibi ayırım yapamazlar...*” şeklinde yerini bulmuştur. Ayrımcılık yasağına aykırı davranan devlet memurları için disiplin cezalarının düzenlendiği madde 125 uyarınca *görevin yerine getirilmesinde dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı yapmak, kişilerin yarar veya zararını hedef tutan davranışlarda bulunmak, kademe ilerlemesinin durdurulması cezasına yol açan fiil ve haller içinde sayılmıştır.* Böylelikle kanun kamusal hizmetlerin yürütülmesinde ayrımcılık yapılmasının önüne geçmeyi amaçlamıştır.

1.3. Sosyal Dışlanma ve Sosyal İçerme Kavramları

Engelli bireyler sosyal dışlanmaya maruz kalan dezavantajlı gruplar içerisinde yer almaktadır (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2006). Engellilik, başlı başına bir sosyal dışlanma unsurudur (Genç ve Çat, 2013: 365). Sosyal dışlanma; “yoksulluk, işsizlik, sosyal koruma, eşitsizlik, ayrımcılık gibi temel sosyal politika konularını kapsamaması ve/veya bunlarla ilişkili olması itibariyle ekonomik, sosyal, siyasal tartışmaların ve kamu müdahalelerinin en önemli kavramı haline gelmiştir” (Sapancalı, 2005: 52).

⁵⁰ Kanun metninin tamamı için bakınız: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf>

Sosyal dışlanma Avrupa'dan ithal, çok yönlü ve dinamik bir kavramdır (Erdoğan, 2004: 1). Sosyal dışlanmayı toplumla bütünleşmekten alı konma anlamında düşünmek de mümkündür. Toplumsal dışlanma; kişilerin, yoksulluk, temel eğitim ve becerilerden mahrumiyet ya da ayrımcılık dolayısıyla toplumun dışına itilmeleri ve toplumsal hayata arzu ettikleri şekilde katılımlarının engellenmesi olarak da ifade edilmektedir (Erbil Erdugan, 2010: 42). Toplumun bir parçası olma ve toplumda aktif şekilde yer almanın önüne geçme anlamlarına da gelmektedir. Sapancalı'nın (2005: 53) yapmış olduğu daha geniş bir tanımla ise; bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan ve bireyin kendi geleceğini oluşturmasında fırsatların tam olarak erişimini engelleyen temel gereksinimlerden yoksun kalması, toplumla olan bağlarının kopması, sivil, siyasal, ekonomik ve sosyal yurttaşlık haklarından yoksun olma/bırakılma durum ve süreçleri olarak belirtmek mümkündür. Sosyal dışlanmayı yalnızca ekonomik temele oturtmak yanlış olacaktır; sosyal hayattan, eğitim sağlık vb temel hizmetlerden ve kültürel-refah faaliyetlerinden yoksunluk da kapsamaktadır.

Sosyal içirme ise sosyal dışlanmışlığın karşıtı olan bir kavramdır ve sosyal dışlanmış kesimlerin, sosyal ve ekonomik açıdan yeniden toplumla bütünleştirilmesi anlamına gelir (Erdoğan, 2008: 160). AB sosyal dışlanmaya maruz kalan grupları şöyle sıralamaktadır: işsizler, tek ebeveynli aileler, yaşlılar, çok sayıda çocuk ve yaşlı olarak bağımlısı olan aileler, yoksulluk içinde büyüyen çocuklar, göçmenler, etnik gruplar, özürölüler, evsizler, insan ticaretine konu olanlar, bakım kurumlarında yaşayanlar, geçimlik tarım yapan aileler ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalan kadınlardır. Sıralanan grupların temel dışlanmışlık durumları ise

istihdam, eğitim, barınma hakkı, ulaşım, sağlık ve bakım hizmetleridir (Gökbayrak,2005).

Sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylere yönelik sosyal içerme için literatürde verilen en temel çözüm önerisi istihdamdır (Genç ve Çat, 2013: 369; Özgökçeler ve Bıçkı, 2010: 317). İstihdam, bireylerin hem ekonomik hem de sosyal anlamda yaşamlarını sürdürülebilirliğinin önkoşulunu oluşturmaktadır. İstihdam sosyal ve ekonomik yönü nedeniyle toplumsal bütünleşmenin bir yolu olarak görülmektedir (Kayhan Kuzgun, 2008: 58). Çalışma gelir getirici bir faaliyet olmasının yanı sıra kişiye özgüven, kimlik, sosyal çevre ve benzeri kazanımlar sağlamasıyla; ekonomik boyutu yanında sosyal boyutu da bulunan bir faaliyettir. Bununla birlikte istihdam yaratmak kadar işgücünün yeterliliğini arttırmak da önem taşır. Yeterlilik, niteliklerin ve istihdam edilebilirliğin artmasıyla elde edilecektir. İstihdam edilebilirliği artan bireyler ise uzun süreli işsizliğe düşmeden işgücü piyasasında yerlerini alacaklardır. İstihdam edilebilirlik denildiği zaman akla gelecek ilk nokta da eğitim olacaktır. Temel eğitim, bunu izleyen mesleki eğitim ile istihdam edilebilirliğin alt yapısı oluşturulacak, yaşam boyu öğrenme ile de işgücü piyasasında atıl vaziyete düşecek bireylerin önüne geçilerek istihdam edilebilirliğin korunması sağlanacaktır. Engellilerin işgücü piyasasından uzak tutulması sosyal dışlanmalarını arttıracaktır (Genç ve Çat, 2013: 365).

2000 yılı OECD Raporuna göre temel eğitimden işgücü piyasasına başarılı bir geçiş için bir ulusun içinde bulunması gereken tablo şu şekilde sıralanmıştır (Sapancalı, 2003: 242):

- İyi işleyen ekonomi ve işgücü piyasası
- Eğitimden istihdama dek iyi örgütlenmiş bir sistem
- Okul ile iş deneyimini birleştiren fırsatlar
- Risk altındaki gruplara yönelik güvenlik ağları

- Etkin rehberlik ve danışma sistemleri
- Hükümet ile diğer sosyal paydaşları içeren etkin bir siyasal süreç

OECD Raporunda sayılan maddeler pek çok gelişmekte olan ülkede iyi niyet beyanı veya bir temenni olmaktan öteye gitmemektedir. Dezavantajlı olmayan grupların etkin biçimde istihdamının sağlanmasında bile böyle bir tablonun varlığı istenirken; engellilerin istihdamını artırma yönünde gelişmekte olan ülkelerin çok daha fazla çaba harcaması gerekmektedir. *Avrupa'da özürlü bireylerin yaşam kalitesinin yükseltilmesi* başlıklı Avrupa Konseyi Özürsümler 2006 – 2015 Eylem Planı'nda da gelişmekte olan ülkelerin tedrici politika önlemleri almasını ve iyi uygulama örneklerinin üye devletler arasında paylaşılmasını öngörmektedir.

Engelliler toplumsal hayata katılımında en çok zorluk çeken ve tüm boyutlarıyla sosyal dışlanmayı deneyimleyen toplumsal aktörlerdir (Özgökçeler ve Bıçkı, 2010: 320). Engelli bireylerin toplumla bütünleşmesinin önündeki yasal ve mekânsal engellerin aşılması, toplumun diğer üyelerinin davranış, tutum, önyargı ve damgalamaları ile oluşan engellerin aşılmasından daha kolaydır. Sosyal dışlanma çok boyutlu bir süreç olarak ele alınmalıdır. Engelli bireylerin birçoğu toplumla bütünleşmelerini engelleyici ve toplumsal hayata katılımlarını sınırlayıcı fiziksel ve sosyal bariyerlerle karşı karşıya kaldıkları için hem toplumdan izole edilmekte hem en temel hak ve özgürlüklerinden mahrum kalmakta hem de marjinal ve acınası bir hayatta mahkum olmaktadır (Oliver, 1999: 163-175). Engellilerin toplumla bütünleştirilmesi noktasında bütüncül mücadeleyi içeren politikalara gereksinim vardır. İstihdam sağlanması ve çalışma hayatına katılımın ayrımcılığı doğrudan önleyeceği düşüncesi gerçekçiği yansıtmaktan uzaktır. ABD'de 1960'lı yıllarda *League for the Physically Handicapped* örgütü sakat istihdamını olanaklı kılan yasalara rağmen sakatlara yönelik ayrımcılığın ve işe almamaların sürmesi üzerine

kurulmuş bir örgüttür (Demircioğlu, 2010: 15). Bu da yasal düzenlemeler ne olursa olsun fiiliyata etki edilemedikçe ayrımcılığın önüne geçmenin mümkün olmadığını gösterir. Engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadelede tartışmasız ki istihdam önemli bir rol oynamaktadır; ancak ayrımcılığın önüne geçilmesinde çalışma hayatına dahil olunması yeterli değildir. Ayrımcı davranışlar ve damgalama ile mücadelede toplumsal bilinç ve farkındalığa gereksinim duyulmaktadır (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2006).

2. BÖLÜM: ENGELLİLERE YÖNELİK AYRIMCILIK VE AYRIMCILIKLA MÜCADELE

2.1. Türkiye’de Engellilerin Mevcut Durumu

Tahmini olarak dünya üzerinde yaşayan bir milyardan fazla insanın veya bir diğer ifade ile dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 15’inin -2010 dünya nüfus tahminlerine göre- bir tür engellilik ile yaşadığı tahmin edilmektedir (Dünya Engellilik Raporu, 2011). Çalışma, temel hak ve özgürlüklerden biri olarak anayasal koruma altına alınmıştır. Sosyal bir hukuk devletinin tüm vatandaşlarına, özgürce ve güçleri doğrultusunda çalışabilecekleri işler sağlama görevi bulunmaktadır. Engelli bireylerin ruhsal veya fiziksel tam iyilik halinde olmalarının önüne geçen nedenler işgücü piyasasında yer almalarını da güçleştirmektedir (İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi, 2011).

TÖA’nın (2002) sonucuna göre Türkiye’deki özürlülük oranı yüzde 12,29 olarak tespit edilmiştir, buna göre 8,5 milyon özürlü vatandaş bulunmaktadır. ASBP’nin Mart 2014 istatistik bültenine göre ise ulusal veri tabanına kayıtlı 1.778.228 engelli birey bulunmaktadır⁵¹. Aynı çalışmanın bulgularına yakından bakılacak olursa: Ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel özürlülerin oranı yüzde 2,58 iken (yaklaşık 1,8 milyon) süreğen hastalığı olanların oranı ise yüzde 9.70’dir (Yaklaşık 6,6 milyon) (TÖA,2002). Ulusal veri tabanında (ÖZVERİ) kayıtlı olan engelli rakamları ile araştırmadaki rakamlar birbirine yakın sonuçlar vermektedir (TÖA yaklaşık 1,8 milyon; ÖZVERİ yaklaşık 1,7 milyon). Toplam özürlü nüfusun yüzde 11,01’i erkek, yüzde 13,45’i kadındır. Yaş ortalamasına

⁵¹ Belirtilen sayı Türkiye’deki tüm engelli nüfusu belirtmemektedir. Ulusal Özürlüler Veritabanı, yetkili sağlık kuruluşları tarafından Engelli Sağlık Kurulu raporu almış ve veri tabanımıza bilgi akışı sağlanabilen bazı kamu kurum ve kuruluşlarına herhangi bir sebepten dolayı başvurmuş engelli bireylerin verilerinin derlenmesi ile oluşturulmuştur.

bakıldığında engelli nüfusun yaklaşık yarısının 34 yaşın altında olduğu görülmektedir. Genç nüfusun ihtiyaçları da buna yönelik olacaktır: erken tanı, teşhis ve ardından rehabilitasyon ve eğitim, bunu izleyen süreçte de istihdam beklentisi oluşmaktadır. Genç engelliler yukarıda belirtildiği gibi çakışan alanlara girmekte ve dezavantajlılığı ikiye katlamaktadır.

Engellilerin eğitim durumuna bakıldığında; yüzde 36,33 oranında okuma yazma bilmeyen engelli bulunduğu görülmektedir. Bu oran kadınlar için yüzde 48,01 iken erkeklerde yüzde 28,14'e düşmektedir. Süreğen hastalığı olanlarda ise bu oran yüzde 25'tir. Bu oranlar dikkate alınırken zihinsel engelli bireylerin engellerinin ağırlığına göre ve süreğen hastalık durumundaki kişilerin de akli dengelerinin ne kadar yerinde olduğuna göre verilerin yeniden okunması gerçekçi olacaktır. Böylelikle temel eğitime erişememiş olan engelliler ortaya konabilmiş olacaktır.

Tamamlanmış eğitim durumuna bakıldığında engellilerin yüzde 41'i, süreğen hastalığı olanların ise yüzde 47,10'u ilkokul mezunudur. İlkokul sonrası eğitime devam etme oranları gittikçe düşmektedir. Ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel özürülülerin yüzde 2,42'si yükseköğretim mezunudur. Eğitimle ilgili tüm oranlarda kadınların durumu erkeklerden neredeyse iki kat daha olumsuzdur.

İşgücüne katılma oranlarına bakıldığında; ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel engellilerin yüzde 78,29'u işgücüne katılmamaktadır. Erkeklerde yüzde 67,78 olan bu oran kadınlar için yüzde 93,29'dur. Yani ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel engelli kadınların neredeyse tamamı işgücüne katılamamaktadır. Bu durum engellinin üretim dışı ve tamamen başkalarına bağımlı olduğunun bir göstergesidir (TÖA, 2002).

Yapılan araştırmada, engellilerin yaklaşık yüzde 47'sinin yetiyetiminden dolayı herhangi bir şekilde tedavi edilmediği belirtilmiştir. Bu durum da engelli bireylerin yaklaşık yarısının bağımlı bir hayat içerisinde yaşamaya devam ettiğinin bir başka göstergesidir. Ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel engelli olanların yaklaşık yüzde 48'inin süreğen hastalığı olanların ise yaklaşık yüzde 64'ünün sosyal güvenliği bulunmaktadır (TA, 2002). Ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel engelli olanların yüzde 54,79'unun sosyal güvenlikten bir başkasına bağımlı olarak faydalandığı görülmektedir. Başkası üzerinden sosyal güvenlik erişimi engelli kadınlar için yaklaşık yüzde 83 iken aynı oran erkeklerde yüzde 33'e yaklaşmaktadır. TK'in 2010 yılında yapmış olduğu zrllerin Sorun ve Beklentileri Araştırmasına göre:

ÖZVERİ'ye kayıtlı zrllerin yüzde 29,2'si zihinsel zrller, yüzde 25,6'sı süreğen hastalığı olan zrller, yüzde 8,8'i ortopedik zrller, yüzde 8,4' görme zrller, yüzde 5,9'u işitme zrller, yüzde 3,9'u ruhsal ve duygusal zrller, yüzde 0,2'si dil ve konuşma zrller ve yüzde 18'i birden fazla zre sahip olanlardır. Kayıtlı zrllerin, yüzde 58,6'sı erkek, yüzde 41,4' kadındır. Bu kişilerin yüzde 66,9'u fiziksel evre düzenlemelerinin onlar için uygun olmadığı görüşündedir. Bu bireylerin yaklaşık yüzde 30'u eğitim ve iş olanaklarının arttırılmasını istemektedir. Eğitim ve iş olanaklarının arttırılmasını isteyen grupta görme ve işitme kaybı olan, konuşma bozuklukları ve ortopedik bozuklukları olan engellilerin yüzde 40'lara varan oranlarda olmaları dikkati çekmektedir. Engelli bireylerin yüzde 85,7'si sosyal yardım ve desteklerin arttırılmasını istemektedir.

Eğitim ve iş olanaklarına kavuşturulmayı isteyen engellilerin oranının sosyal yardım bekleyenlerden çok daha az olmasının altında yatan nedenin, çalışabilecek durumda olan engellilerle çalışamayacak durumda olan engellilerin aynı ölçekte değerlendirilmesinden kaynaklandığını söylenebilir.

2002 yılında yapılan TA'da da yakın sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre zrllerin en önemli beklentilerinin yaklaşık yüzde 61 ile parasal katkı olduğu gözlenmektedir. Kırsal bölgelerde ve kadınlar arasında bu beklentinin daha fazla olduğu söylenebilir. İş bulunmasının en önemli beklentileri olduğunu ifade edenler

ise yaklaşık yüzde 10'dur. Kentlerde ve erkeklerde ise bu beklentinin daha fazla olduğu söylenebilir. Eğitim olanakları yaratılması beklentisi ise en düşük beklentiye oluştururken bu oran yüzde 3,31 ile düşündürücüdür. Yapılan araştırmada özürlü nüfusun genel nüfusa oranla daha yaşlı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu anlamda bakım ve yardım hizmeti beklentilerinin daha yüksek oranlarda çıkması anlaşılabilir olmaktadır. Aynı araştırmaya göre genel nüfus içerisinde en fazla ortopedik engellilere en az ise işitme engellilere rastlanmaktadır. Yine bu iki engellilik tipinde yaşa bağlı olarak oranlarda artış görülmektedir. Genel nüfus içinde kadınların engellilik oranları, erkeklerden daha az olarak saptanmıştır. 2002 yılında yapılan TÖA'ya göre doğuştan engelli yüzde 34 olarak bildirilmiştir.

2008 yılında yapılan Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor (TÖNA) araştırmasına göre katılımcıların özürlülüğü tanımlaması istendiğinde daha çok bedensel engellilerin akla geldiği belirlenmiştir (TÖNA,2008:63). Dışarıdan görülebilen bir yetiyitimi daha fazla akılda kalmaktadır. Tüm bedensel engelliler birlikte ele alındığında (beden özürlü, hareket kısıtlılığı olan, el ya da ayağı olmayan, yürüyemeyen, görünür bir deformasyonu olan) bu oran yaklaşık yüzde 27 olmaktadır. Pek çok araştırma, görülebilen özrün insanların tepkilerini etkileyen önemli bir değişken olduğunu göstermektedir. 2008'de yapılan araştırmada aktarıldığı gibi görülebilir bir özre sahip olanlar daha çok olumsuz yönde ayrımcılığa, dışlanmaya, olumsuz tutumlara maruz kaldıkları söylenebilir. Araştırma burada *algısal çarpıcılıktan* söz etmektedir. Algısal çarpıcılıkta; kişi bir özelliği ile diğerlerinden farklı olmasından dolayı daha fazla dikkat çekmekte ve hızla algılanmakta ve daha çabuk hatırlanmaktadır. Bu sonuç, bedensel özürülüler için algısal çarpıcılık etkisinin ortaya çıktığını göstermektedir.

Bedensel engellilerden sonra akla yardıma muhtaç bireyler (yüzde 24,2) gelmektedir. Araştırmada, toplumun, yüzde 10,8'i zihinsel engellileri, yüzde 3,8'i görme engellileri, yüzde 0,7' si işitme engellileri, yüzde 1'i ise duygusal ve davranışsal bozukluğu olanları *özürlü* olarak kabul etmektedir. 2002 araştırmasında da ortopedik engelliler yüzde 1,25 ile ilk sırada yer alırken, bunu yüzde 0,48 ile zihinsel engelliler izlemektedir. Kanada ve İngiltere'de yapılan çalışmalarda da *özürlü* denildiğinde ilk tanımlanan özür grubu *bedensel özürlüler* olmuştur. Bu durum da algısal çarpıcılık tezine katkıda bulunmaktadır. Aynı araştırma süregelen hastalıklarla ruhsal hastalıkların *özürlü* tanımı dışında kabul edildiği belirlenmiştir (TÖNA, 2008: 65). *Özürlü* nüfusun medeni durumu incelendiğinde, hiç evlenmemişlerin oranı ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel *özürlülerde* yüzde 34,4 iken süregelen hastalığı olanlarda yüzde 7.43, toplam nüfusta ise yüzde 26.28'dir (TÖA, 2002: 12). Toplumda; ailesinde veya yakın akrabaları içinde engelli bulunan kişiler yaklaşık yüzde 30'u oluşturmaktadır (TÖNA,2008:66). Ailesinde veya akrabalarında engelli olduğunu bildirenlerin yaklaşık yüzde 30'u engelliyle aynı evde yaşamaktadır ve bu durumun hayatlarını etkilediğini düşünenler ise yüzde 76'lık bir paya sahip olmaktadır (TÖNA, 2008: 66).

ASPB'nin engelli vatandaşlara yönelik politika hedefini şu şekilde ifade etmektedir (İPEA, 2011):

İnsan haklarına dayalı ve ayrımcılıkla mücadele eksenli *özürlüler* politikamız çerçevesinde, *özürlü* bireylerin toplumsal yaşama tam katılımlarını sağlamaya yönelik olarak *özürlülerin* fırsat eşitliği temelinde, var olan haklarını kullanabilmelerini sağlamak en büyük hedeflerimizden biridir.

2011 yılı AB İlerleme Raporunda;

Engelli kişilerin kamu kurumlarında istihdam edilmesi için kadro ile ilgili bütçe kısıtlamaların kaldırılmasının bir miktar olumlu etkisi olmuştur ancak bu kişilerin kamu sektöründe ve özel sektörde istihdam edilebilirliğinin artırılması için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

şeklinde belirtilmektedir.

2013 yılı İlerleme Raporuna⁵² bakıldığı zaman kamu sektöründe engelli istihdamına yönelik nispi bir iyileşmeden söz edilmekle beraber özel sektörde engelli istihdamı yönünde hala eksikliklerin olduğu ve özel sektördeki işlerin ulaşılabilirliğinin sınırlılığından bahsedilmektedir (AB İlerleme Raporu, 2013: 41).

2.2. Ayrımcılığın Kuramsal Dayanakları

Ayrımcılık, geleneksel olarak grup veya bireylere karşı “eşit muameleyi bozan” adaletsiz ve olumsuz davranış anlamına gelmekte ve kültürel, sosyal, kurumsal ve bireysel düzeylerde seyredebilmektedir. Ayrımcılık çoğunlukla toplum içerisinde azınlık durumunda olan gruplara yönelik gerçekleşmektedir (Dovidio ve Hebl, 2005: 11).

Toplumsal yaşamda ayrımcılığı tetikleyen pek çok unsur bulunmaktadır. Ayrımcılığın oluşum sürecine bakıldığında başlangıcı sosyal sınıflandırma çeker. Bu sınıflandırma ardından kişilerin genel önyargıları, bilişsel önyargıları ve genel duygusal tepkileri ortaya çıkar. Genel değerleyici yargılar bilişsel süreçte işlenen yargılarla birleşerek kalıp yargıları oluşturur ve genel etkin tepkiler bilişsel işleme tabi tutulmuş yargılarla birleşince farklılaşmış duygular açığa çıkar. Kalıp yargılar ile farklılaşmış duyguların bileşiminde ise ayrımcılık sonucuna varılır. Bu süreci etkileyen yönlendirici etmenler de söz konusudur. Yönlendirici etmenler olarak kişisel farklılıklar, içinde bulunulan sosyal bağlam, ayrımcılığa maruz kalan hedefin kişisel özellikleri, ayrımcı davranışları uygulayanın motivasyon kaynakları, hedefin tepkileri sıralanmaktadır (Dovidio ve Helb, 2005: 12).

Bireysel düzeyde ayrımcılığı ortaya çıkaran üç temel kavram bulunur: tutumlar, önyargılar ve kalıp yargılardır. *Tutumlar* bilişsel ve duygusal faktörlerden meydana

⁵² Detaylı bilgi için bakınız:

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/tr_rapport_2013_en.pdf

gelir. Bilişsel faktör tutum objesine karşı belirgin düşünce ve inançlardan oluşur. Bu düşünce ve inançların temeli *iç grup* (biz) ve *dış grup* (onlar) algısına dayanmaktadır. İç grup ve dış grup algısı kısaca grup üyelerinin birbirine benzer olarak görülme eğilimi şeklinde açıklanabilir ve kendi grubu dışındakiler hakkında daha sıklıkla olumsuz inanışlara sahip olunması ve neticesinde ayrımcı davranışlar sergilenmesi olarak ortaya çıkar (Dovidio ve Helb, 2005: 13). Tutumlar sosyal rollerden ayrı düşünülemez, beraberce oluşurlar (Kağıtçıbaşı, 2006: 120). *Önyargılar* genellikle dış grup üyesi olarak tanımlanan kişi veya kişilere haksız yere negatif tutumlar geliştirilmesidir. *Önyargılar* genellikle duygusal tepkilere yol açmaktadır: endişe veya aşağılama gibi. *Kalıp yargılar* ya da başka bir anlatımla kalıplaşmış tutumlar belirli gruplar hakkında sahip olunan bilgilerin bir derlemesidir (Kağıtçıbaşı, 2006: 124). Kalıplaşmış tutumlarda dış gruba yönelik genelleştirilmiş inanışlar söz konusudur. Bu inanışlar yanlış düşünce süreçlerinden veya aşırı genelleme yapılmasından, olgusal yanlışlıklardan, aşırı katılıktan, ayrımcı tutum ve davranışları yanlış adlandırma veya rasyonelleştirmeden dolayı gerçeği yansıtmaz ve haksızdır (Dovidio ve Helb, 2005: 13). Kalıp yargılar dış grup ve üyesi olan kişiler hakkında kolay ve kestirme yoldan bilgiye erişimi sağlar. Böylece dış grup üyesinin davranışları hakkındaki beklentileri biçimlendirir ve buna uygun davranış kodlarını kullanmaya olanak tanır. Böylece kişiler bilişsel süreçlerini kısaltarak tutum davranış uyumunu sağlar. Kalıp yargılar çoğunlukla az bilgi sahibi olunan dış gruplar açısından söz konusu olur. Tutum, önyargı ve kalıp yargılar her zaman ayrımcılıkla sonuçlanmayabilir. Bu durumu, Pettigrew, Kuzey Avrupa'daki azınlıklara yönelik tepkileri ele aldığı çalışmasında gizli ve görünür önyargı kavramıyla ifade etmektedir. Görünür önyargı gizli önyargıya göre çok daha anlaşılır ve belirginken,

gizli önyargı daha belirsiz ve anlaşılması zor olabilir (Kağıtçıbaşı, 2006: 124-125). Bahsi geçen olumsuz tutumların ayrımcılık davranışıyla sonuçlanmasını açıklayan bazı kuramsal dayanaklar vardır.

2.2.1. Sosyal Üstünlük Yönelimi

Sosyal üstünlük yönelimi en basit anlatımıyla tabiatta gerçekleşen doğal seleksiyonun toplumsal hayatta beden bulmasıdır. Güçlü olanın zayıf olanı ezeceği kabulü ile içselleştirilen süreçlerin ayrımcılık noktasına varması ve bu ayrımcılığın *doğal* görülmesi sonucunu doğurur. Sosyal üstünlük yönelimi yine iç grup (biz) ve dış grup (onlar) algısı ile ilişkilidir. Buna göre; iç grup, dış gruptan iyi, üstün ve güçlüdür ve iç grup üyelerinde üstünlükleri koruma amacıyla dış gruba karşı olumsuz tutum ve ayrımcı davranışlar sergileme eğiliminin yüksek olduğu görülmüştür (Sakallı Uğurlu, 2006: 57).

2.2.2. Sosyal Beğenilirlik Teorisi

Sosyal beğenilirlik teorisi; çeşitli araştırma ve anketlerde katılımcıların sorulara toplumsal açıdan arzu edilir, beğenilir, olumlu görülebilir veya kendisini toplumsal açıdan istenir kılacak yönde cevaplar verme eğilimidir (Stone ve Colella, 2005). Genel geçer olarak olumlu görülen tasvip edilebilir olan davranış ve düşünceleri ileri sürmekten ve gerçek tutumları gizlemekten kaynaklanır. Bu nedenle engellilerin karşılaştığı ayrımcılık noktasında diğer dezavantajlı grupların maruz kaldığı ayrımcılıklardan daha örtük söylemler dizisiyle karşılaşıldığını belirtmek mümkündür. Toplumda engelli bir bireyden rahatsızlık duyduğunu söylemek etnik bir gruptan rahatsızlığını ya da nefretini ortaya koymak kadar kolay ve kabul edilebilir değildir. Gizli önyargılar yukarıda belirtildiği gibi her zaman kolaylıkla

açığa vurulmamaktadır. Özellikle toplumsal olarak olumlu kabul edilmeyecek ve hoş karşılanmayacak tutumların davranışa yansımaları da örtük olacaktır. Pettigrew'in de belirttiği gibi, gizli önyargı sahibi kişiler sosyal beğenilirliklerini de yüksek tutmak amacıyla olumsuz tutumlarını gizleme eğilimindedir ve önyargılar ve ayrımcılık ile ilgili sorular yöneltildiğinde gerçek tutumlarını gizlerler (akt. Kağıtçıbaşı, 2006: 126).

2.2.3. Adil Dünya İnancı

Adil dünya inancı, insanoğlunun geleceğin belirsizliklerinden korunmak ve doğası gereği kırılabilir yapıyla mücadele etmek için, var olan yaşam koşullarını kabul edilebilir görmesine katkı sağlayan bir inanç sisteminden kaynaklanmaktadır. Bu inancın kökeni, belki insanlık tarihi kadar uzun olsa da ilk olarak 1960'lı yıllarda araştırılmaya başlanmıştır (Kılınç ve Torun, 2011: 4). Atasözlerinde ne ekersen onu biçersin; Allah bilir kulunu, giydiren çulunu; hayır dile eşine, hayır gelir başına; iyilik et denize at gibi... kültürel motiflerle desteklenen bir inanç sisteminin yansıması görülebilir (Dik, 2010: 31-32). İnsan yaratılış gereği her tarihsel dönemde kaostan düzene doğru evrilme eğiliminde olmuştur. Tetris isimli oyunun mucitleri oyunun dünya çapında bu denli etkili oluşunu bu bağlamda açıklamıştır: "İnsan düzensiz olanı düzenleme arzusundadır." İnsan davranışlarını açıklamak için *naif psikoloji kuramını* ortaya koyan Heider'e göre kişiler, diğerlerinin davranışları öngörebilmek, tahmin edebilmek ve kontrol edebilmek için davranışları açıklama eğilimindedir. Böylece bireyler daha tutarlı ve tahmin edilebilir bir hayat içerisinde olacaklardır. Heider'e göre bireyler belirsiz olanı belirliye dönüştürme eğilimi gösterir (Heider, 1958: 79-152). Adalet ve düzen kavramları; bireyin adaletli, düzenli ve sistematik bir dünyada yaşamaya ya da yaşadığını varsaymaya olan inancından dolayı bu denli önemlidir. Adil dünya inancı kuramının ortaya çıkışı, insanların

gözlemledikleri olaylardaki adaletsizliği meşrulaştırma eğiliminin fark edilmesi ile olmuştur (Kılınç ve Torun, 2011: 2). Kurbanın değersizleştirilmesi adil dünya inancının en önemli araçlarından biridir (Göregenli, 2012: 69). Kişinin yaşadığı olumsuzluklar, adaletsizlikler ve haksızlar karşısında tepki gösterecek muhakemeye varması, zihinsel çaba harcaması sonucunda olacaktır. Bireylerin genel zihin yapısı, kodlar halinde öğrenip durumlar karşısında refleks benzeri tepkiler göstererek hayatı kolaylaştırmaktır (Kağıtçıbaşı, 2006: 234). Bu bağlamda neden sonuç ilişkisi içeren bir süreç yaşamak yerine, doğrudan, kurbanın olumsuzlamalarla suçlanması bilişsel süreçleri kısaltarak adil dünya inancını pekiştirmektedir (Göregenli, 2012). Engellilere yönelik olumsuz tutumların ve ayrımcılığın altında insanlar başına gelenleri hak etmiştir yaklaşımının yer aldığı son on yılda yapılan çalışmalarda ortaya konmaya başlanmıştır (Yıldırım ve Dökmen, 2004). Engelli bir bireyin içerisinde bulunduğu duruma karşı çözüm üretmek yerine bireyselci bakış açısıyla hareket edip, eden bulur zihniyetiyle desteklenen adil dünya inancı ayrımcı tutum ve davranışları arttırmaktadır. Antik çağlardan beri gerek dini inançlarda gerek kültürel inanışlarda engellilerin lanetlendiğine, engelli bir çocuğun dünyaya gelmesinde ailenin bir suçu veya günahının neden olduğuna ilişkin kanılar yer almaktadır. Bu inanışların modern açıklamasını ise sosyal psikoloji kuramları adil dünya inancı çerçevesinde ortaya koymaktadır.

2.2.4. Ahlaki Dışlama

Ahlaki dışlama; ayrımcılığa konu olan kişi ya da grupların önemsiz, değersiz, anlamsız ve hatta insanlık dışı değerlendirilmeleri ile maruz kaldıkları olumsuz davranışların ya da zarar gördükleri olayların meşrulaştırılmasını içerir (Çayır ve Ceyhan, 2012: 67). Engelliler konusunda bu durumu en iyi açıklayan örneklerden

birisi, özellikle işsizliğin yaşandığı ülkelerde engelli istihdamına yönelik eleştiriler noktasında dikkati çekmektedir. Engelli olmayan bireyler için yeterli iş ve istihdamın olmaması engelli bireylere doğal olarak iş olmayacağını kabulü, hatta engellilerin istihdam beklentisinin varlığının abesle iştigaline inanış buna çarpıcı bir örnektir. Yedek işgücü ordusu ne kadar büyükse dezavantajlı gruplar için uygun işlerin talep edilmesi o kadar tepki toplamaktadır.

2.2.5. Sistemin Meşrulaştırılması

Sistemin meşrulaştırılması; yaygın sosyal, politik, ekonomik, cinsel ya da legal koşulların sadece var olduklarından dolayı kabul edildiği, açıklandığı ve meşrulaştırıldığı psikolojik süreçlere denk gelir (Göregenli, 2012). Bireyler değiştiremeyeceklerini düşündükleri sistemleri içsel süreçlerde meşrulaştırarak kabul edilebilir bir düzeye çekerler. Düzenin sürdürülmesi arzusu burada da devreye girer ve içinde bulunulan sistemin bilişsel rahatsızlıklara yol açmasının önüne geçilir. Engelli bireylerin istihdamı üzerine örneklerden devam edilecek olursa engelli bir bireyin çalışması için yalnızca işyeri koşullarının iyileştirilmesi yeterli olmayabilir. Kamusal alanlarda da çeşitli düzenlemelere gereksinim olabilir bunların bir bütün olarak gerçekleştirilmesinin beklenmesi yerine, cüzî engelli maaşlarının bağlanması daha kabul edilebilir gelmektedir. Bu uygulamanın yeterli görülmesi ve değiştirilmesine dair inancın olmayışı, engelli bir birey için aylık bağlanmasının yeterli görülmesi buna örnektir.

2.3. Bir Ayrımcılık Öznesi Olarak Engelliler

Tarih öncesi çağlardan beri var olduğu belirtilen engelliliğin bir ayrımcılık nedeni haline gelmesi, insanların gruplar halinde yaşamaktan toplumlar halinde

yaşamaya geçmesiyle oluştuğunu belirtmek mümkündür. Bu durumu Berkson; ilk insanın, yırtıcı hayvan baskısının düşük yiyeceğin bol bulunduğu ortamlarda sakatlanan üyelerin beslenme, barınma ve bakım ihtiyaçlarının topluluğun diğer üyeleri eliyle sağlanarak yaşamlarının sürdürebildiğini belirtmektedir. Toplumların şekillenmesi, belli kurallar içerisinde yaşamaya başladıktan sonra ayrımcılığın görünür hale geldiği görülmektedir. Barnes'a (1991) göre ise tarihin ilk dönemlerinde yaşayan topluluklarda engelli bireylerin muhafaza edilebileceğinden çok daha sert koşullar yaşanmaktaydı, yerleşik toplumlara bakıldığında tarım ve küçük zanaatla uğraşan topluluklar için engelli bireylerin yaşamlarını sürdürebilecekleri imkâna sahip olabildikleri görülmekteydi. Ancak şüphesiz burada evrensel bir yargıya varmak güçleşir, engellilere karşı toplumsal tutumları yalnızca ekonomik nedenler belirlememekte kültürel nedenler de göz önünde bulundurulmalıdır.

Antik çağda belli bir bedensel deformasyon ile dünyaya gelen bebeklerin öldürülmesi sıklıkla görülmekte iken aynı dönemde savaş koşulları söz konusu olan toplumlarda yaralanan ve engelli duruma gelen askerlerin toplumdan atılmadıkları, kamusal desteklerle yaşamlarını sürdürdükleri görülmektedir (Stiker'dan akt. Braddock ve Parish, 2011: 106-109). Orta çağ boyunca engelli bireyler batıl inançların, eziyetlerin ve reddedilmenin öznesi halini almışlardır (Barnes, 1991). Üretim sistemlerindeki değişmeler, yönetim modellerindeki farklılıklar farklı anlayışlar ve farklı kabulleri beraberinde getirmiştir. Engellilerin avcı-toplayıcı toplumda vahşi hayvanlardan ve hastalıklardan korunduğu ölçüde yaşamaya devam ettiği ve topluluk tarafından korunduğu görülmektedir, tarım ekonomisine geçildiğinde hane içerisindeki engellilerin gücü oranında yine katılım sağladığı ve

kimi zaman zanaatla ilgilendiği görülmektedir; yine koruma ve bakım hizmetlerinin aile içinde görüldüğünden bahsetmek mümkündür. Kitle üretimine geçildiğinde ve endüstriyel atak gerçekleştiğinde verimlilik ve üretkenlik kilit kavramları nedeniyle engellilerin üretkenliği sağlayamayacağı varsayımı ortaya çıkmış ve bu durumda da toplumsal hayattan uzaklaşmaları söz konusu olmuştur. Finkelstein tarihsel materyalizmi engelliler açısından ele alarak bir çıkarımda bulunmaktadır. Buna göre ilk aşama feodal toplum düzenidir ve engelliler aile içinde tarımsal ya da küçük zanaat faaliyetlerinde geçimlik ekonomiye katkıda bulunabilmekte, topluma dahil olabilmektedirler. Bireysel olarak talihsiz kişiler olarak görülürler. İkinci aşama endüstriyel atak sonrasına denk düşer. Fabrikalarda hız ve seri üretimin ön plana çıkması ile engelliler süreçten uzak kalmışlardır ve bu anlamda verimliliği düşük ve tüketici bir kesim olarak görülmeye başlanır (Finkelstein, 1980: 6-8). Kapitalizm geliştikçe engellilerin işgücü piyasasından dışlanma süreci devam etmiştir (Oliver, 2011: 211).

Engelliler eğitim ve çalışma hayatı açısından sorun olarak algılanmaya başlar ve kurumsal önlemler göz önünde bulundurulmaya başlar. Bu noktada normalin yükseltilmesi olarak da nitelendirilen süreçte özel kurumların inşa edilmesi ve engellilerin toplumsal dışlanmayı deneyimlemeleri artmıştır. Üçüncü aşama ise esasen henüz başlangıçlarındadır. Finkelstein'in öngörüsüne göre teknolojik gelişmeler ve tıptaki iyi uygulamalar sayesinde dışlayıcı süreçlerin önüne geçilecektir (Finkelstein, 1980: 6-8). Küreselleşmeyle birlikte gelişen teknolojinin de getirileri ile engellilerin yeniden üretken görülebilmesini sağlayıcı önlemler alınmakta toplumsal dışlanmanın önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Finkelstein sakatlığın bireyin yetiyitimi ile toplumda bireye dayatılan sosyal sınırlılıkların bir

paradokstundan oluştuğunu belirtmektedir. Burada içinde bulunulan uüncü aşamanın sonunda paradoks sonlanacak ve engellilik yalnızca toplumsal bir durum olarak kabul görülecektir (Finkelstein, 1980: 9-11). Finkelstein'in kurgusuna göre uüncü fazda engellilerin 'engelleri' teknolojik gelişmeler ışığında yeti yitimlerinin büyük oranda ortadan kaldırılması ile yalnızca toplumsal bağlamda var olacak bir durumdur. Günümüz dünyasına bakıldığında ise henüz bu denli bir gelişmenin yaşanmamış olduğu görülür. Oliver, bu bakış açısının çok iyimser olduğunu belirtir. Aynı alışmasında Auguste Comte'un insanlık gelişimini açıkladığı modelinden bahseder, insanın uç aşamalı zihinsel evrim sürecini dışlanmış gruplar adına da ele alındığından bahseder: buna göre teolojik, metafizik ve pozitivist aşamalar insanlık gelişimini açıklamaktadır. Buna göre insan normal olmayı tanımlarken de belli bir evrim içinde zihinsel süreçleri yaşamaktadır; anormali günah olarak görme, suç olarak görme ve bir hastalık olarak görme (Oliver, 2012: 212-213). Bu evrimci modeli zihinsel engellilerin rehabilitasyonu açısından önce hayırseverlik, ardından bireyi ve toplumu koruma ve ardından rehabilite etme/iyileştirme açısından bakım hizmetlerinin gelişimine ışık tuttuğu belirtilir (Soder'den akt. Oliver, 2012: 213).

Engellilik, kişinin ana yaşamsal faaliyetlerini tam olarak yapamamasına yol açan fiziksel, zihinsel, psikolojik ya da duygusal rahatsızlığı olan kişileri ifade eder ve bu kişiler rahatsızlıkları nedeniyle diğer çalışanlardan daha dezavantajlı bir konumda bulunurlar (Lo ve Kleiner'den akt. Demir, 2011: 770). Engellilere dolaylı ve doğrudan ayrımcılık yapılmaktadır. İş yaşamında engelli ayrımcılığı kısa boy, kilo, fiziksel farklı görünümü de kapsayacak şekilde gerçekleşebilmektedir. Sosyal eşitliği bozan ve toplumsal dışlanmaya yol açan ayrımcılık engellilerin görmezden gelinmesi

ya da küçümsenmesi şeklinde en belirgin halini almaktadır. İşe alımda, işte, işte yükselmede ve işten ayrılmada engelliler farklı işlemlerle karşılaşabilmektedir.

Engellilere yönelik ayrımcılık sınıf, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, ırk ve etnisite bağlamında ayrımcılıklar tartışılırken çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Engelli ayrımcılığının daha az mücadele içeren ve daha göz ardı edilebilir bir bağlamda oluşu; din, ırk ve cinsiyet gibi ayrımcılık uygulamalarının daha şiddetli ve keskin olmasından kaynaklanmaktadır (Akbulut, 2012: 150). Engellilere yönelik ayrımcılık diğer dezavantajlı gruplara yönelik ayrımcılıktan çok daha örtülü şekilde gerçekleşmektedir (Bezmez vd., 2011: 19). Engellilere yönelik çalışmalar sosyal bilimlerde diğer konularla karşılaştırıldığında yeni bir alandır. Bunun nedeni engellilik üzerine yapılan araştırmaların öncelikle tıbbın ardından mimarlık, şehir ve bölge planlamacılığı ve benzerinin konuları içerisinde düşünülmesinden ileri gelmektedir. Sosyal model çerçevesinde engellilerin durumunun ele alınması yaklaşık olarak 1960'lı yılların sonrasına denk gelir. Bu bağlamda sosyal bilimlerin konusunu oluşturmasının yakın geçmişe dayandığını söylemek doğru olur (Bezmez vd., 2011: 17). Toplumsal destek sistemlerinin yetersizliği yanında, toplumun dışlayıcı tutum ve davranışları engelli bireyin, toplumda eşit hakları bulunan bireyler içerisinde yer almasını önler (Subaşıoğlu, 2008: 401). Pek çok nedenin yanı sıra engelliliğe dair ayrımcılık çoğunlukla bilinmeyene, aykırılığa ve anormalliğe karşı duyulan korkudan kaynaklanmaktadır. Engellilerle ilgili bazı yanlış inançlar ve kalıp yargılar şöyle sıralanabilir (Lord vd., 2007: 3):

Engelliler...

- kendi kendilerine yetemez/başkalarına fazlasıyla muhtaçtır
- acınması gereken kimselerdir

- çaresizdir
- lanetlenmişlerdir/engelli olmak kötülüğün cezasıdır
- kaderleri yüzünden aksidir
- engelli olmayanların dünyasına kızgınlıkla bakar
- yaşamaya değmeyecek hayatlara sahiptir
- evden çıkmamaları tercih edilir
- çalışamazlar
- aile kuramaz/iyi ebeveyn olamazlar
- aoseksüeldir
- tedaviye ve tıp uzmanlarının yardımına ihtiyaç duyar
- özel, ayrı eğitim programlarına ihtiyaç duyarlar
- kültür/boş zaman faaliyetlerine katılamazlar
- öğrenemezler
- çocuklar gibi naiftir (zihinsel engelliler), kendi kendine karar veremez
- (psiko-sosyal engelliler) tehlikelidir/bir tehdit teşkil ederler/şiddete başvurabilir
- iletişim için alternatif yöntemler kullanmalıdırlar çünkü onlar aptaldır

2.3.1. Engellilerin Ayrımcılığa Uğradığı Alanlar

Engellilerin toplumsal hayatın pek çok kısmında ayrımcılığa uğradığı görülmektedir. ASPB'nin yapmış olduğu Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi (ÖDAÖ) araştırmasında eğitim, istihdam, sağlık, siyaset, adalet, boş zamanlar, toplumsal yaşam ve ulaşılabilirlik/erişebilirlik (ÖDAÖ, 2010: 26) alanlarında ayrımcılıkla karşı karşıya kalmış oldukları ortaya konmuştur. Araştırma sonuçlarına göre engellilerin yüzde 46'sı istihdam, yüzde 51'i eğitim, yüzde 39'u sağlık, yüzde 40'ı adalete erişim ve yüzde 51,3'ü toplumsal yaşama katılım noktasında ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmektedir⁵³. Tufan ve Arun'un Türkiye'de 2002'de

⁵³ Bu çalışmada engellilerin çalışma hayatında uğramış oldukları ayrımcılık konu edilmiştir. Bu nedenle diğer alanlara kısaca değinilecektir.

gerçekleştirilen Özürlüler Araştırması'na ait verilere dair ikincil analizleri, engellilerin çok büyük sosyal dezavantajlara maruz kaldıklarını ortaya koymuştur (2006: 15).

Eğitim hizmetlerinden yararlanma engellilerin ayrımcılığa uğradığı ilk alan olarak ortaya çıkmaktadır ve özellikle istihdama ve toplumsal hayata katılımında dışlanmalarının temel sebebini oluşturmaktadır. Ulaşım ve erişilebilirlik yönündeki eksiklikler de ayrımcılığa kaynak teşkil etmektedir. Türkiye'deki engelli nüfusun yüzde 36,33 oranında okuma yazma bilmediği görülmektedir. Bu oran kadınlar için yüzde 48,01 iken erkeklerde yüzde 28,14'e düşmektedir. İlkokul mezunları yüzde 33; ortaokul mezunları yüzde 5,2; lise mezunları yüzde 5,6; yüksek okul veya fakülte mezunları ise yüzde 1,8'dir (TÖA, 2002). Verilerin göstermiş olduğu durum genel nüfus oranları ile engellilerin eğitim yüzdeleri karşılaştırıldığında neredeyse yarı yarıya bir farkın olduğudur ve bu da engellilerin eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamadığını gösterir (Tufan ve Arun, 2006: 21). Engel grupları ele alındığında en yüksek eğitim seviyesine ortopedik engelliler ulaşırken bu seyrin en düşük seviyesini zihinsel engelliler göstermektedir.

2004 yılında yüksek öğrenim giriş sınavına 1.728.076 aday katılmıştır. Bu adaylardan arasında 1.143 aday özürdür ve bunların da 817'si bir programa girmeye hak kazanmıştır. 2009 yılında Öğrenci Seçme Sınavı'na (ÖSS) başvuran toplam aday sayısı 1.350.124'tür. 2009 yılında ÖSS'ye başvuran özürlü aday sayısı 1.404'tür; bu adaylar arasından 1.232'si sınavda başarılı olarak tercih yapma hakkını elde etmiştir. (ÖDAÖ, 2010: 26). Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) 2012 yılı faaliyet raporuna göre 2012 yılında yapılan sınavlara 15.548 engelli aday başvuruda bulunmuştur. Özürlü Memur Seçme Sınavı (ÖMSS) dahil olarak

hesaplandığında başvuran aday sayısı yetmiş beş binin üzerinde görülmektedir⁵⁴. 2012 yılı ÖMSS'ye, ortaöğretim düzeyinde 41.652 aday tercihte bulunmuş 3052 boş kontenjana 2174 aday yerleştirilmiştir. Önlisans düzeyinde 6099 aday tercihte bulunmuş 1574 boş kontenjana 1093 aday yerleştirilmiş ve lisans düzeyinde 3828 aday tercihte bulunarak 2132 boş kontenjanın 999'una yerleştirme yapılmıştır. 2013 yılında ortaöğretim düzeyinde 38.560 aday tercihte bulunmuş 3379 boş kontenjana 3378 aday yerleştirilmiştir. Önlisans düzeyinde 4867 aday tercihte bulunmuş 1442 boş kontenjana 1343 aday yerleştirilmiş ve lisans düzeyinde 2555 aday tercihte bulunarak 709 boş kontenjanın 614'üne yerleştirme yapılmıştır. 2013 yılında kura ile de kamudaki boş kadrolara atamalar gerçekleştirilmiştir. Buna göre 45.487 başvuru sahibi içinden 591 boş kadroya atama yapılmıştır. 2014 yılında ortaöğretim düzeyinde 21.929 aday tercihte bulunmuş 426 boş kontenjana yerleştirme yapılmıştır. Önlisans düzeyinde 2547 aday tercihte bulunmuş 384 boş kontenjana yerleştirme yapılmıştır ve lisans düzeyinde 1158 aday tercihte bulunarak 810 kişilik boş kontenjanın 806'sına yerleştirme yapılmıştır⁵⁵. 2014 yılı Nisan ayında Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı (EKPS) uygulamasına geçilmiş ve ilk sınav yapılmıştır. Ayrıca Mayıs ayı sonu itibariyle de kura yolu ile yapılacak atamaların başvuru süreci tamamlanmıştır.⁵⁶

Özürü öğrencilerin yüksek öğretim kurumlarında sıklıkla zorluklarla karşılaştığı görülmektedir. Yapılan araştırmalarda engelli üniversite öğrencilerinin karşı karşıya kaldıkları en temel zorluklar ders notlarına erişim, sınavlar ve fiziksel

⁵⁴ Detaylı bilgi için bakınız: http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2013/OSYS/2013-YGS-SonucAciklama_Sunum.pdf ve <http://www.osym.gov.tr/dosya/1-69840/h/2012-yili-osym-faaliyet-raporu.pdf>

⁵⁵ Detaylı bilgi için bakınız: <http://osym.gov.tr/belge/1-14959/ozurlu-memur-secme-sinavi-omss.html>

⁵⁶ Detaylı bilgi için bakınız: <http://www.osym.gov.tr/belge/1-20766/2014-engelli-kamu-personeli-secme-sinavi-ekps-kura-usu-.html>

koşulların ulaşılabilirliği, bilgiye ulaşma, cesaret kırıcı tavırlar ve normallik varsayımları olarak sıralanmaktadır (Tinklin ve Hall'dan akt. ÖDAÖ, 2010: 27, Dökmen ve Kışlak, 2004: 37-41). Engellilerin eğitim sisteminden dışlanmaları ve iş hayatında gereken bilgi beceri ve tutumları geliştirememeleri istihdama girememelerinde önemli etkiye sahiptir. Daha iyi eğitim alacakları inancıyla engel gruplarına yönelik ayrıştırılmış okullarda temel eğitim görmeleri iyi bir eğitim alabilmeleri anlamında destekleyici olurken, toplumla kaynaşma noktasında olumsuz etkiye sahiptir. Bu açıdan kaynaştırmalı eğitim programlarının ayrımcılıkla mücadelede önem taşıdığını söylemek mümkündür. ÖDAÖ araştırmasında da kaynaştırmalı eğitim programlarının literatürde destek bulduğu belirtilmiştir. Ancak yine yapılan araştırmalar kaynaşmalı eğitim programlarında görev alan personelin bilinç düzeyinde eksiklikler olduğunu ve farkındalıklarının artırılmasının gerektiğini göstermektedir (Gözün ve Yıkılmış'tan akt. ÖDAÖ, 2010: 27).

Sağlık hizmetlerine erişim noktasında engellilerin durumu ele alındığında şu tablo ile karşılaşılır: engelli bireyler temel önleyici sağlık hizmetlerine erişmekte engellerle karşılaşmaktadır, genel sağlık durumlarının diğer bireylere göre daha bozuk olduğunu ileri sürmek mümkündür ve hizmetlerden yeterince yararlanamadıklarına ilişkin geri bildirimleri fazladır. Sağlık alanındaki ayrımcılık nedenlerini kişiye bağlı ve kişiden bağımsız nedenler olarak ele almak mümkündür. Kişiye bağlı nedenleri ilgili sağlık personelinin tutum ve davranışları oluştururken yapısal nedenler olarak da ortaya konan, kişiden bağımsız nedenlerde fiziksel koşulların yetersizliği, sigorta kapsamlarının kısıtlılığı ve yasal düzenlemelerdeki eksikler yer alır.

Engellilere yönelik ayrımcılık araştırmasında engellilerin siyasi haklarını kullanmada uygun olanakların sağlanmaması ve zihinsel engellilerin siyasal haklarını kullanmaları önünde kısıtlılık durumunun ayrımcılık oluşturduğu belirtilmiştir (ÖDAÖ, 2010: 38-40).

Adalet erişiminde ayrımcılık bir diğer ayrımcılık alanıdır. Buna ilişkin Türkiye’de fiziksel çevre, personelin tutumu ve süreçte karşılaşılan aksaklıklar ayrımcılığa yol açmaktadır. Buna göre engelli bireylerin ihtiyaç duydukları hizmetlerin sağlanamaması ve çevredeki yetersizlikler ön plana çıkmaktadır (ÖDAÖ, 2010: 41-42).

Engelli bireylerin dinlenme ve boş zaman faaliyetlerine katılımı önündeki engeller de ayrımcılık kapsamında yer almaktadır. Buna göre gerekli fiziksel uyumlaştırılmaların yapılmaması ya da yetersizliği engelli bireylerin toplumsal hayata katılımını kısıtlamaktadır. Ayrıca toplumda engellilere yönelik olumsuz tutum, önyargı ve kalıp yargıların varlığı da boş zaman faaliyetlerine aktif katılımın önünde durmaktadır. Dinlenme ve boş zaman faaliyetlerine katılımı engelleyen olumsuz tutum ve davranışlarla engelli bireylerin psikolojik iyilik halleri arasında bağ bulunmaktadır. Buna göre olumsuz tutum ve kanaatlerle çevrelenen engelli bireylerin stres düzeylerinin arttığı ve toplumsal katılımdan uzaklaştıkları görülmektedir (ÖDAÖ, 2010: 42-46).

2.3.1.1. Bir Ayrımcılık Alanı Olarak İstihdam ve Çalışma Hayatı

Ayrımcılığın arka planında sosyal ve psikolojik nedenler bulunmaktadır. Kültürel yapı ve ekonomik gelişmişlik düzeyi, ülke genelinde hak temelli politikaların nedenli yaygın olduğu gibi pek çok etmen ayrımcılıkla ilgili pratikleri

şekillendirmektedir. Engellilere yönelik algının “hasta”dan “vatandaş”a ne denli yaklaşmış olduğu toplumsal yapının ve ülkedeki sosyal politikaların anlaşılması için önem taşımaktadır. Engelli bireylere ayrımcılık yapılmaması; tıpkı eğitim, istihdam, mekânsal ve fiziki düzenlemeler gibi temel bir insan hakkıdır (ÖDAÖ, 2010: 29-30).

Sosyal dışlanma sorununun öznelereinden biri olan engellilerin toplumla bütünleşmesi adına çalışma hayatına katılması öngörülmektedir. Eşit muamele görme ve vatandaş olarak temel hak ve hürriyetlerden yararlanma önünde engelliler ayrımcılıkla karşılaşmaktadır. Çalışma anayasal güvence altına alınmış temel insan haklarından biridir. Anayasa madde 49’da “*çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir*” denir. Madde 50’de yine çalışma hakkına istinaden kimsenin yaşına, cinsiyetine ve gücüne aykırı şekilde çalıştırılmayacağı ve küçüklerin kadınları ve bedeni/ruhi yetersizliği olanların çalışma şartları açısından özel olarak korunacağı hükme bağlanmıştır. Ancak çalışma yaşamında engelli bireyler ayrımcı uygulamalarla karşılaşmaktadır. Engellilerin işgücüne katılım oranlarına bakıldığında; ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma engelliler ile zihinsel engellilerin yüzde 78,29’u işgücüne katılmamaktadır. Erkeklerde yüzde 67,78 olan bu oran kadınlar için yüzde 93,29’dur. Yani ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel engelli kadınların neredeyse tamamı işgücüne katılamamaktadır. Bu durum engellinin üretim dışı ve tamamen başkalarına bağımlı olduğunun bir göstergesidir (TÖA, 2002).

Engelliler diğer dezavantajlı gruplardan daha dezavantajlı durumdadır. Çünkü engellilik, pek çok kez olumsuzlukları iki hatta üç katına çıkartabilmektedir. Avrupa Konseyi’nin yapmış olduğu çalışmada çakışan alanlar başlığında dezavantajlı gruplar içerisindeki engelli gruplara ve özel politika ihtiyaçlarına değinilmiştir (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2006: 10). Aynı şekilde engellilere

yönelik ayrımcılık araştırmasında çalışma hayatında *çoklu ayrımcılık durumları* başlığı altında bu noktaya temas edilmiştir. Kadın çalışanların, işgücü piyasasında ikincil olup olmadığı hâlâ tartışılırken; görme engelli genç bir kadın neredeyse toplumsal kurumların ve alanların dışına çıkmaktadır. Çalışan engelli kadınların, hem cinsiyet hem de engelli olma dolayısıyla iki yönlü dezavantaja sahip olduğu (Fulton ve Sabornie'den akt. İPEA, 2011: 51) araştırmalarda ortaya konmuştur. Göçmenlerin ve azınlık grupların içerisinde engelliler bulunmaktadır, yaşlanmaya bağlı olarak hem yaşlı hem engelli bir nüfus ortaya çıkmaktadır. Yaşlanmaya bağlı olarak engellilik artmaktadır Engellilik diğer dezavantajlarla beraber durumu iki hatta üç katına çıkartan olumsuzlukları beraberinde getirmektedir.

Çalışma hayatına katılan engellilere bakıldığında, sadece yüzde 21,7'dir. Çalışmama sebepleri sıralandığında *çalışamaz* durumda olan engellilerden çok daha fazlasının işgücüne dahil olamadığı görülmektedir (Tufan ve Arun, 2006: 31). Engellilerin istihdam ve çalışma hayatında ayrımcılık deneyimleri işe almada, çalışırken, işte fiziksel koşulların uygun olmayışından ve yukarıda bahsedilen çakışan durumlar nedeniyle ortaya çıkar. Bir diğer görüşe göre engelli istihdamını belirleyen değişkenler arasında engelli kişinin mesleki bilgi ve deneyim eksikliği, işe girişte iş görüşmesinde ve başvuru aşamasında yaşanan problemler, işverenlerin bazı işlerin engelli çalışana uygun olmayacağı inancı ve işverenlerin olumsuz tutum ve önyargıları nedeniyle ayrımcılık sayılır (Burchardt'dan akt. Kayhan Kuzgun, 2008: 59). 2011 yılında 2573 işyerinde yapılan İşgücü Piyasasının Engelliler Açısından Analizi (İPEA) özel sektörde engelli istihdamına yönelik mevcut durumu ortaya koyma ve işverenlerin engelli istihdamına ilişkin tutumlarını yansıtmaya amacındadır. Buna göre 49 ve altı işçi çalıştıran işyerlerinin yaklaşık yüzde 21'i, 50-

199 işçi çalışan işyerlerinin yaklaşık yüzde 80'i ve 200 ve üzeri işçisi olan işyerlerinin yaklaşık yüzde 94'ü engelli işçi istihdam etmektedir. En fazla engelli işçi istihdamı imalat sektöründe olup, en çok satış işlerinde ve niteliksiz işlerde engelli istihdam edildiği görülmektedir. Günümüzde ve gelecekte ihtiyaç duyulacak meslekler ile engelli çalışan istihdam etme eğilimlerine bakıldığında en yüksek eğilimi profesyonel meslek mensubu olarak istihdam edilmeleri gösterirken en düşük olarak da nitelikli tarım, hayvancılık çalışanları ile kanun yapıcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürler gelmektedir.

Çalışma hayatına ilişkin engellilerin mevcut durumları şöyledir (ÖDAÖ, 2010: 29-34). Engelliler:

- İş ve meslek edinme fırsatlarından geri kalmaktadır
- Daha uzun sürelerde işsiz kalmaktadırlar
- Engelliler eğitim olanaklarından daha sınırlı yararlandığı için yeterli vasıf düzeyine sahip değildirler bu nedenle düşük ücretli işlerde istihdam edilirler
- İşe alım sırasında önyargılarla karşılaşmaktadırlar
- İşe alım sırasında tüm dikkat yeti yitimlerine çekilmekte bu nedenle yetkinlikleri göz ardı edilebilmektedir
- İşe alımlarda yasal zorunluluk ve *tanıdık vasıtası* önemli önceleyenlerdendir
- Genellikle yükselme olanakları olmayan ya da sınırlı olan vasıfsız ya da yarı-vasıflı işler için düşük ücret ile tercih edilirler
- Engellilerin aileleri de kimi zaman çalışma hayatına katılmalarına engel olabilmektedir/ korumacılık ve paternalizmin etkisi yoğundur
- Yetersiz oldukları düşünülmemektedir
- İş ortamı ve işe ulaşımında fiziki yetersizlikler nedeniyle sorun yaşamaktadırlar

- Yetkinliklerine uygun olmayan görevler verilebilmektedir (hukuk fakültesi mezunu görme engelli bir çalışanın santralde istihdam edilmesi gibi)
- Çakışan durumlar ya da çoklu ayrımcılık nedeniyle dezavantajlı durumlar iki hatta üç kat artış gösterebilmektedir (engelli kadınların verileri engelli erkeklerin verilerinden daha dramatik oranlar vermektedir, pek çok engelli kadının eğitim ve istihdam olanaklarından erkeklerden iki kat daha az yararlandığı ve daha bağımlı yaşamlar sürdürdükleri görülmektedir.)
- Engelli bireyler eğitimden, sağlığa, istihdamdan sosyal hayata her alanda ayrımcılığa uğramakta ve dışlanmaktadır. Bunun sonucu olarak engellilik hali bir paradoksa dönüşmektedir. Temel ve mesleki eğitimden uzak kalmak iyi işlere erişimi engellemektedir, iyi işlere erişimin engellenmesi iyi gelir, iyi sosyal güvenlik ve iyi bir sosyal yaşantıyı engellemektedir. Bu durumda engellilik ile yoksulluk bir anlamda özdeş hal almaktadır. Yoksulluk engelliliği engellilik yoksulluğu beraberinde getirmektedir. Yalıtılmışlık ve marjinalleşme neticesinde engellilik paradoksu sarmal olarak ilerlemeye devam etmektedir.

Burcu'nun (2007), yapmış olduğu araştırmada çalışma hayatındaki engellilere işyerinde en fazla hangi sıkıntılarla karşılaştıkları sorulmuştur. Yüzde olarak büyük çoğunluk bir sıkıntı ile karşılaşmadığını belirtmiştir, sıkıntı ile karşılaştığını ifade edenler ise ilk sırada işyerine ulaşım ve mekânsal yetersizliklerden bahsetmiştir. İkinci olarak işyerinde kabullenilmeme sorunları, üçüncü sırada işyerinde yetkinliklerine uygun görevler almama ve bu bilgi ve becerilerini kullanamama sıkıntısı sıralanmış son olarak da engellilerin verimsiz çalışanlar olduklarına dair önyargılar nedeniyle sıkıntılar yaşandığı belirtilmiştir. Daha önceki bölümlerde de

belirtildiği gibi engellilere yönelik ayrımcılık diğer ayrımcılık türleri gibi (cinsiyete, etnisiteye ya da ırka dayalı... gibi) görünür seyretmemekte, çoğu zaman bireyler davranışlarının ayrımcılık olduğunu düşünmediği gibi pek çoğu da ayrımcılığa maruz kaldıklarını tespit edememektedir. Aynı şekilde engellilere yönelik ayrımcılığa dair farkındalık da düşük seviyelerdedir. Engelli bireylerle yakın etkileşim içerisinde olmayan ve engelli olmayanların engellilerin ayrımcılığa uğradığı kanısı engelli olan veya engelli bireylerle yakın etkileşim içerisinde bulunanlara kıyasla daha düşük seviyelerdedir (İPEA, 2011). Bunun altında temel atfetme yanılığının yattığı belirtilmektedir (Yıldırım ve Dökmen, 2004). Temel atfetme yanılığı ya da temel yükleme hatası sosyal bir davranış durumsal özellikler yerine kişisel özelliklere dayanarak açıklama eğilimidir. Daha önce belirtildiği gibi kişiler durum ve davranışları açıklarken basit kalıpları kullanarak kısa yollar oluştururlar ve temel atfetme yanılığı da sonuç olarak yanlış çıkarsamalara yol açabilecek bir içsel atıftır. Temel yükleme hatasının ortaya koyduğu eğilim kişilerin durumları açıklamada dışsal etkenleri göz ardı ederek kişisel özelliklere dayalı açıklamalar yapabileceğidir (Kağıtçıbaşı, 2006: 235-239). Bu nedenle engelli olmayan veya engellilerle etkileşim içerisinde olmayan kişiler kolaylıkla engellilerin işyerinde ayrımcılığa maruz kalmadığını; zaten üretkenliği düşük, yetkinlikleri yetersiz bireyler olduğunu düşünebilir. Bu gibi psikolojik altyapı unsurları neticesinde engelliler çalışma hayatında ayrımcılıkla karşılaşır.

Engelliler işe alım sürecinden başlayarak sorunlarla karşılaşmaktadır. İş ve meslek edinme fırsatlarından yararlanmada ayrımcılığa uğrayan engelliler büyük paya sahiptir (Burcu, 2007). Engelli bireyler çalışma hayatından uzak kalmakta, ihtiyaç duyulan bilgi, beceri ve tecrübeyi edinmede güçlükler yaşamaktadır

(Barnes,'dan akt. Baybora, 2006: 231). Bu nedenle engelliler işe alım aşamasında yeterlilik konusunda eksiklerinin var olduğu ve eksikleri olmasa dahi engelli oldukları için bu şekilde algılanma sorunuyla karşı karşıyadır. Engellilerin iş hayatına ilişkin bir diğer sorunu da vasıfsızlık problemidir. Eğitim sisteminde yaşanan aksaklıklar nedeniyle yüksek öğrenim kurumlarından mezuniyet oranları oldukça düşüktür. Bu bağlamda mesleki eğitim ve meslek edindirme kurslarının önemi büyüktür.

Türkiye İş Kurumu'nun verilerine göre 2002-2008 yılları arasında engellilere yönelik 649 meslek edinme kursu açılmış olup 17.024 katılımcının işgücü uyum hizmetlerinden yararlandığı belirtilmektedir⁵⁷. 2012 yılında 574 kurs açılmış toplamda 6.272 katılımcı kurs görmüştür. 2013 yılında 506 kursa 5.473 engelli katılım sağlamıştır. 2014 yılı Ocak-Mayıs döneminde ise 62 kurs açılmış ve toplamda 609 engelli kursiyer katılım sağlamıştır⁵⁸.

Çalışma hayatında engellilere yönelik işveren tutumları incelendiğinde (İPEA, 2011) neden engelli çalıştırıldığı sorusuna büyük çoğunluk yasal zorunluluk cevabını vermiştir (yaklaşık yüzde 70), neden engelli çalıştırmadıkları sorulduğunda ise işçi sayısının engelli çalıştırma kotasının altında kaldığı belirtilmiştir (yaklaşık yüzde 50). Engelli çalışanların işyerinde ne gibi olumlu etkileri olduğu sorulduğunda büyük çoğunluk (yüzde 43) yasaya uymak yanıtını verirken ikinci sırada ise olumlu bir etkinin olmadığı belirtilmiştir (yüzde 29). Engelli çalışanların işyerine ne gibi olumsuz etkisi olduğu sorulduğunda yüzde 65'lik bir kesim herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığını belirtirken ikinci sırada iş kazası riskinin yüksek olması

⁵⁷ Detaylı bilgi için bakınız: http://statik.iskur.gov.tr/tr/isgucu_uyum/isgucu_yetistirme_kurslari.htm

⁵⁸ Detaylı bilgi için bakınız: <http://www.iskur.gov.tr/kurumsalbilgi/istatistikler.aspx#dltop>

gelmiştir. İş arkadaşlarına engelli çalışanın etkisi ise neredeyse yarı yarıya olumlu etkiliyor ile ne olumlu ne olumsuz etkiliyor şeklindedir.

Stone ve Colella'nın (2005) işyerinde ayrımcılık üzerine yaptıkları araştırmalarında, özellikle işgücü piyasasındaki engellilerin neden ayrımcılığa uğradıkları sorunsalı üzerinde yoğunlaşmışlardır. Araştırmacıların amacı engellilere yönelik ayrımcılığın altındaki psikolojik etmenleri belirleyebilmektir. Engellilere yönelik ayrımcılığı ortaya koyabilmek için özellikle grup içi çalışmaları gözlemlemeye dayanan üst-ast ve eşitler arası ilişkileri inceleyecek çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bireylerin örgüt içerisindeki engellilere neden ayrımcı davrandıklarını ortaya koyacak net sonuçlara ulaşmanın güçlüğü, kişilerin yaşadıkları durumları saklama ve göstermeme eğilimleri, toplumun içinde yaşadığı kültürün etkileri vb. sebeplere dayanmaktadır. Bu bağlamda iki temel hareket noktası vardır: ilki duygusal tepkileri ele alma, ikincisi ise paternalizmdir. *Duygusal tepkiler*; acıma/şefkat, endişe ve kin/kızgınlık olarak gruplandırılmıştır. *Paternalizm* ise engelli kişinin karşısında babacan bir koruyuculuğun var olduğu ve bu koruyuculuğa karşı şükran beklentisinin olduğu bir süreç olarak tanımlanır. Dolaylı bir ayrımcılık türü olarak belirtilen bir diğer uygulama ise numuncilik ve göstermelik ödün verme anlamına gelen tokenizmdir: kavramda olumsuz tutuma rağmen belirli bireylere olumlu davranış ortaya çıkar. Bunun en iyi örneği yasal zorunluluğu karşılamak için işe alınan engellinin işte ilerleme şansının olmadığı, vasıfsız ve verimsiz işlere yönlendirmesi ya da hiç iş verilmeden iş yerinde tutulmalarıdır (Baron ve Byrne'den akt. ÖDAÖ, 2010: 25).

İşyerlerinde engellilere yönelik ayrımcılığın ekonomik bir altyapısı da bulunmaktadır. İşyerlerinde fiziki düzenlemelerin yapılması, engelli personele uygun

ergonomide makine, teçhizat vb ayarlanması, engelli personelin ihtiyaçlarına cevap verilmesi işverenler açısından bir maliyet unsuru oluşturmaktadır. İşverenlerin engelli istihdamına ilişkin tutumlarının ölçüldüğü araştırma sonuçlarına göre görünürde olumlu olan tutumların uygulamada düşük istihdam oranları ile gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye’de de Avrupa’da da engelli istihdamı beklenen ve hedeflenen düzeyde gerçekleşmemekte; istihdam edilen engelliler de düşük vasıflı işler ve düşük ücretler içerisinde. (İPEA, 2011: 48-51). Dünyada engelli istihdamına ilişkin veriler şöyledir⁵⁹: İsviçre yüzde 62’lik oranı ile en üst sırada yer alır, Norveç yüzde 61, Kanada yüzde 56, Meksika yüzde 47, Almanya yüzde 46, Zambiya yüzde 45, Avusturya yüzde 43, Avustralya yüzde 41, Hollanda yüzde 39, İngiltere ve ABD yüzde 38, Hindistan yüzde 37, Japonya ve İspanya yüzde 22, Türkiye yüzde 21 ve Güney Afrika yüzde 12 ile en son sıradadır (İPEA Özet Rapor, 2011: 12).

2.4. Engellilere Yönelik Ayrımcılığın Nedenleri

2.4.1. Ekonomik nedenler

Pek çok yazar engelliliğe ve engelli kişilere karşı tahammülsüzlüğü ekonomiye gönderme yaparak açıklamaktadır (Barnes, 1991:sy). İşverenler açısından engelli çalışan istihdam etmek özellikle fiziksel yapıları uygunlaştırma adına bir maliyet unsuru olarak görülmektedir. Engelli çalışanların verimsiz işgücü olarak görülmesi de ekonomik kayıp duygusuna yol açabilmektedir. Verimliliği, vasıfları düşük ve becerilerden yoksun olarak görülen engelliler işyerinde zorunluluktan tutulan kişiler olarak görülmektedir. Engelli çalışan istihdam etmenin yüksek maliyet ve düşük verimlilik getirdiği düşüncesi oldukça yaygındır: Engelli

⁵⁹ Ükelere ilişkin veriler 2002-2006 yılları arasındadır.

çalışanların diğer çalışanlara göre daha fazla izin kullandığı, ceza ve ödül uygulamalarında daha başarısız sonuçlar verdiği, kaza riskini arttırdıkları, diğer çalışanları olumsuz etkilediği, iş yerinde çok fazla düzenleme yapılmasına gereksinim duydukları çeşitli işveren önyargıları olarak sıralanabilir (Aytemiz ve Bolat, 2005: 41).

Bir diğer ekonomik neden ise işsizliğin yüksek olduğu ve yedek işgücünün fazla olduğu ekonomilerde engellilere istihdam olanağı yaratmanın doğru olmadığına ilişkin düşüncedir. Emek arzının yüksek olması işgücü piyasasında ücretlerin ve sosyal hakların düşük seviyelerde seyretmesine neden olmaktadır. Ayrıca kayıt dışı ekonominin yaygın olduğu sistemlerde de engelli istihdamı tercih edilmemektedir. Çoğunlukla güvencesiz işlerde iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin de göz ardı edilerek oluşturulan çalışma ortamlarında özel önlemler isteyen grupların istihdam dışına itildikleri görülmektedir. Oysa yapılan çalışmalar ışığında uygun işe yerleştirilmiş engelli çalışanların engelli olmayan çalışanlar kadar verimli olduğu ve işlerini titizlikle yürüttüğü görülmektedir. Ülke ekonomisinde işsizlik oranlarının yüksek olması, anayasal bir hak ve ödev olan çalışmanın engelli bireyler açısından vazgeçilmesi gereken bir unsur olarak düşünülmesi sosyal dışlanmaya neden olan önemli bir sorundur.

2.4.2. Psiko-sosyal Nedenler

Engelli ayrımcılığının altında kültürel, ekonomik, sosyal ve kişisel pek çok neden yer almaktadır. Ekonomik olarak desteklense, gelir getirici bir işte çalışsa dahi engellilere yönelik ayrımcı tutum ve davranışlar ortaya konabilmektedir. Böylece engelli bireylerin sosyal hayata katılımının önünde fiziki ve ekonomik engellerden

çok daha güç aşılabacak bir bariyer çıkmaktadır (Aslan ve Şeker, 2011: 455). Burada açıklanmaya çalışılan engelli bireylerin çalışma hayatında karşılaştığı kimi duygusal tepkileri ve özellikle ataerkil toplumların yol açtığı ayrımcılık nedenleri ortaya konmaktadır. Engelli ayrımcılığında küçümseme, hor görme, eksik ve yararsız kişiler olarak damgalanma vardır. Bunların aşılması için engellilere yönelik toplumsal algının ve dışlanmanın önüne geçilmesi gerekir.

2.4.2.1. Duygusal Nedenler

Duygusal tepkilerin altında engelli olmayan bireyin *engelli duruma gelme korkusu* yatar. İnsan kaçınılmaz olarak kaza, hastalık vb. durumlarla karşılaşarak hayati faaliyetlerinden bir ya da bir kaçını yapamaz hale gelebilir. Duygusal tepkiler özellikle görünür izler ve bozukluklarla karşılaşıldığında artmaktadır. Önceki bölümlerde belirtildiği gibi engelli kimdir sorusuna verilen yanıtlarda çoğunlukla bedensel bir özrü bulunanlar anlaşılmaktadır. Duygular içten gelmeleri ve belli kasıt içermemeleri anlamında zor değiştirilebilmektedir. Ayrıca kültürel normlar ve değerlerle de şekillenir. Engellilere karşı duygusal tepkileri üç ana başlık altına alarak incelemiştir:

Acıma ve Şefkat

Kişilerin engelli bir kişi özellikle tekerlekli sandalye veya protez benzeri araç kullanmak zorunda birini gördüklerinde ve bu kişinin içinde bulunduğu durumdan acı çektiğini düşündüklerinde acıma duygusu hissettikleri belirtilir. Şefkat, karşısındakine yardım etme duygusuyla kurulan daha sempatik bir anlayış biçimini ifade ederken acıma, daha çok karşısındakinin haline üzülme halini açıklamaktadır. Acımada şefkatin aksine bir küçümseme, aşağı görme durumu da söz konusudur. Ayrımcılığı ortaya koyan acıma hissidir. Acıma iki şekilde görülür: ilki kaçınma

uzak durma şeklinde iken diğeri engelli bireyi kişiliksizleştirme, insanlık dışı görme olarak tanımlanabilir. Özellikle engelli bireyin içinde bulunduğu duruma kendi kabahati veya kusuru ile düştüğüne dair inanç ve adil dünya inancı sahibi olma ayrımcılığı arttırmaktadır. Kişinin hak ettiğini bulmuş olduğuna dair kanı negatif tutum ve davranışları pekiştirir. Çalışma hayatında engelli bireye karşı ne kadar çok acıma hissedilirse o kadar ayrımcılık yapıldığı görülmüştür. Çalışma yaşamında olması gereken engelli çalışanların engellerine odaklanmaktansa yeteneklerine dikkatlerin çekilmesi olacaktır.

Korku/Endişe

Endişe, insan doğasından kaynaklı varoluşsal bir duygudur (Stone ve Colella, 2005). Bireylerin güvenlik ve ölüm- hayat algılarıyla ve yaşam kalitesi ile ilgilidir. Karşı karşıya kalınan engel veya süreğen hastalık durumları kişilerde farklı algılamalarla endişe hissi doğurmaktadır. Kanser hastası ile karşı karşıya gelmek ölüme dair kaçınılmazlık, insanoğlunun savunmasızlığı ile ilgili algılar nedeniyle; bulaşıcı bir hastalığa sahip kişi ile karşılaşmak ise hem hastalık sahibini suçlama hem de kendisine bulaşma riski ile karşı karşıya olma nedeniyle ve zihinsel bozuklukları olan kişilerle karşı karşıya olma durumunda ise kişinin davranışlarını öngörememe korkusu ve bir zarar görme riskini düşünme nedeniyle endişe yaratmaktadır.

Endişe duygusunun artması ayrımcı tutum ve davranışları da arttırmaktadır. Endişe duygusuyla iki şekilde ile başa çıkılabilir: duygu temelli başa çıkma ve sorun çözme temelli başa çıkma. İlk durum kişilerin engelli bireylerden uzak durarak, daha az tehdit edici şekilde yeniden değerlendirilmelerini içermekte, ikinci durumda ise eğitim ve bilgi toplanması yoluyla davranış ve duyguları değiştirmeye yönelik hareket etme söz konusudur. Hangi yöntemin ayrımcılığa dair daha olumlu sonuç

vereceği araştırmalarla ortaya konmamakla beraber, bence, bilgi toplama ve eğitim yoluyla hareket edilmesinin daha yapıcı ve olumlu sonuçlar doğurması beklenebilir. Engelli bireyler toplum içerisinde önyargılar ile oluşturulmuş bir sosyal kimliğe sahiptir, bu sosyal kimlik nedeniyle damgalanmış, değersiz görülmüş, kuşku duyulan kişiler halini almıştır. Tüm bu önyargıların altında korku çağrıştıran olumsuz tutumlar yatmaktadır (Sachs, 2003: sy) daha önce engellilerle etkileşim içerisine girmemiş bir kişi bilişsel olarak karşısındakinden belli beklentiler içerisindedir; giyim-kuşam, görünüş, konuşma ... ve benzeri gibi. Bu beklentilerin karşılanmadığı aykırı durumlarda karşılaşılan tutum objesine karşı korku ve endişe hissedilerek olumsuz tutum geliştirilecek, uzak durma tercih edilecektir (TNA, 2009: 34).

Kin/Kızgınlık

Engelli bireye yönelik ayrımcılık işyerinde özellikle iki şekilde ortaya çıktığında kin ve kızgınlık duygularından kaynaklanmaktadır. Ortak alışma ve pozitif ayrımcılığın örgüt ikliminde negatif algı yaratması çalışma hayatında engellilere yönelik ayrımcılık sonucu doğurur. Engelli bireylerle birlikte, karşılıklı bağımlılık içerisinde görevler alınması ve çalışma yürütülmesi durumunda oluşan ekiplerde engelli bireyin bulunduğu grup kendisini diğerlerine göre daha dezavantajlı hissetmektedir. Burada engelli bireyin rekabetçi ortamda geride kalabileceği düşüncesi ve bir çeşit güvensizlik duygusuyla hareket edilmesi ekip arkadaşına olumsuz tavırlar gösterilmesinin altında yatar. Aşırı bireyci toplumlarda ve rekabetçi ortamlarda engelli iş arkadaşına karşı kin ve kızgınlık duygusunun daha çok görüldüğü söylenebilir. Kurumsal yapı içerisinde engelli bireylere pozitif ayrımcılık uygulanması diğer çalışanlarda adalet ve eşitlik algısını bozduğunda da, bu kişilere kin ve kızgınlık duyularak ayrımcı davranıldığı görülmektedir. Burada yine kültürel

etkiler devreye girer. Aşırı rekabetçi, bireysel iradeye dayanan ve toplulukçu olmayan kültürlerde pozitif ayrımcılık politikaları ve uygulamaları engelli bireylerin ayrımcılıkla karşılaşmasına ortam hazırlayabilir. Basit destekleme politikaları bekleyen engelli bir çalışan, tepkiyle karşılanabilir. Özellikle işe alım esnasında bu tip kolaylıklar talep eden kişi *bağımlı kişilik* sahibi olmakla eleştirilerek damgalanabilir.

Eşitler arası ve ast-üst ilişkilerinde engelli çalışanlara yönelik kin ve kırgınlık temelli duygularla oluşan ayrımcılığı örgütlerdeki rekabetçi ödül-ceza sistemleri pekiştirmektedir. Karşılıklı bağımlılıkla yapılması gereken işler olduğunda da yine aynı şekilde engelli çalışanla eşleşme ve çalışma arzusunda azalış görülür. Eşleşme ve çalışma mecburiyetinde kalanlar da ise kin ve kırgınlık oluşabilir. Örgütlerde uygulanan katı kurallar da bu bağlamda sorunları tetikleyen özellik taşır. Bu sorunların çözümü kolektif çalışma ve kolektif ödül-ceza sistemleri oluşturularak engelli bireylerin damgalanmasının önüne geçmek olacaktır (Stone ve Colella; 2005). Ayrıca örgüt içerisinde uygulanacak esnekleştirilmiş, çözüme yönelik ve ihtiyaç temelli politikalar da hem engelli bireylere pozitif ayrımcılık gösterildiğinde tepki almalarının önüne geçecek hem de ihtiyaç sahibi diğer çalışanların da gerektiğinde bu uygulamalardan faydalanmasını sağlayarak örgüt içindeki adalet algısını olumsuz etkilemeyecektir.

TÖNA'da (2009) engelli olan ile olmayan arasında ortak amaçlar çerçevesinde sosyal temas sağlandığında olumlu tutum geliştirileceği belirtilmiştir. Bunun için de statü farkı ve rekabetten uzak durulması vurgulanmıştır. Örgütlerde engelli çalışanların ayrımcılıktan korunması için ortak hedeflere yönelik gruplarda yer almalarının sağlanması önemli bir unsurdur. Ayrıca toplumda ve örgütte temsil

gücüne sahip kesimlerin ve kanaat liderlerinin engelliliğe ve engellilere ilişkin tutum ve davranışları da örgüt içerisinde ve toplum içerisinde engellilerin yerini belirlemektedir (TÖNA, 2009: 35).

Engelli bireyle karşılaşan kişilerin iki farklı bilişsel değerlendirme yaparak duyulanmaktadır. Birincil değerlendirme: *Engelinin kişinin iyi haline etkisi:* Çalışma hayatında engelli veya süreğen hastalık sahibi bireyin diğerlerinin iyi haline etkisi noktasında ayrımcılığa uğradığını görülmektedir. HIV taşıyıcısı bir iş arkadaşına gösterilen negatif tutum ve davranışların omurilik felçlisi bir kişiye aynı şekilde gösterilmediğini söylemek doğru olacaktır. HIV'in bulaşıcı özelliği sebebiyle kişiler hastalık sahibinden kaçınma eğilimi göstermektedir; oysa omurilik felcinin böyle bir etkisi bulunmamaktadır. Aynı şekilde adil dünya inancı kavramıyla da ilintilendirildiğinde durum HIV'in olumsuz pek çok çağrışımı beraberinde getirmesi de (eşcinsellik, savruk özel hayat, uyuşturucu bağımlılığı gibi) hastalık sahibini ayrımcılığın öznesi haline getirir. İkincil değerlendirme de ise bireyler kendilerine zarar getirmeden karşıdakinin engeli ile başa çıkma eğilimindedirler. Burada *kaçınmanın* önemli bir davranış kalıbı olduğu görülür. Engelli bireyler yasal güvence altına alınan haklarına rağmen acınan, dışlanan, kabul görmeyen küçümsenen bireyler olarak görülebilmektedir.

2.4.2.2. Paternalizm (Korumacılık)

Paternalizm'in ataerkillikten türemiş bir olgu olduğu, kişinin karşısında babacan bir koruyuculuğun varlığı ve bu koruyuculuğuna karşı şükran beklentisinin olduğu bir süreç olarak tanımlanması mümkündür. Paternalizm, ataerki, ataerkil, patriarka

gibi kavramlar özellikle feminist yazında sıklıkla kullanılmaktadır⁶⁰. Ataerkinin tanımına bakıldığında, maddi temele dayanan, hiyerarşik olarak erkekler arasında da var olan ve onların kadınlara egemenlik sağlamalarına yarayan karşılıklı dayanışma ve bağımlılık kuran ya da yaratan erkekler arası toplumsal ilişkilerdir (Dedeoğlu ve Yaman Öztürk, yy: 13). Maddi temel kadının üretken faaliyetleri ve emeğidir. Paternalizm engelliler özelinde yeniden anlamlandırılmıştır. Tanımda erkek egemenliğinin yerini engelli olmayanlar alır. Kimi zaman bireylerin davranışları kimi zaman da kurumsal uygulamalar buna zemin hazırlamaktadır. Buna göre paternalizm; engelli kişilere karşı hissedilen, acıma, kızgınlık, endişe, korku vb. duygular nedeniyle; kendini daha iyi, tam ve bu bağlamda üstün hissetmek nedeniyle onlara karşı patronluk taslama ve engelli kişi çocukmuş gibi davranma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Engellilerin üretken faaliyetlerini kısıtlama, cinselliğini kontrol altına alma, hangi işte hangi pozisyonda çalışacağını yetkinlikleri yerine yetiyitimi doğrultusunda belirleme, engelli kişilerin davranışları, emeği, düşünceleri üzerinde söz sahibi olduğunu varsayma yanılığısıdır. Korumacı tutumların gelişmesinde toplumsal onaylanmayı sağlayan pek çok toplumsal görevler vardır: eğitim almak, aile kurmak, gelir getirici iş sahibi olmak gibi. Bu sıralanan görevler bireyci toplulukçu toplumlarda farklı görünümlere bürünse de genel olarak engellilerin bu görevleri yerine getiremeyeceği inancı yaygındır. Engelli bireylerin toplum içerisinde gerçekleştirilmesi beklenen ‘normal gelişimleri’ yerine getiremeyeceği inancının temelinde ise engelli çocukların ailelerinin aşırı korumacı ve güvensiz tutumları yatmaktadır. Toplumun normal gelişimsel beklentileri çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinde birbirinden farklıdır. Çocukluk döneminden

⁶⁰ Detaylı bilgi için bakınız: Saniye Dedeoğlu ve Melda Yaman Öztürk (Edt.) (yy) **Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği**, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, Küreselleşme Dizisi-14.

itibaren aşırı korumacı bir yapı içerisinde gelişen engelli birey, ergenlik ve yetişkinlik çağlarında toplumun 'normal' beklentilerini karşılayamayan ya da karşılayamayacağı düşünülen kişiler haline gelir. Toplumsal beklentileri karşılayamayacağı düşünülen engelliler sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalmaktadır (Karataş ve Gökçearslan Çiftçi, 2010: 148-150).

Toplum içerisinde engelli bireylere paternalist yaklaşımların arka planında sosyal beğenilirlik kuramı gereği kendini iyi bir insan olarak ifade etme ve sosyal tabakalaşmada üst konumda olduğunu gösterme çabası, nezaket kuralları gereği dezavantajlıya iyi davranma çabası ve adil dünya inancının bulunduğu söylenebilir. Engellilerin katılımı olmadan çıkartılan yasalar, yönetiminde tek bir engelli üyesi olmayan engelli dernekleri, evlenme ve aile kurmayı kısıtlayıcı düzenlemeler buna örnek olabilir. Çalışma yaşamında paternalizm sonuçları ise engellilerden düşük performans beklenmesi, zamanla bu bireylerin iç görülerini bozarak kendilerini yetersiz addetmelerine, kendini iyi hissetsin diye anlamsız görevler verilmesi ve böylece kendilerini işe yaramaz hissetmelerine, *baby-talk*: bebeklerle konuşulmuşçasına küçümseyici, aşırı sempatik konuşmalar, laflar, imalar vb. nedeniyle aşağılanmalarına, üçüncü şahıslara karşı engelli kişinin daha düşük, güçsüz ve zayıf konumlanmasına ve dışarıya karşı olumsuz bir imaj çizilmesine, engelli bireyin öz-benliğine dair olumlu bakışını yitirebilmesi ve özgüven kaybı yaşamasına, ayrıca engelli kişiye gereksiz 'yardımcı olma'nın engelli kişinin kariyerini olumsuz etkileyebilmesine, örgütte uyumun bozulmasına, engelli çalışanların iş doyumunun düşmesine ve stres ve baskı unsurlarının artmasına neden olmaktadır.

Avrupa Komisyonu ve DSÖ 2009 ve 2010 yılındaki raporlarında hükümetlere toplum temelli hizmetlere geçişte tüm insan hakları sözleşmelerinin ve tabi ki

Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme'nin dikkate alınmasını önermektedir. Tüm bu gelişmeler aslında çok önemli bir zihniyet (paradigma) değişimine dayanmaktadır. Korumacılık (paternalizm) modeline dayanan eski zihniyet yerini, insan haklarına saygıya ve bireyin kendini yönetmesine (self-determination) dayanan bir modele bırakmaktadır (RUSİHAK,yy,ii). Paternalist toplumlarda engellilere yönelik aşırı korumacı tutumlar sergilenebilmektedir. Bahsi geçen korumacılık aile hayatından başlayarak eğitim ve istihdam alanında da engellilerin hayatında yer almaktadır. Aşırı korumacı yapı içerisinde yetişen bireyler özbenliğini bulamamakta ve özsaygı geliştirmekte çeşitli zorluklar yaşamaktadır. Engelli politikaları oluşturulurken tüm uluslararası belgelerde engellilerin katılımının sağlanması önerilmektedir. Aşırı korumacı yapı içerisinde engelli bireyler söz hakkı bulmakta zorlanır, isteklerini dile getiremeyebilir. Aşırı korumacılık kişinin yetersizlik duygusunu geliştirmekte ve katılımcı olması beklenen noktalarda pasif kalmasına yol açar. Engelli bireylere karşı paternalist yaklaşımlar ayrımcılık sonucuna varır ve temel hak ve özgürlüklerin kullanımını da engelleyerek hak ihlali doğurur.

2.5. Engelli Ayrımcılığı ile Mücadele

2.5.1. Uluslararası Metinlerde Engelli Ayrımcılığı ile Mücadele

Küreselleşen dünyada ulusal politikaların farklılıklarını önleyebilmek adına ayrımcılık konusunda uluslararası mecralarda düzenlemelere gereksinim duyulmuştur.

2.5.1.1. Birleşmiş Milletler Örgütüne göre engelli ayrımcılığı ile mücadele

BM ilk kez 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde engelli haklarından bahseder. Özürlülüğü önleme ve rehabilitasyon vurgusu bedensel engelli

bireyler açısından ele alınmıştır. 1950 yılında Cenova Konferansı'nda sosyal rehabilitasyondan bahsedilerek eğitimden istihdama kadar uluslar arası standartlar belirlenmiştir. 1969 yılında Genel Konsey, Sosyal Kalkınma ve Kalkınma Sürecine Dair Bildirgesi⁶¹'ni kabul eder ve sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal refah önlemleri alınarak bedensel ve zihinsel özürülerin sosyal içermesinin altını çizer. 1971 yılında Zihinsel Özürülerin Haklarına Dair Bildirge⁶² kabul edilir ve üye devletler için genel bir çerçeve olarak kullanılması amaçlanır. 1975 yılında özürü haklarının din, dil, ırk, cinsiyet, ideolojik olarak ayırım yapılmaksızın sağlanması için Özürü Hakları Bildirgesi⁶³ yayınlanır. Bildirgenin vurgusu hiçbir ayırım gözetilmeksizin tüm insan haklarının ve temel özgürlüklerin sağlanması noktasındadır.

1981 yılına BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından eğitim, önleme ve bütünleştirme amacıyla Sundberg bildirgesi yayınlanmıştır. “Eğitim, hepimiz için!” sloganıyla hareket eden bildiri ile engelli kişilerin topluma tam katılımı, toplumsal hizmetlerden tam faydalanıcı hale gelmeleri, ihtiyaçlarına yönelik hizmetleri almaları önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmiştir. Buna göre engelli kişilerin eğitim, öğretim, kültür ve bilgiye erişimi temel bir hak olarak dile getirilmiştir.

1982 yılında Özürüler İçin Dünya Eylem Programı⁶⁴ hazırlanarak; özürü politikalarının önleme; rehabilitasyon ve fırsat eşitliği şeklinde üç başlık altında toplanması kararlaştırılmıştır. Küresel düzeyde özürü politikaları uygulanması için 1983-1992 yıllarını BM Özürüler Onyılı ilan edilmiştir. 1989 yılında özürülerin

⁶¹ Metnin tamamı için bakınız: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/256/76/IMG/NR025676.pdf?OpenElement>

⁶² Metnin tamamı için bakınız: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RightsOfMentallyRetardedPersons.aspx>

⁶³ Metnin tamamı için bakınız: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RightsOfDisabledPersons.aspx> ⁶⁴ Metnin tamamı için bakınız: <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=23>

istihdamı için eğitimin ve işgücü piyasasına katılımlarının gereğini ortaya koyan Özürlüler Alanında İnsan Kaynakları Geliştirme Eylem Planı İçin Tallinn Çerçevesi⁶⁵ kabul edilmiştir. Çerçeve, engellilere öncelik tanınmasını ve eğitim-öğretim ve istihdam alanında yer almaları için gereken önlemlerin üye devletlerce ulusal mevzuat içerisinde yerine getirilmesini vurgulamaktadır. Çerçeveye göre uygulanması gereken stratejiler engelli kişilerin katılımının sağlanması, kırsal bölgelerdeki girişimlerin güçlendirilmesi, ulusal mevzuatın bütünleşmiş bir yaklaşıma geçirilmesi, eğitim ve öğretim sisteminin güçlendirilmesi, istihdam alanının güçlendirilmesi, finansal karşılıkların ayrılması, toplumsal farkındalığın oluşturulması, insan kaynaklarının geliştirilmesi için yöntem geliştirilmesi ve ulusal ve uluslararası işbirliği olarak belirlenmiştir. 1991 yılında Akıl Hastalarının Korunmasına ve Akıl Sağlığının Geliştirilmesine Dair Prensipler⁶⁶ yürürlüğe konmuş ve burada zihinsel özürlü bulunan insanların temel hak ve özgürlüklerinden bahsedilir. Prensiplerin önemi sağlık ve güvenlik sistemleri içerisinde akıl sağlığının da kapsam içine alınması, zihinsel engelli bireylerin sosyal, ekonomik, cinsel yönden istismara uğramasının önlenmesi, haysiyetlerinin korunmasının gereği, toplumsal yaşantı içerisinde olabildiğince çalışma ve yaşama haklarının tesis edilmesidir. 1992'de 3 Aralık tarihinin Özürlüler Günü olması kararlaştırılmış, 1993-2002 yıllarının Asya-Pasifik Özürlüler On yılı olarak ilan edilmiştir⁶⁷. 1993 yılında BM Genel Konseyi Özürlüler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kuralları⁶⁸ kabul eder. Kurallar dört ana başlıktan oluşur; ilk üç başlıkta eşit katılım ön koşulları, eşit katılım hedef

⁶⁵ Metnin tamamı için bakınız: <http://www.un.org/documents/ga/res/44/a44r070.htm>

⁶⁶ Metnin tamamı için bakınız: <http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r119.htm>

⁶⁷ Türkiye 1998 yılında bu uygulamaya dahil olmuştur. Asya-Pasifik Özürlüler Onyılı'nın altında yatan sebep engellilerin büyük oranda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bulunmasıdır. Buna binaen 2002 yılında Asya-Pasifik Özürlüler Onyılı bir on yıl daha uzatılmış, 2002-2012 yılları kapsamına alınmıştır.

⁶⁸ Sözleşmenin tamamı için: <http://www.un.org/esa/socdev/enable/dissre00.htm>

alanları ve yürütme önlemleri toplam yirmi iki kuralda belirtilmektedir ve dördüncü başlık izleme mekanizmasını anlatır. Eşit katılımın ön koşullarını bilinçlendirme, tıbbi bakım, rehabilitasyon ve yardım servisleri oluşturur. Eşit katılımın hedef alanları ulaşılabilirlik, eğitim, istihdam, gelirin korunması ve sosyal güvenlik, aile hayatı ve kişisel bütünlük, kültür, eğlence-spor ve dinden oluşturur. Yürütme önlemleri ise bilgi ve araştırma, politika belirleme ve planlama, yasama, ekonomik politikalar, iş koordinasyonu, sakatların örgütlenmesi, personel eğitimi, standart kararların yürütülmesinde sakatlarla ilgili programların değerlendirilmesi ve izlenmesi, teknik ve ekonomik işbirliği ve uluslararası işbirliği şeklinde sıralanmıştır. Metinde eşit işlem ve koşulların iyileştirilmesi için alınacak önlemler çerçevesi çizilir.

1994 yılında UNESCO, Özel Eğitim Dünya Konferansında Erişim ve Kalite başlığıyla Salamanca Bildirisini yayınlar. Buna göre engellilerin eğitim alanında ihtiyaç duydukları hizmet standartları ve kalite gerekleri ortaya konmuştur. Eğitimin temel bit hak olduğu ve insan hakları evrensel beyannamesinin kabulü yinelenmiştir.

1995 yılında Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi'nde, Kopenhag Sosyal Kalkınma Bildirgesi ve Sosyal Kalkınma Eylem Planı⁶⁹ *sürdürülebilir ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma çerçevesi içinde, toplumsal kalkınmaya uygun bir ulusal ve uluslararası çevrenin oluşturulması, yoksulluğun ortadan kaldırılması, üretken istihdamın desteklenmesi ve işsizliğin azaltılması ve toplumsal bütünleşmenin güçlendirilmesi doğrultusunda eylem önerilerinde bulunulması* amacıyla hazırlanmıştır. Bildirgede, toplumsal gruplar ve uluslar arasında ayrımcılığı ortadan kaldırmadan ve katılımı ve uyumlu toplumsal ilişkileri

⁶⁹ Metnin tamamı için bakınız: <http://www.un.org/documents/ga/conf166/aconf166-9.htm>

arttırmadan etkili ve yeterli politikalar yapılamayacağı belirtilmiştir. Bildirgenin birinci bölümü, Toplumsal Kalkınma için Güçlendirilmiş Bir Çevre başlığı altında sayılan 15. fıkrada toplumsal kalkınma için sıralanan eylemler içinde (i) bendinde; sakat bireylere ilişkin ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve hem fiili hem de hukuki ayrımcılığa karşı önlemler alınması belirtilmiştir. Yoksulluğun ortadan kaldırılması başlıklı ikinci bölümde sıralanan 19. maddede yoksulluğa karşı sakatların korumasız durumda buldukları belirtilmiş, 24. maddede toplumsal imkânlardan ve hizmetlerden yararlanmaları için çaba sarf edilmesi sayılmış, buna göre de 25. maddede sakat bireylere yeterli ekonomik ve toplumsal korumanın sağlanması gereği belirtilmiştir. Yoksulluğun ortadan kaldırılması için savunmasız grupların farklılıklarının göz ardı edilmeksizin ihtiyaçlarının dikkate alınması gereği vurgulanır. Aynı bölümün üretken kaynakların ve altyapı olanaklarının daha kolay erişilebilir hale getirilmesi başlığı altında madde 32’de sakat bireyler için de adil ücret uygulamasının ve tarımsal alanda çalışanlar için koşulların iyileştirilmesinin altı çizilir. Kent hayatı içerisinde yaşayan sakat bireylerin eğitim, istihdam, adalet sistemine erişim, toplumsal yaşama katılım ve bakıma ihtiyaç duyanların ihtiyaçlarının karşılanmasının iyileştirilmesi yönünde önlemler alınmasının gereği belirtilir. Temel insanı gereksinimlerin karşılanması başlığı altında toplumsal temel hizmetlerden sakat kişilerin mahrum bırakılmayacağı eklenmiştir. Yoksulların ve korunaksız grupların toplum hizmetlerinden yararlanma düzeylerinin geliştirilmesinde sakatların eğitim ve öğretim olanaklarının artırılması vurgulanır. Korunmasızlıkla ve dezavantajlı duruma düşme ile mücadelede, ülkelerin kendi özelliklerine göre, istihdamdan eğitime, bakım hizmetlerinden toplumsal koruma programlarına kadar bir dizi önlem alınmasını üye devletlerin yükümlülüğüne

vermiştir. Sakat çocuklara dair alınacak önlemlerin Çocuk Hakları Sözleşmesi hükümlerine göre ele alınması gereğinden bahsedilmiş; topluma sağlıklı şekilde katılmaları için hem kendileri hem de aileleri için toplumsal ve psikolojik destek sağlanması gereği belirtilmiştir. Metnin tamamında korunmasız gruplar içinde sakatların özel korunması ve desteklenmesine yer verilmiştir. Üretken istihdamın genişletilmesi ve işsizlik oranının azaltılması başlıklı üçüncü bölümde işgücü piyasasında sakatlığa bağlı ayrımcılığın yasaklanması ve önlenmesi için gereken önlemlerin alınması ve üretken faaliyetlerde bulunmasının teşvik edilmesi madde 45 altında belirtilmiştir. Yapılacak politika tasarılarında sakatların yapısal ve uzun süreli işsizlik ve her daim iş bulamama sorunlarına ağırlık verilmesinin gereği belirtilir. Yeni istihdam alanları yaratılırken kısa ve uzun dönem istihdam yaratacak teknolojik yeniliklerin sakat bireylerin etkinliğine etkisinin incelenmesi önemli bir eylem olarak ortaya çıkmaktadır. Yine bu bölüm içerisinde de değişen ekonomik koşullar ve benzeri öne sürülerek sakat bireylerin öncelikli işten çıkarmalarına karşı her hangi ayrımcı uygulamaların önüne geçilmesi gerekliliği belirtilir. Engellilerin istihdam olanaklarının artırılması ödevi yinelenir ve madde 62’de engellilerin istihdam alanının genişletilmesi için ayrımcılığın yasaklanması, destek hizmetlerin düzenlenmesi, teknolojik yeniliklerin takibi ve uygulanması, ihtiyaca yönelik desteklenmiş istihdam gibi yöntemlere başvurulması ve -belki de en önemlisi olarak- toplumsal bakış açısında engelli bireylere yönelik olumsuz tutumların ortadan kaldırılması sıralanmıştır.

Toplumsal bütünleşme başlıklı dördüncü bölümde varılmak istenen hedefin herkesi içeren bir toplum yaratılması olduğu vurgulanır. Ayrıca aile içinde sakat bireylere yönelik şiddet ve kötü muamelenin dünyanın her yerinde bir biçimde var

olduğu belirtilerek buna yönelik toplumsal uyumun desteklenmesi gerek üye devletlerin tek tek gerekse uluslararası ortak mücadele yöntemleriyle bu sorunun çözülmesi madde 69'da yer bulmaktadır. Eşitlik ve adaletin sağlanması bu bölümde sıklıkla vurgulanan kavramlardır. Bu bölümde üye devletlere *duyarlı hükümet* olma çağrısı yapılmakta kamu hizmetlerinde eşit işlem yapma zorunluluğu ve ayrımcılık yapılmamasının altı çizilmektedir. Eşitlik ve toplumsal adalet başlığı altında sakat bireylere ve sakat çocuklara temel eğitim almalarının önünde engel teşkil eden koşullar göz önünde bulundurularak bu hizmetlerin sağlanması gereği ortaya konmaktadır. 75. maddenin (k) bendinde sakatlara ait örgütlerin özel sektörle işbirliği yapması böylece eşit işlem görmelerinin artırılması ve böylelikle toplumsal hayata tam katılımlarının sağlanarak bir yurttaş olarak onurlu yaşam sürdürmelerinin sağlanması belirtilir. Bu maddede üzerinde durulan önemli bir diğer nokta ise sakat bireylerin sakatlıklarına yoğunlaşan bakış açısından becerilerine yoğunlaşan bakış açısına geçilmesinin vurgulanmasıdır.

BM, 13 Aralık 2006 tarihinde Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme⁷⁰'yi kabul eder. 2007 yılında imzaya açılan sözleşme TBMM'de 3 Aralık 2008'de onaylanmış ve 14 Temmuz 2009 tarihli ve 27288 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Sözleşme, engelli haklarının diğer sözleşmelerdeki temel insan hakları vurgusuyla ele alınmasıyla oluşturulmuştur (Çağlar, 2011: 151). Konu ile ilgili ilk küresel çaptaki sözleşme olma özelliğini taşır. Sözleşmenin önemi engelli haklarına dair genel çerçeveyi ortaya koymasıdır. Bir diğer önemi ise sözleşmenin hazırlanmasında bizzat engelli bireylerin ve engelli hakları savunucusu sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla hazırlanmış olmasıdır. Sözleşme engelli bireyi,

⁷⁰ Sözleşmenin tamamı için bakınız: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>

hizmetlerden yararlanan bir nesne halinden çıkarak kendilerine verilen hakların ve sunulan hizmetlerin kullanımında aktif katılım rolü bulunan bir bireye dönüşmeye davet edilmektedir. Bu bağlamda üç temel bileşeni vardır. İlki devlet tarafından temel ihtiyaçların sağlanmasıdır. Burada taraf devletleri gereken önlemleri alma noktasında yükümlü kılmaktadır. İkinci bileşen tüm metinlerde sıklıkla tekrar edilen topluma dahil olmaktır. Üçüncü olarak da karar alma süreçlerinde aktif katılımı öngörmektedir. İnsan onuruna yakışır hayat içerisinde hastadan yurttaşlık yaklaşımına geçilmesi anlamında bu çerçeve önemli bir paradigma değişimine işaret etmektedir (RUSİHAK, yy: i).

Sözleşmede bireyin fiziksel, ruhsal veya zihinsel rahatsızlıkları bulunmasından kaynaklı engelliliği ile toplumsal yaşantıya etkin katılımı önündeki çevresel ve davranışsal engeller belirtilmiş ve bunlara dair çözümler belirlenmiştir. Taraf devletin yükümlülüğü engelli bireyin kendi seçimlerini yapması ve buna göre yaşama hakkını kullanması yönündeki gerekli önlemleri almaktır. Başlangıç bölümü engellilerin dünya üzerindeki genel hali hakkında bilgi verir. BM bu sözleşme ile sosyal model kapsamında engelliliği ele aldığı dikkat çeker. Başlangıç bölümü (e) bendinde; *engelliliğin verilen bir kavram olduğunu ve engelliliğin sakat kişilerin, onların diğer bireyler ile birlikte eşit bir temelde topluma tam ve etkili katılmalarına olanak tanımayan tutumlar ve çevre koşullarla etkileşiminden kaynaklandığını* belirtir. Kişinin engelli olması kaynaklı ayrımcılık görmesinin insan onurunu ihlal ettiğini (g), engellilerin tek bir kategori olarak ele alınmaması gerektiği ve farklılığının kabulü (i) bendinde geçmektedir. Dünyanın her yerinde uluslararası belgelerde engellilerin haklarının tesis edilmesi gereği vurgulansa da insan hakları ihlallerinin sürdüğü (k), engelli kadınların ve çocukların istismar ve şiddet mağduru

olma bakımından risk altında bulunduğu (q) ve (r) bendi ve engellilerin yoksulluk koşullarından daha olumsuz etkilendiği (t) bendinde belirtilmiştir. Engelli tanımının tıbbi ve sosyal modeli bir arada aldığını görüyoruz; hem sosyal yaşantıya katılımını engelleyen hem de uzun süredir fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duygusal bir sakatlıktan kaynaklı olarak yapmaktadır.

Başlangıç bölümünde taraf devletlerin “...ırk, ten rengi, cinsiyet, dil, din, siyasi veya başka fikir, ulusal, etnik veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum, yaş veya başka bir statü bakımından birçok nedene dayalı olarak ve bu nedenle daha ağırlaştırılmış bir ayrımcılığa maruz kalan engellilerin karşılaştığı zor koşullardan kaygı duyarak bu sözleşmeyi imzaladığından bahsedilir. Burada öne çıkan engelliliğin ayrımcılığı arttıran bir neden olarak sayılmasıdır.

Sözleşmede engelliliğe yönelik ayrımcılık tanımlanmıştır. Buna göre engelli ayrımcılığı “...siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alandaki tüm insan hak ve temel özgürlüklerinin diğerleri ile eşit biçimde kullanılması veya bunlardan yararlanılması imkânını ortadan kaldıran veya bunu engelleyen her türlü ayrımın, dışlamanın veya kısıtlamanın **engelliliğe dayalı olarak yapılmasıdır.**” Sözleşmede engelli ayrımcılığı bu tanımlama ile sınırlandırılmamış makul uyumlaştırmanın yapılmaması da ayrımcılık sayılmıştır. *Makul uyumlaştırma* engellilerin temel hak ve özgürlüklerini diğerleriyle eşit olarak kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere somut durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişikliği ve uyarlamaları ifade eder.

Madde 3’te genel ilkelerde açık şekilde ayrımcılık yasaklanır, kadın erkek eşitliği vurgulanır. Topluma etkin katılımı beraber fırsat eşitliği, erişilebilirlik,

farklılıklara saygı gösterilmesi ve en önemlisi engellilerin kendi seçimlerini yapması ve bağımsızlıklarının kabulünün belirtilmesidir.

Sözleşme taraf devletlere yükümlülükler sıralamaktadır: gereken tüm yasal, idari ve diğer tedbirleri alma, ayrımcılığa neden olabilecek yürürlükteki hukuk kurallarından gelenek ve uygulamalara kadar tüm yasama faaliyetlerinde düzenlemeler yapmak, politika ve programlarda insan haklarının korunması ve güçlendirilmesini dikkate almak, maliyeti karşılanabilir gerekli teknolojileri kurmak ve uygulamak, erişilebilir hizmetler kurmak, engellilerin ihtiyaç duyacağı destek hizmetlerini profesyoneller eliyle verilmesini sağlamak. Taraf devletlerin bu yükümlülüklerini yerine getirirken sık sık engelli örgütleriyle temas haline gelmesinin üzerinde durulmuştur.

3. maddede ayrımcılık yapılmaması genel ilkesine istinaden 5. madde eşitlik ve ayrımcılık yasağının mahiyetini düzenler. Burada dikkati çeken eşitlik ve ayrımcılık yapılmamasının daha önce belirtildiği gibi ayrılmaz bütünlüğüdür. Taraf devletler hukuk karşısında herkesin eşit koruma ve yararlanma hakkını kabul etmelidir. Engelliliğe karşı ayrımcılığı yasaklamalı ve ayrımcılığa karşı eşit koruma sağlamalıdır. Makul uyumlaştırma yapılması için gereken tüm tedbirleri almalıdır.

Engelli kadınların (md.6) ve çocukların (md.7) durumu özel düzenlenmiştir. Taraf devletler dezavantajlılığı katlayan bir etken olarak engelliği göz önünde bulundurarak kişileri gözetmekle yükümlü sayılmıştır.

Madde 8 uyarınca bilinç yükseltme düzenlenmiştir. Bu maddede engellilere yönelik ayrımcılığın önüne geçilmesi için aileden başlayarak toplumun her kesimine engellilere yönelik olumsuz görüşlerle başa çıkma, engelli kişilerin onurlarına saygı duyma, kapasiteleri hakkında farkındalık yaratma tedbirleri belirtilmiştir. Engellilerin

eğitim almaları ve medyada görünür kılınmaları ile ilgili teşviklerin yerine getirilmesi belirtilmiştir.

9. madde erişim konusunda taraf devletlerin yükümlülüklerini detaylı şekilde belirtmektedir. Kamusal alanda engellilerin hizmet alma ve tesislerden faydalanmasını kolaylaştıracak önlemler alınmalıdır. Taraf devletler engellilerin yaşama hakkını tüm insanlarınkini tanıdığı gibi tanımalı ve risk durumları ile insani açıdan acil durumlarda engellileri korumaya yönelik tedbirleri almalıdır.

Madde 12’de yasa önde eşit tanınma düzenlenir ve buna bağlı olarak “kişi” olarak tanınma hakkı, hak ehliyeti sahipliği, mülk edinmeden mali işleri kontrol etmeye kadar medeni hakları bakımından eşit kullanım hakkını belirtir. Buna göre zihinsel ve ruhsal engelliler dahil tüm engelli kişiler toplumsal hayatın her alanında diğer kişilerle eşit ehliyete sahiptir ve devletler gereken durumlarda bu hakkın kullanımını için ihtiyaç duyulan tüm önlemleri almalıdır. Bu madde istemsiz yatış, istemsiz tedavi ve vesayet konularında yaşanan hak ihlallerinin önüne geçme açısından önemli bir yeniliktir.

Madde 15 hiç kimsenin işkence, kötü muamele, istismar, şiddet ve tacize maruz kalmaması gereğini belirtir ve taraf devletlere engelli bireylerin gerek evde gerek hizmet aldığı kurumlarda buna yönelik koruyucu ve denetleyici önlemler almasını öngörür. 17. madde engelli kişilerin fiziksel ve zihinsel bütünlüklerinin diğerleriyle eşit biçimde saygı görmesi hakkını düzenler. 19. madde ise taraf devletlerin toplumla bütünleşme noktasında engelli bireylerin kişisel yardımdan toplumla bütünleşme sorunuyla başa çıkılması için yasal, idari önlemleri almasını içerir. 23. madde tüm engellilerin eşlerini seçme, evlenme ve aile kurma haklarını kullanmalarını korumaya alır ve taraf devletlere bu haklarını kullanabilmeleri için

gerekli desteği sağlama ödevi yükler. Bu maddeler engelli bireylerin medeni haklarını kullanımı noktasında önemli korumalar ve önlemler içermektedir.

Engelli bireylerin eğitim ve sağlık hizmetlerinden etkin şekilde yararlanması için gereken önlemleri almayı taraf devletlerin yükümlülüğü olarak 24. ve 25. maddelerde belirtilmiştir. Uyum ve rehabilitasyon desteği sağlama görevi yine devletlere bırakılırken akran desteği olarak nitelendirilen aynı durumdaki kişi ve grupların desteğini düzenleme de sayılmıştır. Madde toplumsal bütünleşmeye doğrudan gönderme yapmaktadır (26.madde).

27. madde engelli bireylerin istihdamına ve çalışma hakkına ilişkindir. Taraf devletlerin istihdamı ve çalışma hakkının tesis edilmesi görevi verilmektedir: Ücret, çalışma koşulları, kariyer desteği, girişimcilik desteği, sendikal hakların kullanılması, kamuda istihdam edilme, özel sektör teşvikleri ve makul uyumlaştırılmanın yapılması, iş piyasasında ayrımcılığın önlenmesi gibi. Ayrıca engellilerin köle olarak tutulması, zorla ve mecburi çalışmasının önüne geçilmesi de yine taraf devletin korumakla yükümlü olduğu bir diğer husustur.

Sözleşmenin önemli bir özelliği engelli bireylerin toplumsal yasama katılımı üzerinde önemle durmasıdır. Karar alma süreçlerinde yer almalarını gerek kendi kaderlerinin tayininde gerekse siyasal süreçlere katılım noktasında etkin katılımlarının üzerinde durulmuştur (madde 29). Engellilerin örgütlü şekilde temsilinin ve böylelikle ayrımcılık ve dışlanma ile mücadele etmesini öngörmektedir. Taraf devletlerin katılım yönünde destekleyici olmasını kültürel yaşam, eğlence, spor etkinliklerine katılımda erişim sorunlarının ortadan kaldırılması, eşit şekilde yararlanma hakkını belirtmektedir (madde 30).

Sözleşmenin bir diğer önemli katkısı ise Özürlü Hakları Komitesi'nin kurulmasıdır (madde 34). Komitenin maksimum 18 üyeden oluşması öngörülmekte ve bu uzman üyelerin seçiminde kadın-erkek üye sayısının dengeli olmasıyla beraber engel gruplarının temsili de göz önünde bulundurulacaktır. Bu madde ile katılım anlamında önemli bir organ oluşturulmuş olur.

Komite, taraf devletleri sözleşmenin gereği kapsamında yapılması gereken düzenlemeler açısından denetleme yetkisine sahiptir. Engellilerin hak ihlalleri durumunda iç hukuk yollarını tüketmesi sonucunda Komiteye başvurma hakkı bulunmaktadır. Ayrıca Komite re'sen araştırma ziyaretinde de bulunabilir. Taraf devletler Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra 2, daha sonrası için 4 yılda bir ilerleme raporlarını sunar (madde 35)⁷¹.

2.5.1.1.1. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre Engelli Ayrımcılığı ile Mücadele

Engelli hakları ile ilgili olarak UÇÖ'nün belgeleri arasında ilk olarak ele alınması gereken Özürlülerin Mesleki Rehabilitasyonu Hakkında 99 Sayılı Tavsiye Kararı⁷²'dir. İlgili karar 22 Haziran 1955 tarihinde kabul edilmiştir. Buna göre engelli bireylerin mesleki rehabilitasyonu kişilerin, fiziksel, zihinsel, sosyal, mesleki ve ekonomik yararlılığını arttırmak adın hayati önem taşımaktadır. İlgili tavsiye kararında engeli bireylerin mesleki kapasitesini arttırıcı koordineli medikal, psikolojik, sosyal, eğitsel, mesleki rehberlik, mesleki eğitim ve yerleştirme servisleri ve izlemeyi içeren süreçler öngörülmektedir. Tavsiye kararında mesleki rehabilitasyon ve engelli kişi tanımları yer almaktadır. Buna göre mesleki

⁷¹ Türkiye'nin son onyıllı kapsayan raporu için bakınız:
http://www.eyh.gov.tr/upload/Node/8110/files/BM_kitapciği_İngilizce_Tumu_23.05.2014.pdf

⁷² Tavsiye Kararı için bakınız:
http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:55:0:::55:P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:REC,en,R099,/Document

rehabilitasyon terimi, engelli kişiye uygun, güvenli ve sürdürülebilir istihdamı sağlamak için tasarlanmış, mesleki rehberlik, mesleki eğitim ve seçici yerleştirmeyi kapsayan sürekli ve koordineli bir rehabilitasyon sürecini içerir. Engelli kişi ise büyük ölçüde fiziksel veya ruhsal bozukluğu sonucu uygun istihdamı sağlama ve elinde tutma beklentileri azalan kişi olarak tanımlanmaktadır. Tavsiye kararına göre mesleki rehabilitasyon tüm engellilere yaşı, engel türü ne olursa olsun uygun olmalıdır. Engelli kişilerin meslek seçimi veya meslek değişimine uygun önlemleri içeren kurucu ya da geliştirici eğitimler olmalıdır. Belirli meslekler için uzun ya da kısa dönemli kurslar içerir. Okul ya da eğitim merkezleri ihtiyaca göre yatılı olabilir. Yapılacak eğitimlerin amacı engellilerin yeteneklerini arttırmaya yönelik olmalıdır. Engelli kişilerin ihtiyaç duydukları finansal, teknik, medikal ya da mesleki destek temin edilmelidir. Mesleki eğitimin verilmesinde tıbbi tedavi ile koordinasyon önerilmektedir.

UÇÖ'nün engellilere yönelik bir diğer düzenlemesi 1 Haziran 1983 tarihinde kabul ettiği Özürlülerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında 159 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi⁷³dir. Türkiye sözleşmeyi 2000 yılında onaylamıştır. Buna göre 99 sayılı tavsiye kararında belirtilen hususlara uygunlukla beraber üye devletler için ulusal koşul ve uygulamalarına uygun olarak ve olanaklarına göre engellilerin yeniden mesleksel uyumu ve istihdamı ile ilgili bir ulusal politika belirlemeleri, bunu yürürlüğe koymaları ve dönemler halinde gözden geçirmelerini öngörmektedir. Bu politika tüm engelliler için uygun yeniden mesleksel uyum önlemlerinin erişilebilir olmasını güvence altına alma ve emek

⁷³ Sözleşme metni için bakınız:

http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312304

piyahasında engellilerin istihdam imkânlarını geliştirmeye yönelik olmalıdır. Bahsi geçen sözleşmede oluşturulacak politika ile engelli çalışanlar ile genel olarak çalışanların arasında fırsat eşitliğinin sağlanması ve kadın ve erkek engelliler arasında fırsat eşitliği ile eşit işlem ilkesinin gözetilmesine dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Engelliler için fırsat eşitliğini ve eşit işlem ilkesini sağlayacak olumlu önlemler alınmasının ise ayrımcılık sayılmayacağı belirtilmiştir.

2.5.1.2. Avrupa Konseyi Düzeyinde Engellilere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele

Avrupa Konseyi ayrımcılık yasağında olduğu gibi engellilere yönelik da tavsiye ve ilke kararları ile ye devletlerine sorumluluklar belirlemiştir. İlk tavsiye kararı 1977 yılında Zihinsel hastalıkları olan bireylerin durumlarına ilişkin 818 sayılı karardır⁷⁴. Buna göre kişilerin sağlık durumlarının sağlanması kadar hastaların insan haklarının da tesis edilmesinin önemi vurgulanmıştır. Zihinsel engellilerin istek dışı tecrit ve kurumlara kapatılmasının pek çok trajediyi beraberinde getirdiği vurgulanmıştır. Bu nedenle ahlak ve hukuk dışı uygulamalar men edilerek insan onurunun korunması ve eski hasta kayıtlarının gizlilik içerisinde muhafazası gibi haklara vurgu yapılmıştır. 1986 yılında “herkes için spor: engelli kişiler” başlığındaki Avrupa komisyonu şartı yayınlanır. Buna göre ye devletlerin fiziksel ya da duyuşsal veya zihinsel engelli bireyler için alması gereken tedbirler belirlenmiştir. Buna göre sayılan engelli bireylerin eşit fırsatlar içinde faaliyetlerde bulunması sağlanmalıdır. İyilik hali ve fiziksel aktiviteler desteklenmelidir, kişisel gelişimi sağlayıcı boş zaman faaliyetleri sağlanmalıdır, sosyal iletişim kendi aralarında ve engelli

⁷⁴ Tavsiye kararı için bakınız:
<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta77/EREC818.htm>

olmayanlarla sağlanmalıdır. Engelli bireylerin de sportif aktivitelerde yer almasının toplumsal bütünleşme için üye devletlere alınması gereken bir dizi önlem ile sunulmuştur.

Bir diğer önemli tavsiye kararı, 1992 yılında 92 sayılı Engellilere yönelik bütüncül bir politika konusunda Konsey Tavsiye Kararı⁷⁵ dır. Buna göre dünyada 500 milyon kişinin fiziksel, zihinsel ya da duyuşsal eksiklikler nedeniyle engelli durumda yaşadığı belirtilmiştir. Bu kişilerin rehabilitasyon yoluyla ekonomik ve sosyal değer yaratma süreçlerine katılımının, insan onurunun güvence altına alınmasının ve toplumsal yaşamdaki zorluklarla karşı karşıya kalmanın önüne geçilmesinin toplumsal bir görev olduğu vurgulanmıştır. Bağımsız bir yaşam sürdürülemediği için insan hakları ihlalleri ve ağır finansal reçetelerle karşılaşmaktadır. Pek çok engelli ekonomik ve sosyal üretken faaliyetlerde bulunamamaktadır. Avrupa Sosyal Şartı'nın 15 maddesi uyarınca fiziksel ya da zihinsel engellilerin mesleki eğitim, rehabilitasyon ve toplumsal yeniden yerleştirme haklarının ve herkes için spor şartında belirtilen tavsiye kararlarının tekrar altı çizilmiştir. Temel ilkelere uyumlu ve küresel bir politikanın temelinde engelliliğin önlenmesi, tam ve aktif şekilde topluma katılımın temin edilmesi ve engelli bireylerin kendi arzuları doğrultusunda bağımsız hayatlar kurgulamasına yardım edilmesi yer almaktadır. Engellilerin olabildiğince bağımsız, toplumla bütünleşik, aktif vatandaşlar olarak yaşamaları önceliklidir. Engellilerin erişim ve ulaşım konusunda hareketliliğinin artırılması ve ihtiyaç duydukları şekilde ve yerde bakımın sağlanmasını, ekonomik, sosyal ve boş zaman aktivitelerine ve kültürel faaliyetlerde yer almasında destek olunmalıdır.

⁷⁵ Tavsiye kararı için bakınız:

http://www.eyh.gov.tr/upload/ozurluveyasli.gov.tr/mce/eski_site/raporlar/uluslararası/ab/ABmuktesebati/1992councilofeuroperecommcoherentpolicy.doc

Dezavantajlılığı ikiye katlayan cinsiyet ve yaş olgularının dikkate alınarak özel önem verilmesi belirtilmiştir. Özellikle müdahale gerektiren alanlar sıralanmıştır: önleme ve sağlık eğitimi, tanı ve teşhis, tedavi ve terapi, eğitim, mesleki rehberlik ve eğitim, meslek edindirme, sosyal bütünleştirme ve günlük çevresi, sosyal, ekonomik ve yasal koruma, engellilerin sosyal bütünleşmesi ve rehabilitasyon süreçlerinde yer alanların eğitimi ve bilgi, istatistik ve araştırma.

1995 yılında Engellilerin Mesleki Değerlendirilmesine İlişkin Şart'ın oluşturulması yönünde İlke Kararı alınmıştır. Buna göre DSÖ'nün ICIDH sınıflandırması tanınmış, UÇÖ'nün 159 sayılı sözleşmesi ve 168 sayılı tavsiye kararının göz önünde bulundurulması gereği belirtilmiştir. Daha önceki uyum ve küresel engelli politikaları oluşturulmasına dair konsey kararları tekrar sayılmıştır. Engellilerin sosyal ve ekonomik açıdan toplumla bütünleştirilmeleri için bağımsız yaşam sürdürebilmeleri için alınacak önlemler, eğitim ve rehabilitasyon hizmetleri yinelenmiştir. Engelli kişilerin olabildiğince sosyal ve ekonomik hayata katılımının sağlanması gereği vurgulanmıştır. Toplumdaki ikincil rollerinin üstesinden gelebilmek adına kendi rehabilitasyon hizmetlerinin aktif parçası olmalarının altı çizilmiştir. Ekonomik bağımsızlıklarını olabildiğince sağlamak için alabilecekleri en üst düzeyde mesleki yeterlilikleri kazandırılmaları için gerekli düzenlemelerin yapılmasının gereği belirtilmiştir. Sosyal bütünleşmeleri arttırmak için gerekli ve yapılabilir tüm mesleki entegrasyonun sağlanması gereği vurgulanmıştır. Uygun iş ortamı ve kendine yeter düzeye gelecek ücret temin edilmesinin önemi kabul edilmiştir. Eğitsel ve mesleki ihtiyaçların giderilmesi engelli kişilerin yeterliklerine uygun uygulamalarla değerlendirilmeleri ve kendileri ve aileleri için uygun yeteneklerin ortaya çıkartılmasının önemi üzerinde durulmuştur. Engellilerin mesleki

yeterliliklerinin ortaya çıkartılması önem taşır buna yönelik mesleki değerlendirmelerin yapılıp ihtiyaç duyulan mesleki kapasite ve rehabilitasyon şemalarının çıkartılması öngörülmüştür. Temel amaç engelli bireylerin sosyal ve mesleki bütünleşmesinin sağlanmasıdır.

2001 yılında Konsey Engellilerin yeni teknolojilerle vatandaşlık haklarını tam olarak kullanabilmelerine yönelik İlke kararını yayınlamıştır. Bu karara göre Avrupa çapında uyumlu politikaların izlenmesine yönelik engellilerin toplumsal bütünleşmesine yönelik engel teşkil eden fiziksel, eğitsel, aile bazlı, kültürel, sosyal, mesleki, finansal ve mimari bariyerlerin toplumsal olarak önüne geçme hedefi vardır. Buna göre herkes için uygun toplumsal yapı oluşturulmasında ortak yasal ve yönetsel önlemler alınmalıdır. Engelli bireylere insan onuruna yakışır hayat için haklara erişimde fırsat eşitliği sağlanmalıdır. Avrupa çapında engelliler ayrımcılıkla karşılaşmaktadır; ayrımcılığa karşı önlemler alınmalıdır. Engelli bireylerin demokrasi ve sosyal kaynaşma noktasında fırsat eşitliği eksikliği çektiği göz önünde bulundurulmalıdır. Teknolojik gelişmelerin engellilerin yaşam kalitesini arttırıcı etkisi bulunur. İletişim teknolojilerindeki hızlı değişimin ise biri için fırsat iken diğerine bir engel olarak yansıyabileceği dikkate alınmalıdır. Mal ve hizmetlerin üretiminde herkes için tasarım stratejisinin anahtar rolü bulunmaktadır. Buna göre engellilerin haklara erişimi noktasında gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Kamu otoritelerinin bu noktada önemli rolü bulunmaktadır, buna uygun düzenlemeler yapılmalı ve önlemler alınmalıdır. Alınacak önlemler tasarlanırken dışlama riski göz önünde bulundurulmalıdır. Oluşturulacak ulusal eylem planlarında yeni teknolojilerin olası etkileri dikkate alınmalıdır. Engellilerin tam katılımcı aktif vatandaşlar olmaları, fırsat eşitli, bağımsız yaşam hakları, seçme özgürlükleri ve

toplumsal hayata diledikleri şekilde katılma hakları temin edilmelidir. Sağlanacak mal ve hizmetlerde dikkate alınması gereken temel özellikler: erişilebilirlik, mevcudiyet, kullanım kolaylığı, satın alınabilirlik, farkındalık, uygunluk ve caziplik, uyarlanabilirlik ve uyumluluk olarak belirtilmiştir.

2003 yılında ise engellilerin toplumla tam bütünleşmesi için 1592 sayılı tavsiye kararı yayınlanmıştır. Avrupa'daki nüfusun neredeyse yüzde 10-15'inin engelli olduğu belirtilir. Bu tarihe kadar imzalanmış olan tüm uluslararası anlaşmalara rağmen engellilik ile sosyal dışlanmanın, yoksulluğun, evsizliğin, sosyal güvenlik eksikliğinin, eğitim hakkının, çalışma hakkının, şahsi ve aile hayatının yetersiz güvence altında olduğu belirtilmiştir. Engelli kişilerin destek ve yardım alma ve hayat kalitelerini arttırma hakkına sahip olmalarına rağmen yeterli değildir. Eşit siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel haklara erişim gelecekteki on yıl için güvence altına alınmalıdır. Eşit statü, içerme, tam vatandaşlık ve seçme hakkı daha fazla arttırılmalı ve geliştirilmelidir. Engelliler en çok ilgi ve sevgiyi ailelerinden almaktadır. Politikalar engellilerle beraber ailelerini de kapsayıcı şekilde oluşturulmalıdır. 2003 yılının Avrupa Engelli Yılı olarak deklare edilmesi esaslı değişiklikler için iyi bir şanstır. Bu noktada hükümetlerle beraber sivil toplum kuruluşlarına, medyaya ve engelli hakları savunucularına da rol düşmüştür. Engellilerin sosyal içermesinde ayrımcılıkla mücadele önem taşır. Engelli istihdamı konusunda kota rejimi ile firmalara engelli istihdamının zorunlu hale getirilmesi önerilmektedir. Bunu yapan işverenlere de kimi istisna ve muafiyetlerin tanınması teşvik açısından önerilmektedir. Ayrıca engellilere yönelik mesleki eğitim kursları, uygun iş sahibi olmak için bu da saygın ve bağımsız hayat için önem taşımaktadır.

2.5.1.3. Avrupa Birliği Düzeyinde Engellilere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele

Avrupa Birliği, Topluluk döneminden itibaren engellilere yönelik düzenlemelere yer vermektedir. Avrupa nüfusunun giderek yaşlanması ve yaşlılıkla beraber engelliliğin de artması buna neden teşkil etmektedir. BM nezdinde gerçekleştirilen hareketlere paralel olarak 80'li yıllarda Avrupa Topluluğu hukukunda engelli haklarına yönelik düzenlemeler ortaya konmaya başlanmıştır. 1981 yılında engellilerin toplumsal bütünleşmesine dair bir karar alınmıştır. 1985'te Avrupa Birliği'nin kurulması ardından 1986 yılında Avrupa Topluluğu düzeyinde engellilerin istihdamına ilişkin konsey kararı⁷⁶ alınmıştır. Bu karara göre engelli kişi fiziksel, zihinsel ya da psikolojik yetersizlikler nedeniyle ciddi engeli olan kişiler olarak tanımlanmıştır. Engellilerin mesleki ve sosyal olarak bütünleşmesi esas alınmış, işçi olarak eğitim ve istihdam alanında eşit haklara kavuşturulması öngörülmüştür. Özellikle istihdamda yaşanan olumsuzlukların engellilerin ekonomik olarak zorluklarla karşılaşmasına yol açtığı belirtilmiştir. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde engellilere sağlanacak fırsat eşitliğinin pozitif ve uyum politikalarla yalnızca sürdürülmesinin değil aynı zamanda yoğunlaştırılmasının gereğinin altı çizilmiştir. Engellilerin tamamen aktif ve bağımsız yaşamlar kurma ihtiyacı oluşturulacak politikalarda göz önünde bulundurulmalıdır. Engellilerin özellikle mesleki eğitim, istihdam ve ekonomi alanındaki entegrasyonu fırsat eşitliğinin sağlanması topluluğun amaçlarından biri haline getirilmelidir. Üye devletlere tavsiyeler ise şöyledir: engellilerin özellikle mesleki eğitim ve istihdam alanında

⁷⁶ Kararın tamamına ulaşmak için bakınız:

[https://www.google.com.tr/search?q=Council+Recommendation+of+24+July+1986+on+the+Employment+of+Disabled+People+in+the+Community+\(86%2F379%2FEEC\)&oq=Council+Recommendation+of+24+July+1986+on+the+Employment+of+Disabled+People+in+the+Community+\(86%2F379%2FEEC\)&aqs=chrome..69i57.1058j0j7&sourceid=chrome&es_sm=122&ie=UTF-8](https://www.google.com.tr/search?q=Council+Recommendation+of+24+July+1986+on+the+Employment+of+Disabled+People+in+the+Community+(86%2F379%2FEEC)&oq=Council+Recommendation+of+24+July+1986+on+the+Employment+of+Disabled+People+in+the+Community+(86%2F379%2FEEC)&aqs=chrome..69i57.1058j0j7&sourceid=chrome&es_sm=122&ie=UTF-8)

rehabilitasyonu ve yeniden yerleştirmeyi içerecek şekilde adil fırsatlar yaratılması, engellilere yönelik rehberlik ve izleme hizmetlerinin verilmesi, işten ayrılma ve emeklilikte adil düzenlemeler yapılması, işte yükselme ve hizmet içi eğitim fırsatları yaratılması, ayrımcılığa karşı politikalar oluşturulması, yasal düzenlemelerle engellilere yönelik fırsat eşitliğinin güvence altına alınması, eşit işlem görmeleri önündeki engellerin kaldırılması, ulusal yasalarca engellilerin yetkinliklerini arttırıcı yardım ve destek hizmetlerinin sağlanması, pozitif ayrımcılık yapılması, kamu ve özel sektöre engelli istihdamına yönelik teşviklerin sunulması, işçi ve rehabilitasyon hizmetleri arasında işbirliğinin kurulması, engellilere fırsat eşitliğini sağlayıcı bölgesel projelere yer verilmesi, bölgesel kalkınma programlarında küçük ve orta ölçekli işletmelere ve kooperatiflerin faaliyetlerinin desteklenmesi, yeni teknolojilerin farklı sahalarda kullanımının sağlanması, engellilerin tele çalışma gibi alanlarda çalışmasına imkân sağlayacak projelerin desteklenmesi, korumalı istihdamın oluşturulması, eğitim ve işe ulaşımında karşılaşılan yetersizliklerin giderilmesi, sosyal güvenlik içerisindeki yerlerinin iyileştirilmesi gibi önemlerin alınması yer almaktadır.

Bir diğer önemli karar engelli çocukların kaynaştırılmalı eğitim programlarında yer alarak genel öğretim sistemine tam katılımına ilişkindir. 1990 yılında alınan Özürlü Çocuklar ve Gençlerin Genel Eğitim Sistemine Katılmaları ile İlgili Karara göre üye devletler ulusal eğitim sistemlerine en uygun şekilde engelli öğrencilerin öğrenim sistemine katılımını ve bu katılımın teşvikini sağlamalıdır. Buna göre engellilerin topluma tam katılımı ve bağımsız bir hayat kurmaları için öğretim sistemine tam katılımları olmazsa olmaz bir şart olarak belirtilmiştir. İster temel eğitim, ister örgün eğitim ister psikolojik ya da paramedikal yardım olsun tüm bu

kuruluşlar arasında işbirliği esastır. Engelli öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik öğrenme potansiyelini geliştirici tüm teknolojiler kullanılmalıdır.

1996 yılında birlik engelliler için fırsat eşitliği hakkında bir karar almıştır. Bu kararda aynı yıl yayınlanan Özürlü Kişilere Tanınması Gereken Fırsat Eşitliği – Avrupa Topluluğu'nun Özürlülük ile İlgili Yeni Stratejisi başlıklı genelgenin tanınmasını da içermektedir. İlgili kararda engellilerin fırsat eşitliğine, bağımsızlığa ve tam ekonomik ve sosyal katılıma erişmelerini durduran çeşitli engeller olduğu belirtilmektedir. Daha önce de yinelenen fırsat eşitliğinin sağlanması, olumsuz ayrımcılığın önüne geçilmesi ve engelli kişilerin bağımsız ve kalitesi yükseltilmiş bir hayat yaşamasına imkân sağlanması, eğitim öğretim sistemine ve toplumsal hayata tam katılımının gereği belirtilmiştir. Buna göre engelli kişilerin topluma ve mesleklere tam katılımının güçlendirilmesine yönelik meslek eğitimi, ergonomiyi, ulaşılabilirliği, hareketliliği, ulaşım ve konut ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu karar ile BM standart kurallarının ilkelerine bağlılık yinelenmektedir. Engelliliğe dayalı uygulanacak her türlü ayrımcılığın engellenmesi ilkesine bağlılık önemli bir unsurdur. Üye ülkelerden engelliler ve ailelerini ve ileri derece engellilerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak topluma katılımlarının sağlanmasını, fırsat eşitliğinden yararlanması önündeki engellerin ortadan kaldırılmasını beklemektedir.

1997 yılında imzalanan ve 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması'nda madde 13 ayrımcılık yasağı ve eşit işlem ilkesi ile ilgilidir. Buna göre Avrupa Konseyi'ne cinsiyet, ırk ya da etnik köken, din ya da inanç, özürlülük, yaş ya da cinsel tercihe dayalı olarak karşı karşıya kalınan ayrımcılıkla mücadele konusunda gerekli tedbirleri alma ödevi verilmiştir. Bu madde ile ayrımcılık karşıtı düzenleme

yapma yetki kazanılmıştır. Amsterdam Antlaşması ile istihdam ayrı bir başlık olarak kurucu metine eklemiştir ve Avrupa istihdam stratejisini önclemiştir. Avrupa İstihdam Stratejisi ile istihdam edilebilirlik, girişimcilik, uyum, uyarlama ve fırsat eşitliği şeklinde dört boyut ele alınmıştır. Buna göre üye devletler her yıl ulusal eylem planlarına ek olarak engellilerin, etnik azınlıkların ve diğer dezavantajlı grupların durumlarına özel önem verilen yönergeler hazırlamak durumundadır. Ayrıca üye devletlere engellilere yönelik işgücü piyasasına katılım sağlayıcı tedbirler alınması öngörülmektedir.

1999'da Engellilere İstihdamda Fırsat Eşitliği Sağlanması başlıklı konsey ilke kararı çerçevesinde üye ülkelere ulusal istihdam politikaları çerçevesinde engellilerle ilgili sivil toplum kuruluşlarıyla beraber, engellilere yönelik kamu ya da özel sektörde ve kendi işlerini kurma dahil istihdam fırsatlarını geliştirmeye, ayrımcılıkla mücadele edici ve işgücü piyasasına katılımlarını sağlayıcı politikalara önem verme; ulaşım ve erişim dahil olmak üzere yeni teknolojilerin kullanımına ilişkin gerekli ekipmanların sağlanmasında ve iş için gerekli yetkinlikleri kazanma noktasında destek sağlanması, haksız işten çıkarmalara karşı koruma sağlanması ile engellilerin istihdamlarının geliştirilebileceği belirtilmiştir.

Amsterdam Anlaşması ile verilen yetkiye göre (md.13) bir dizi direktifle ayrımcılıkla mücadele için tedbirler alınması öngörülmüştür. Kasım 2000'de 2001-2006 yıllarını kapsayan ayrımcılıkla mücadele topluluk eylem programı oluşturulmasına yönelik karar⁷⁷ alınmıştır. Buna göre ayrımcılığın yaşandığı tüm alanlarda eşit muamele ve eşit fırsatlar konusunda politika geliştirmesi ve

⁷⁷ Kararın tam metni için bakınız:

http://www.eyh.gov.tr/upload/ozurluveyasli.gov.tr/mce/eski_site/raporlar/uluslararası/ab/ABmuktesebati/2000konseyayrimcilikmucadele/2000decisioncombatdiscrimination.pdf

güçlendirmesi gerekmektedir. Hiçbir ayrımcılık hoş görülemez. Toplum çoklu ayrımcılıkla da mücadele etmelidir. Engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadele hem toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık hem de topyekûn ayrımcılıkla mücadelede özellikle göz önünde tutulmalıdır. Ayrımcılıkla mücadele eden sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesi söz konusudur. 2000/78/EC sayı ile yayımlanan İstihdamda ve İşte Eşit Muamele Direktifi ile eşit işlem ilkesine bağlı olarak istihdam ve çalışma konularında din veya inanca, özgürlüğe, yaşa veya cinsel yönelime dayanan ayrımcılıkla mücadeleyi hedeflemektedir. Direktif engellilerin çalışma yaşamıyla bütünleşmesi için olumlu önlemler alınmasını sağlamaktadır ve bunun için makul düzenlemenin yapılmasını öngörmektedir. Buna göre işlem eşitliğinin sağlanması için engellilere yönelik özel düzenlemeler yapılmalıdır. Makul düzenlemeden kasıt engelli kişinin istihdama katılmasına, işini ifa etmesine ya da bu işte ilerlemesine imkân vermek veya engelli kişiye verilecek eğitim için uygun önlemlerin alınmasıdır (Gülmez, 2009: 412). İşveren için orantısız yük getirmede bu önlemlerin alınması beklenir. Direktife göre çalışma yerlerinde engelli kişilerin ihtiyaçlarını karşılayacak önlemlerin alınması, engelliliğe dayalı ayrımcılık ile mücadelede önemli bir rol oynar (paragraf 16). Ancak paragraf 17’de ilgili görevin yerine getirilmesinde... yetkin, elverişli ve yetenekli olmayan bir kişinin de işe alınması, yükseltilmesi ya da işte kalması anlamına gelmemektedir. İşverenlerden işyerlerini ve çalışma koşullarının engelli çalışanlara uygun hale getirilmesi için gerekli önlemleri almaları beklenir (paragraf 20). Kamusal fon sağlandığında orantısız yükten söz edilemez. Gerçek ve kesin bir işin ihtiyacına yönelik, çok sınırlı şartlarda din veya inanç, özürsüzlük, yaşlılık veya cinsel yönelime yönelik ayrımcılık amaç yasal ve ihtiyaç da dengeli ise haklı görülebilecektir. 2000 yılı Mayıs ayında

Engelli bireyler için engelsiz bir Avrupa'ya doğru başlıklı bir tebliğ yayınlanmıştır. Buna göre engellilerin sosyal hayata katılımında pek çok bariyerle karşılaştığı belirlenmiş ve bu bariyerlerin sosyal dezavantaj yarattığı vurgulanmıştır. Bu sosyal bariyerlerin engellilerin fonksiyon kayıplarından daha fazla engel oluşturdu ve engellilerin fırsat eşitliği noktasında kilit noktada bulunduğu belirtilmiştir. Hareketlilik engellilerin toplumsal bütünleşmesi önünde kritik önem taşımaktadır. Bunun için gerekli fiziksel ve çevresel düzenlemeler gerçekleştirilmelidir. Engellilere yönelik olumsuz tutumlar da bir diğer sorunu teşkil etmektedir. Engellilik toplumsal bir konudur. Bu bakımdan erişilebilirlik, görünürlük ve farkındalığın artırılması gerekmektedir.

Nice Antlaşması ile 2000 yılında Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı kabul edilmiştir. Temel AB Şartında bölüm üç eşitlik başlığını taşır. Buna göre kanun karşısında herkes eşittir. Cinsiyet, ırk, renk, etnik veya toplumsal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç, siyasal veya başka konulardaki görüşler, ulusal bir azınlığın üyesi olmak, mal, doğum, engellilik, yaş, cinsel eğilim ve vatandaşlığa yönelik ayrımcılık yapmak yasaktır.

Engellilerin bağımsızlıklarını, sosyal ve mesleki açıdan topluma katkıda bulunacakları önlemlerden yararlanma hakkı tanınır ve bu haklara saygı duyulacağı belirtilir. 2001 yılında alınan bir kararla 2003 yılı Avrupa Engelliler yılı olarak belirlenmiştir. Alınan kararda topluluk nezdinde alınacak ortak çaba ile ülkeler özelinde gerçekleştirilecek farkındalık artırıcı faaliyetlerin önemi vurgulanmıştır. Buna göre engellilere yönelik fırsat eşitliğini sağlayıcı tedbirlerin alınması, Avrupa çapında gerçekleştirilmiş iyi uygulama örneklerinin paylaşılması, engelliler ve aileleri, üye devlet hükümetleri, sosyal taraflar ve sivil toplum kuruluşlarının

arasında uyum ve koordinasyonun teşvik edilmesi, engellilerle iletişimin arttırılarak engelli kişilerle ilgili olumlu tutumlar geliştirilmesi, farklı engel grupları hakkında farkındalık yaratılarak engelliler hakkında bilinç düzeyinin arttırılması ve çok yönlü ayrımcılıkla mücadele edilmesi, engelli ve özel gereksinim sahibi çocukların özel kurumlara erişiminin sağlanması ve AB değişim programlarından yararlanmalarının sağlanması ve konu ile ilgili olan meslek kişi ve grupları arasında işbirliği sağlanması Avrupa Özürlüler yılının amaç ve hedefleri olarak belirlenmiştir.

2003 yılında Engelli Öğrencilere Eğitim ve Mesleki Eğitimde Fırsat Eşitliği Sağlanması Hakkında Konsey İlke Kararı alınmıştır. Bu karara göre daha önceki sözleşme, direktif ve kararlarda sıralanan ayrımcılık karşıtı düzenlemelere ek olarak engellilerin ve ailelerinin hayat boyu öğrenme programlarına erişimlerinin sağlanması belirtilmektedir. Hayat boyu öğrenmenin gerçekleştirilebilmesi için teknolojik yeniliklere paralel olarak e-öğrenmeye verile önemin arttırılması gerekmektedir. Okuldan işe geçişlerde gerekli tüm önemlerin alınmasını üye devletlerin kabul ettiği belirtilmiştir. Aynı yıl kabul edilmiş ola bir diğer konsey ilke kararı ise Engelli Bireylere yönelik Kültürel Etkinlikler ve Bu Etkinliklere Ulaşılabilirlik hakkındadır. Bu karara göre toplumsal bütünleşmenin sağlanabilmesi için engellilerin yalnızca eğitim ve istihdam alanına katılımını sağlamak yeterli değildir. Tam bütünleşme için kültürel etkinlikler ve boş zaman faaliyetlerine katılımın da sağlanması ve desteklenmesi gerekmektedir. Buna göre üye devlerin engellilerin kültürel mirasa erişimi ve sanatsal faaliyetlerde bulunabilmesi için gerekli önlemleri alması gerekir. Avrupa Engelli Yılı'nın final raporunda 2010 yılına kadar olan süreyi kapsayacak bir eylem planı ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna göre belirlenen üç operasyonel hedefe yönelik sürdürülebilir gelişme sağlanmalıdır.

Bu hedeflerin ilki 2000/78/EC sayılı istihdamda eşit muamele direktifinin uygulamaya konmasıdır. İkincisi politikalar oluşturulurken engellilik boyutunun eklenmesidir. Üçüncü operasyonel hedef ise herkes için ulaşılabilirliğin geliştirilmesidir. Bu noktada istihdamın özel önemi vurgulanmaktadır. Engellilere yönelik işe girişte ve işte ayrımcılıkla mücadele kilit bir kavramdır. İş yerine erişim, yeni teknolojilerin entegrasyonu, uyum ve sosyal taraflar arasında işbirliği vurgulanmaktadır.

2.5.2. Ulusal Metinlerde Engelli Ayrımcılığı ile Mücadele

2.5.2.1. Anayasa

Ayrımcılık ile ilgili bölümde de bahsi geçen Anayasa madde 10'daki düzenleme engelliler açısından da düşünülmelidir. Kanun önünde herkesin eşit olduğu ifade edilen maddeye 07/05/2010 tarihinde eklenen üçüncü fıkra ile çocuklar, yaşlılar harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ve malul ve gaziler dahil engelliler için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesini bozmayacağı belirtilmiştir. Eğitim ve öğretim hakkı ve ödevini düzenleyen 42. maddeye göre kimse eğitim öğretim hakkından yoksun bırakılamaz. Engellilerin eğitim ve öğretim hakkından yararlanmaları anayasal güvenceye alınmıştır. Çalışma ile ilgili hükümlere bakıldığında madde 49 uyarınca çalışmanın herkesin hakkı ve ödevi olduğu belirtilir. Aynı başlık altında çalışma şartları ve dinlenmenin düzenlendiği 50. madde'de kimsenin yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmayacağı, kadınlar ve küçükler ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanların çalışma bakımından özel olarak korunacağı belirtilmiştir. Sosyal güvenlik hakkının anayasal dayanağı olan madde 60 uyarınca da herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu ve devletin bunu

sağlayacak tedbirleri alacağı ve gerekli teşkilatı kuracağı belirtilmiş, madde 61’de de özel olarak koruncak kesimleri sıralamıştır. Buna göre harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle malul ve gaziler korunacak ve toplumda kendilerine uygun bir hayat seviyesi tutturması sağlanacak; engellilerin de hem korunması hem de toplumsal hayata katılımı sağlanacak ve gerekli tedbirler devlet eliyle alınacaktır.

Burada açıkça görüldüğü gibi insan haklarına saygılı sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti engelli vatandaşlarına eşit muamele yapmayı, eğitim öğretim almalarını, çalışma hayatında yer alarak özel gereksinimlerinin karşılanmasını ayrıca sosyal güvenlik itibarıyla özel olarak korunmalarını ve toplumla bütünleşmelerini sağlama ödevlerini anayasal güvence altına almaktadır.

2.5.2.2. Kanunlar

2.5.2.2.1. Engelliler Hakkında Kanun

5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun⁷⁸ 01/07/2005 tarihinde kabul edilmiş ve 07/07/2005 tarih ve 25868 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Engellilere, ailelerine ve engellilere yönelik hizmet veren kurum ve kuruluşlar ile diğer ilgilileri kapsayan kanun, yıllar içerisinde pek çok kanun⁷⁹ ile tadil edilmiştir.

⁷⁸ Bundan sonraki kısımlarda Engelliler Hakkında Kanun olarak bahsi geçecektir.

⁷⁹ 6353 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 04/07/2012 tarihinde kabul edilerek 12/07/2012 tarih ve 28351 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

İlgili kanun maddesi için bakınız:

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120712.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120712.htm> 6353

6462 sayılı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 25/04/2013 tarihinde kabul edilerek 03/05/2013 tarih ve 28636 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.İlgili kanun maddesi için bakınız:

En son halini 6518 sayılı ASPB'nin Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun⁸⁰ ile 2014 yılında almıştır.

Kanunun 3. maddesinde doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılık, engelli, engelliliğe dayalı ayrımcılık, engellilik durumu, erişilebilirlik, erişilebilirlik standartları, korumalı işyerleri, makul düzenleme, rehabilitasyon ve umuma açık hizmet veren yapılar tanımlanmıştır. Buna göre ayrımcılık tanımları engellilik özelinde tekrar ele alınmıştır.

a) **Doğrudan ayrımcılık:** Engelliliğe dayalı ayrımcılık temeline dayanan ve engellinin hak ve özgürlüklerden karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla eşit şekilde yararlanmasını engelleyen, kısıtlayan veya zorlaştıran her türlü farklı muameleyi,

b) **Dolaylı ayrımcılık:** Görünüşte ayrımcı olmayan her türlü eylem, işlem ve uygulamalar sonucunda engelliliğe dayalı ayrımcılık temeliyle bağlantılı olarak, engellinin hak ve özgürlüklerden yararlanması bakımından nesnel olarak haklılaştırılmayan dezavantajlı bir konuma sokulmasını,

c) **Engelli:** Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireyi,

d) **Engelliliğe dayalı ayrımcılık:** Siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı ... ifade eder.

Madde 4'te genel esaslar sıralanmaktadır. Buna göre genel esasların sosyal model çerçevesinde engellilerin insan onur ve haysiyetine sahip olacak şekilde bireysel özerklikleri tanınmıştır. Yine sosyal modelin temel katkılarından biri olan katılımcı politika yapma süreçlerinin altı çizilmiştir. Ayrımcılık yasaklanmaktadır ve ayrımcılıkla ilgili mücadele engelli politikalarında temel esastır. Hak ve hizmetlerden

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503.htm>

⁸⁰ 6518 sayılı ASPB'nin Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 06/02/2014 tarihinde kabul edilerek 19/02/2014 tarih ve 28918 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. İlgili kanun maddesi için bakınız:

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/02/20140219.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/02/20140219.htm>

yararlanmada fırsat eşitliği sağlanması, bağımsız yaşayabilmeleri ve topluma tam ve etkin katılımları için erişilebilirliğin sağlanması, engelli istismarının önlenmesi, engellilere yönelik hizmetlerde aile bütünlüğünün korunması, engelli çocuklara yönelik hizmetlerde çocuğun üstün yararının korunması, engeli olan kadın ve kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmaları önlenerek hak ve özgürlüklerden yararlanmalarının sağlanması, politika oluşturma, karar alma ve hizmet sunumu süreçlerinde engellilerin, ailelerinin ve engellileri temsil eden sivil toplum kuruluşlarının katılımının sağlanması ve engellilere yönelik mevzuat düzenlemelerinde ASPB'nin görüşünün alınması temel esaslar olarak sıralanmıştır.

Madde 4/A ve 4/B yine 2014 yılında yapılan değişiklik kapsamında eklenen düzenlemeleri içerir. Buna göre madde 4/A ayrımcılık başlığını taşımaktadır ve doğrudan ve dolaylı ayrımcılık dahil her türlü ayrımcılığı yasaklar. Makul düzenleme yapılmasına ilişkin gerekli tedbirlerin alınmasını ve engellilerin hak ve özgürlüklerden tam ve eşit yararlanması için yapılacak özel tedbirlerin ayrımcılık sayılmayacağı belirtilir. Makul düzenleme 3.maddede "*engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve tedbirleri ifade etmektedir.*

Madde 4/B ise topluma dahil olma başlığını taşır ve buna göre engellilerin toplumdan tecrit edilme ve ayrı tutulmalarının önleneceği ve diğer bireylerle eşit koşullarda bağımsız yaşamaları esasına göre özel bir yaşam düzenine zorlanamayacakları hükme bağlanır. Topluma dahil olmaları ve toplum içinde yaşamaları için toplum temelli destek hizmetlerine erişimleri sağlanır.

Madde 4’te sayılan genel esaslar 2014 değişikliğinden önce daha farklı bir dil içerisinde daha az madde ile düzenleme bulmaktaydı⁸¹. Buna göre (a) bendinde “devlet, insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığı temelinde, özürllülerin ve özürllülüğün her tür istismarına karşı sosyal politikalar geliştirir.” diyerek devlete ödev yüklemektedir. 2014 değişikliği sonrasında devlete ödev yükleyen madde değiştirilmiş ve daha fazla detay ile genel esaslar düzenlenmiştir.

Engellilik durumu⁸²nun tespitine ilişkin düzenleme madde 5’te yer alır. Özel ihtiyaçları belirleyen derecelendirmeler, sınıflandırmalar ve tanılamalarda uluslararası temel yöntemlerin esas alınacağı belirtilerek Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı’nın görüşleri alınarak ASBP, Maliye Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığınca müştereken çıkarılan yönetmelikle engellilik durumunun tespit edileceği belirtilir.

Destek ve bakım hizmetlerinin engellilerin bağımsız yaşamaları için sağlanması öngören kanunda kişinin biyolojik, fiziksel, psikolojik, sosyal, kültürel ve manevi ihtiyaçları ailesinin de gözetilerek dikkate alınacağı ve bu hizmetlerin standardizasyonu, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için gerekli olan çalışmaların ASPB’ce yürütüleceği madde 6’de belirtilmiştir.

Eriřilebilirlik⁸³ engellilerin toplumsal bütünleşmesi açısından en önemli kavramlardan biridir. Buna göre madde 7’de yapılı çevrede erişebilirliğinin

⁸¹ Detaylı bilgi için bakınız: Özürllüler Kanunu ve İlgili Mevzuat, T.C. Başbakanlık Özürllüler İdaresi Başkanlığı Yayınları Yayın No: 43, 4.Baskı, Ankara, 2010.
Erişim: http://ulusaldownload.com/wp-content/uploads/2013/02/mevzuat_kitabi_2010.pdf (17.06.2014).

⁸² **Engellilik durumu:** Bireyin engelliliğini ve engellilikten kaynaklanan özel gereksinimlerini, uluslararası yöntemleri temel alarak belirleyen derecelendirmeler, sınıflandırmalar ve tanılamaları ifade eder (Engelliler Kanunu Madde 3/e bendi).

⁸³ **Erişilebilirlik:** Binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin, engelliler tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir olmasını ifade eder (Engelliler Kanunu Madde 3/e bendi).

sağlanması için planlama, tasarım, inşaat, imalat, ruhsatlandırma ve denetleme süreçlerinde erişilebilirlik standartlarına uygunluk sağlanması, özel ve kamu toplu taşıma araçlarının engellilerin erişebilirliğine uygun olması ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin erişilebilir olmasının sağlanması hükme bağlanmıştır.

Habilitasyon⁸⁴, rehabilitasyon⁸⁵, erken tanı ve koruyucu hizmetler 10. ve 11. maddelerde düzenlenmiştir. Buna göre toplumsal hayata katılım ve eşitliğin sağlanması için en erken dönemde engellilerin ve ailelerinin de her aşamasında aktif katılım sağlayacağı habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetleri sağlanır. Sağlık Bakanlığınca engelliliği ortaya çıkartabilecek hastalıkların erken teşhis ve tedavisi, engelliliği en düşük seviyeye indirme ve ilerlemesinin durdurulması için gerekli çalışmalar yürütülür.

2014 düzenlemesiyle 12. maddede yer alan iş ve meslek analizi başlıklı madde kaldırılmıştır. Mesleki habilitasyon ve rehabilitasyon başlıklı 13. maddede Çalışma ve Sosyal Güvenlik ve Milli Eğitim Bakanlıklarına yapılacak iş ve meslek analizlerine göre mesleki habilitasyon, rehabilitasyon ve eğitim programları geliştirme görevi verilmiştir. Mesleki habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetleri, kamu kurum ve kuruluşları ile belediyeler ve diğer gerçek veya tüzel kişiler tarafından da gerçekleştirilebilir.

⁸⁴ **Habilitasyon:** Engellinin bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılayabilmesini ve yaşamını bağımsız bir şekilde sürdürebilmesini sağlamayı amaçlayan fiziksel, sosyal, zihinsel ve mesleki beceriler kazandırmaya yönelik hizmetleri ifade eder (Engelliler Kanunu Madde 3/h bendi).

⁸⁵ **Rehabilitasyon:** Herhangi bir nedenle oluşan engelin etkilerini mümkün olan en az düzeye indirmeyi ve engellinin hayatını bağımsız bir şekilde sürdürebilmesini sağlamayı amaçlayan fiziksel, sosyal, zihinsel ve mesleki beceriler geliştirmeye yönelik hizmetleri ifade eder (Engelliler Kanunu Madde 3/k bendi).

Madde 14 uyarınca engelli istihdamına ilişkin düzenlemeler yer almıştır. İlgili madde 2014 yılında değiştirilmiştir. Buna göre engellilerin sürdürülebilir istihdamı için kendi işini kurmaya rehberlik ve mesleki danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesi de dahil olmak üzere gerekli tedbirler alınır.

İşe başvuru, alım, önerilen çalışma süreleri ve şartları ile istihdamın sürekliliği, kariyer gelişimi, sağlıklı ve güvenli çalışma koşulları dahil olmak üzere istihdama ilişkin hiçbir hususta engelliliğe dayalı ayrımcı uygulamalarda bulunulamaz.

Çalışan engellilerin aleyhinde sonuç doğuracak şekilde, engelinden dolayı diğer kişilerden farklı muamelede bulunulamaz.

Çalışan veya iş başvurusunda bulunan engellilerin karşılaşılabileceği engel ve güçlükleri ortadan kaldırmaya yönelik istihdam süreçlerindeki önlemlerin alınması ve engellilerin çalıştığı iş yerlerinde makul düzenlemelerin, bu konuda görev, yetki ve sorumluluğu bulunan kurum ve kuruluşlar ile işverenler tarafından yapılması zorunludur.

Engellilik durumları sebebiyle işgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan engellilerin istihdam edildiği korumalı işyerlerinin⁸⁶ statüsü ve bu işyerleriyle ilgili usul ve esaslar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve ASPB’ce müştereken çıkarılan yönetmelikle düzenlenir.

Eğitim öğretim ve eğitsel değerlendirme başlıklı 15 ve 16. maddelerde engellilerin eğitim hakkından yararlanması düzenlenmektedir. 2014 yılı değişiklikleri kapsamında 15. maddede “*hiçbir gerekçeyle engellilerin eğitim alması engellenemez*” hükmünce eğitimde ayrımcılık yapılması yasaklanır. *Engelliler, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, yaşadıkları çevrede bütünleştirilmiş ortamlarda, eşitlik temelinde, hayat boyu eğitim imkânından ayrımcılık yapılmaksızın yararlandırılır* hükmü ile de kapsamı belirtilmiştir. Ayrıca ilgili maddede yüksek öğretim kurumlarında engelli öğrencilerin çeşitli ihtiyaç ve sorunlarına yönelik Engelliler Danışma ve Koordinasyon Merkezleri’nin kurulmasını öngörmüştür.

⁸⁶ **Korumalı işyeri:** İş gücü piyasasına kazandırılmaları güç olan zihinsel veya ruhsal engellilere mesleki rehabilitasyon sağlamak ve istihdam oluşturmak amacıyla Devlet tarafından teknik ve mali yönden desteklenen ve çalışma ortamı özel olarak düzenlenen işyerini ifade eder (Engelliler Kanunu Madde 3/i bendi).

Kanunun ilk halindeki “özürlüler” ibaresi 25/4/2013 tarihli ve 6462 sayılı Kanunun 1.maddesiyle, “engelliler” şeklinde değiştirilmiştir. Kanundaki erişilebilirlikle ilgili, mevcut kamu ve özel toplu taşıma araçlarında ve turizm taşımacılığı yapan araçlarda yapılması beklenen düzenlemeler 07/07/2018 yılına kadar yerine getirilmelidir hükmü yer almaktadır.

2.5.2.2.2. Türk Ceza Kanunu

Daha önceki ayrımcılık bölümünde ayrımcılık yasağına ilişkin düzenlemeler ele alınmıştır. Bu kısımda engellilere yönelik ayrımcılık yapılması ve suçun mağdurunun engelli olması nedeniyle cezanın arttırılmasına ilişkin düzenlemeler ele alınmıştır. Daha önce bahsi geçen 122. Maddede ayrımcılık yasağı düzenlenmiştir. İlgili madde 01/07/2005 tarih ve 5378 sayılı Kanunun 41. maddesi ile bu fıkrada yer alan “*dil, ırk, renk, cinsiyet*” ibaresinden sonra gelmek üzere “*özürlülük,*” ibaresi eklenerek kapsam genişletilmiştir. 25/4/2013 tarihli ve 6462 sayılı Kanun’un 1.maddesiyle de bu fıkrada yer alan “*özürlülük*” ibaresi “*engellilik*” olarak değiştirilmiştir. Buna göre ayrımcılık suçu engellilere ilişkin olarak düzenleme alanı bulunmuştur.

TCK’daki bir diğer madde ise suçu bildirme başlığını taşımaktadır (TCK md.278). Buna göre işlenmekte olan ve işlenmiş olmakla birlikte, sebebiyet verdiği neticelerin sınırlandırılması halen mümkün bulunan bir suçu yetkili makamlara bildirmeyen kişi bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. İlgili maddenin üçüncü fıkrasına göre mağdurun on beş yaşını bitirmemiş bir çocuk, bedensel veya ruhsal bakımdan engelli olan ya da hamileliği nedeniyle kendisini savunamayacak durumda

bulunan kimse olması halinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza, yarı oranında artırılacaktır.

2.5.2.2.3. İş Kanunu

İş Kanunu içerisinde ayrımcılık yasağının görünümü eşit işlem ilkesi içerisinde düzenlenmiştir. Ayrımcılığın tartışıldığı bölümde madde 5 detaylı şekilde irdelenmiştir. Buna göre iş ilişkisi içerisinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz. Bu hükümlere aykırı davranıldığında da işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminat ile yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir. İşverenin bu hükümlere aykırı davrandığını işçi ispat etmekle yükümlüdür. Ancak, işçi bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren bir durumu ortaya koyduğunda, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlü olacaktır. Bu genel ayrımcılık yasağının iş ilişkisine yansımış şeklidir. Engellilerle ilgili olarak iş ilişkisinde ayrımcılık yapılması yasaklanmıştır. İşe alımdan başlayarak ayrımcılığı yasaklandığı TCK düzenlemelerinde görülür (md.122). İlgili bölümde ayrımcılık kapsamı tartışılırken işe alımdan mı yoksa iş akdinin imzalandığı tarihten itibaren ayrımcılığın yasaklandığı hususu ele alınmıştır.

İş kanunda engellileri ilgilendiren bir diğer hüküm ise engelli istihdamına yönelik düzenlemedir. Engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu başlıklı madde 30, 2008 yılında 5763 sayılı İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun gereğince değişikliğe uğramıştır. Buna göre 50 ve üzeri işçi çalıştıran işverenler, özel sektörde yüzde 3 engelli, kamuda yüzde 4 oranında engelli ve yüzde 2 oranında eski hükümlü işçiyi... beden ve ruhi durumlarına uygun

işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler. Engelli ve eski hükümlü çalıştırma yükümlülüklerine uyulmaması halinde İş Kanunu madde 101’de düzenlenen engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğuna aykırılık hükümlerine göre; işveren veya işveren vekiline çalıştırmadığı her engelli ve eski hükümlü ve çalıştırmadığı her ay için bin yedi yüz Türk Lirası idari para cezası verilir. Kamu kuruluşları da bu para cezasına tabidir. Kesilen bu cezalar bir fonda toplanır ve işsiz engellilerin ve eski hükümlülerin mesleki eğitim ve rehabilitasyonu ile kendi işlerini kurmaları, engellilerin iş bulmalarını sağlayacak destek teknolojileri ile engellilerin işe yerleştirilmeleri, işe ve işyerine uyumlarının sağlanması ve bu gibi kapsam ve içeriği başvuru rehberinde ve ilgili mevzuatında belirtilen amaçları gerçekleştirmeye yönelik hazırlanacak projelerin⁸⁷ hayata geçirilmesinde kullanılır. Tahsil edilen cezaların kullanımına ilişkin hususlar, Türkiye İş Kurumunun koordinatörlüğünde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü ile İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, ASPB’nin Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü, en çok işçi ve işvereni temsil eden üst kuruluşların ve en çok engelliye temsil eden üst kuruluşun birer temsilcisinden oluşan komisyon tarafından karara bağlanır.

İK md.30/2 uyarınca işveren, kendi işçisi iken engelli hale gelenlere öncelik tanyacaktır. İşveren ilgili maddede bahsi geçen işçileri Türkiye İş Kurumu aracılığıyla bulacaktır, İş-Kur işe yerleştirmelerin nasıl yürütüleceğine dair Yurt

⁸⁷ Engelli ve Eski Hükümlü Çalıştırmayan İşverenlerden Tahsil Edilen İdari Para Cezalarını Kullanmaya Yetkili Komisyona Dair Yönetmelik, Resmi Gazete Tarihi: 09.01.2014 Resmi Gazete Sayısı: 28877, madde 4, (ı)bendi.

İçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmeliği⁸⁸ 25/04/2009 tarih ve 27210 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Madde 30/4'e göre yer altı ve su altı işlerinde engelli işçi çalıştırılmaz ve yukarıdaki hükümler uyarınca işyerlerindeki işçi sayısının tespitinde yer altı ve su altı işlerinde çalışanlar hesaba katılmaz.

Madde 30'un son fıkrada özel sektörde engelli istihdam eden işverenlere sağlanan teşvikler sıralanmıştır. Buna göre... *bu madde kapsamında çalıştırılan 17/7/1964 tarihli ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu'na tabi engelli sigortalılar ile 1/7/2005 tarihli ve 5378 sayılı Kanun'un 14. maddesinde belirtilen korumalı işyerlerinde çalıştırılan engelli sigortalıların, aynı Kanununun 72 ve 73.maddelerinde sayılan ve 78.maddesiyle belirlenen prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primine ait işveren hisselerinin tamamı, kontenjan fazlası engelli çalıştıran, yükümlü olmadıkları halde engelli çalıştıran işverenlerin bu şekilde çalıştırdıkları her bir engelli için prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primine ait işveren hisselerinin tamamı Hazinece karşılanır.* 6/2/2014 tarihli ve 6518 sayılı Kanunun 58. maddesiyle bu fıkrada yer alan "yüzde ellisi" ibaresi "tamamı" şeklinde değiştirilmiştir.

2.5.2.2.4. Devlet Memurları Kanunu

14/07/1965 yılında kabul edilen ve 23/07/1965 tarih ve 12056 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK)'nda engellilere yönelik çeşitli düzenlemeler yer almaktadır. DMK uyarınca

⁸⁸ İlgili yönetmelik 02/08/2013 tarih ve 28726 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile son halini almıştır.

ayrımcılık yasağı devlet memurlarının görevlerini ifa ederken ayrımcılık yapmasını yasaklayan 7. madde ve eğer ayrımcılık yasağına aykırı hareket sergilerlerse öngörülen yaptırımı içeren 125. Madde engelliliğe yönelik ayrımcılık yapılması halinde de söz konusu olacaktır. DMK madde 53'te engelli personel çalıştırma yükümlülüğü düzenlenmektedir⁸⁹. Buna göre kamu kurum ve kuruluşları çalıştırdıkları personele ait kadroların yüzde 3'ü oranında engelli çalıştırmak zorundadır. Kadro hesabında toplam dolu kadro esas alınacaktır.

İlgili maddede engelliler için ayrı bir merkezi sınav yapılması öngörülmektedir. Engelli personel çalıştırma yükümlüğünün yerine getirilmesinin takip ve denetimi ile engellilerin devlet memurluğuna yerleştirilmesinden Devlet Personel Başkanlığı sorumlu olacaktır.

DMK madde 72'de yer değiştirme suretiyle atanma düzenlenmektedir. 06/02/2014 tarih ve 6518 sayılı ASPB'nin Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 10. maddesiyle eklenen fıkra uyarınca kendisi, eşi veya birinci derece kan hısımlığı bulunan bakmakla yükümlü olduğu aile fertleri engelli olan memurların engellilik durumundan kaynaklanan yer değiştirme taleplerinin karşılanması için düzenlemeler yapılır. Engellilik durumunun ilgili yönetmeliğe uygun raporla tespit edilmesi gerekir. Benzer bir diğer düzenleme ise ek 39.madde içerisinde yer alır; hayatını başkasının yardım veya bakımı olmadan devam ettiremeyecek derecede engelli olduğu sağlık kurulu raporu ile tespit edilen eşi, çocukları ile kardeşlerinin, memuriyet mahalli dışında resmî veya özel eğitim ve

⁸⁹ İlgili madde 13/02/2011 yılında 6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile değişikliğe uğramıştır.

öğretim kuruluşlarında eğitim ve öğretim yapacaklarının özel eğitim değerlendirme kurulu tarafından belgelendirilmesi hâlinde, ilgilinin talebi üzerine eğitim ve öğretim kuruluşlarının bulunduğu il veya ilçe sınırları dahilinde kurumunda bulunan durumuna uygun boş bir kadroya atamasının yapılacağı 01/07/2005 tarihli 5378 sayılı Özürlüler Hakkında Kanun'un 21. maddesiyle eklenmiştir.

DMK madde 100, günlük çalışma saatlerinin tespitini içerir. Buna göre günlük çalışmanın başlama ve bitme saatleri ile öğle dinlenme süresi, bölgelerin ve hizmetin özelliklerine göre merkezde Devlet Personel Başkanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca, illerde valiler tarafından tespit olunurken; 13/02/2011 tarih ve 6111 sayılı Kanununun 104. maddesiyle eklenen fıkra ile engelliler için engel durumu, hizmet gerekleri, iklim ve ulaşım şartları göz önünde bulundurulmak suretiyle günlük çalışmanın başlama ve bitiş saatleri ile öğle dinlenme süreleri merkezde üst yönetici, taşrada mülki amirlerce farklı belirlenebilir. Aynı kanun ile değişikliğe uğrayan 101. maddede de engelli memurlara da isteği dışında gece nöbeti ve gece vardiyası görevi verilemeyeceği düzenlenmiştir.

2.5.2.2.5. Milli Eğitim Temel Kanunu ve İlköğretim ve Eğitim Kanunu

24/06/2014 tarih ve 14574 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ayrımcılık yasağına ilişkin düzenlemeler içermektedir. Buna göre genellik ve eşitlik başlığını taşıyan madde 4 uyarınca eğitim kurumlarının dil, ırk, cinsiyet, engellilik ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açık olduğu ve eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmayacağı hükme bağlanmıştır. 6/2/2014 tarihli ve 6518 sayılı Kanununun 11. maddesiyle, bu maddede yer alan "cinsiyet" ibaresinden sonra gelmek

üzere “ engellilik” ibaresi eklenerek kapsam genişletilmiş, engelli bireyler de dahil edilmiştir. Fırsat ve imkân eşitliği başlığı taşıyan 8. maddede eğitimde cinsiyete dayalı fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması vurgulanmaktadır. Aynı medenin üçüncü fıkrasında özel eğitim ve korumaya ihtiyaç duyan çocukların yetiştirilmesi için özel tedbirler alınacağı belirtilmiştir. Buna yönelik olarak özel eğitim kurumlarının kurulmasına işleyişine dair görev ve yetki milli eğitim bakanlığında olacaktır. Buna ilişkin 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu (ÖÖKK) 08/02/2007 tarihinde kabul edilmiş olup 14/02/2007 tarih ve 26434 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti uyruklu gerçek kişiler, özel hukuk tüzel kişileri veya özel hukuk hükümlerine göre yönetilen tüzel kişiler tarafından açılacak özel öğretim kurumlarına kurum açma izni verilmesi, kurumun nakli, devri, personel çalıştırılması, kurumlara yapılacak malî destek ve bu kurumların eğitim-öğretim, yönetim, denetim ve gözetimi ile yabancılar tarafından açılmış bulunan özel öğretim kurumlarının; eğitim-öğretim, yönetim, denetim, gözetim ve personel çalıştırılmasına ilişkin usul ve esasları düzenleme amacıyla oluşturulan kanun özel eğitim kurumlarını kapsamaktadır (ÖÖKK, md.1).

222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu uyarınca madde 12 kapsamında *mecburi ilköğrenim çağında buldukları halde zihnen, bedenlen, ruhen ve sosyal bakımdan özürlü olan çocukların özel eğitim ve öğretim görmeleri sağlanır* hükmü ile engelli çocukların özel gereksinimlerine yönelik eğitim öğretim görmeleri kanuni dayanağa kavuşturulmuştur.

2.5.2.2.6. Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun

Engellilere yönelikle ayrımcılıkla mücadele de açık düzenleme içeren bir diğer kanun ise 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'dur. 03/03/2011 tarihinde 27863 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren kanun uyarınca medya hizmet sağlayıcılarının yayın hizmetlerini kamusal sorumluluk anlayışıyla sunması beklenir. Yayın hizmet ilkelerinin düzenlendiği 8. maddenin (b) bendinde yayın hizmetlerinin “*ırk, dil, din, cinsiyet, sınıf, bölge ve mezhep farkı gözeterek toplumu kin ve düşmanlığa tahrik edemez veya toplumda nefret duyguları oluşturamaz*” hükmü ile nefret, (e) bendinde “*ırk, renk, dil, din, tabiiyet, cinsiyet, özürlülük, siyasî ve felsefî düşünce, mezhep ve benzeri nedenlerle ayrımcılık yapan ve bireyleri aşağılayan yayınları içerebilir ve teşvik edemez*” hükmü ile ayrımcılık, (ğ) bendinde “*çocuklara, güçsüzlere ve özürlülere karşı istismar içerebilir ve şiddeti teşvik edemez*” hükmü ile istismar ve şiddet içermesini yasaklanır.

Genel esasların düzenlendiği 9. maddede ticari iletişimin yukarıda sayılan hükümlere ilaveten *cinsiyet, ırk, renk veya etnik köken, tabiiyet, din, felsefî inanç veya siyasî düşünce, özürlülük, yaş ve herhangi bir ayrımcılığı içermeme veya teşvik etmeme* zorunluluğu belirtilmiştir.

İdari yaptırımların düzenlendiği 32. maddede ise ... *yayını durdurulan programların yerine, aynı yayın kuşağında ve ticarî iletişim yayını içermeksizin, Üst Kurulca temin edilen eğitim, kültür, trafik, kadın ve çocuk hakları, gençlerin fiziksel ve ahlakî gelişimi, uyuşturucu ve zararlı alışkanlıklarla mücadele, Türk dilinin güzel*

*kullanımı, çevre eğitimi, özürlü sorunları, sağlık ve benzeri kamuya yararlı konularda programlar yayınlanır... hükmü yer almaktadır. Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun görev ve yetkilerinin düzenlendiği 37. maddenin (ö) bendinde *özürlülerin ve yaşlıların yayın hizmetlerine ve yeni teknolojilere erişimini kolaylaştırmak amacıyla gerekli tedbirlerin alınmasını teşvik etmek* hükmü yer almaktadır.*

2.5.2.2.7. Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun

4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun 08/03/1995 tarih ve 22221 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. İlgili kanunun ticari reklamlar ve ilanlar başlığını taşıyan ve 06/03/2003 tarihinde 4822 sayılı kanunla değişikliğe uğrayan 16.maddesinin ikinci fıkrasında *“tüketiciyi aldatıcı, yanıltıcı veya onun tecrübe ve bilgi noksanlıklarını istismar edici, tüketicinin can ve mal güvenliğini tehlikeye düşürücü, şiddet hareketlerini ve suç işlemeyi özendirici, kamu sağlığını bozucu, hastaları, yaşlıları, çocukları ve engellileri istismar edici reklam ve ilânlar ve örtülü reklam yapılamayacağı”* hükme bağlanmıştır. Buna göre engellileri istismar edici reklam ve ilânlar ve örtülü reklam yapmak yasaktır.

2.5.2.2.8. Diğer İlgili Kanunlar

Engellilere yönelik ayrımcılık yasağına ilişkin olmayan ancak engelli hakları ile ilişkili mevzuatta pek çok düzenleme yer almaktadır.

Türk Medeni Kanunu içerisinde fiil ehliyetine sahip olmaya ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Buna göre akıl hastalığı ve akıl noksanlığı diğer sayılan sebeplerle beraber ayırt etme gücüne sahip olmamaya nedendir (MK. md.13). Ayırt etme gücü bulunmayanların fiil ehliyeti olmayacağı hükme bağlanmıştır. Buna göre ayırt etme gücü bulunmayanların fiilleri hukuki sonuç doğurmayacaktır. Medeni

Kanun'da velayet ve vesayet koşulları düzenlenmiştir. Özellikle zihinsel engellilerle ilgili önemli düzenlemeler içermektedir. Buna göre kişinin koruma amacıyla özgürlüğünün kısıtlanması halleri düzenlenmiştir.

65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun'un 12/07/2013 tarih ve 6495 sayılı kanun uyarınca değiştirilen 2. Maddesi ile 65 yaşını doldurmamış olmasının yanı sıra başkasının yardımı olmaksızın hayatını devam ettiremeyecek şekilde engelli olduklarını ilgili mevzuatı çerçevesinde alınacak sağlık kurulu raporu ile kanıtlayan, 18 yaşını dolduran Türk vatandaşı engellilere ... Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından muhtaç olduğuna karar verilenlere muhtaçlık hâli devam ettiği müddetçe (4.860) gösterge rakamının memur aylık katsayısı ile çarpımından bulunacak tutarda ve ilgili mevzuatı çerçevesinde alınacak sağlık kurulu raporu ile engelli olduklarını kanıtlayan, 18 yaşını dolduran ve talebine rağmen Türkiye İş Kurumu tarafından işe yerleştirilememiş olan Türk vatandaşlarına ... Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından muhtaç olduğuna karar verilenlere muhtaçlık hâli devam ettiği müddetçe (3.240) gösterge rakamının memur aylık katsayısı ile çarpımından bulunacak tutarda, aylık bağlanması hükme bağlanmıştır.

Pozitif ayrımcılık örnekleri içeren kimi uygulamalar şöyledir: Gelir Vergisi Kanunu uyarınca ölüm, engellilik, hastalık ve işsizlik sebepleriyle (işe başlatmama tazminatı dahil) verilen tazminat ve yapılan yardımlar ile yardım sandıkları tarafından statüleri gereğince kendi üyelerine ölüm, engellilik, hastalık, doğum, evlenme gibi sebeplerle yapılan yardımlar gelir vergisinden müstesnadır. Ayrıca engel oranlarına göre sınıflandırılmış şekilde aylık tutarları, ücretlerinden engellilik indirimine tabi tutulur. Gelir vergisi kanuna 06/02/2014 tarih ve 6518 sayılı kanun ile

eklenen madde ile korumalı işyerlerinde istihdam edilen ve işgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan zihinsel veya ruhsal engelli çalışanlar için diğer kişi ve kurumlarca karşılanan tutar dahil yapılan ücret ödemelerinin yıllık brüt tutarının yüzde 100'ü oranında korumalı işyeri indirimi uygulanır.

4458 sayılı Gümrük Vergisi Kanununa göre malul ve sakatların kullanımına mahsus eşya Bakanlar Kurulunca belirlenecek kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından ticari gaye güdülmek ve amacı doğrultusunda kullanılmak üzere ithal edilen eşyadan gümrük vergisi alınmamaktadır. 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'na göre ... hiçbir geliri olmadığını belgeleyen, gelirleri.. sosyal güvenlik kurumundan aldıkları aylıktan ibaret bulunan ... engellilerin... Türkiye sınırları içerisindeki brüt 200 metrekareyi geçmeyen tek meskeni için emlak vergisi sıfıra kadar indirilebilir.

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda maluliyet ve maluliyet durumunda sağlanacak haklar belirlenmiştir. Maluliyetin iş kazası veya meslek hastalığı kaynaklı olması düzenleme bulmuştur. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na göre ise engelli çalışanların özel olarak korunması gerekir. İşyerinde yapılacak risk değerlendirmesinde göz önünde bulundurulmaları, gerekli özel koruma şartlarının belirlenmesi sayılmıştır.

3. BÖLÜM: BİR ALAN ARAŞTIRMASI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

3.1. Yöntem

Bu çalışmada engellilere yönelik ayrımcılığın nedenleri üzerinde durulurken sosyal model çerçevesinde hareket edilmiştir. Araştırmanın temel yaklaşımını yorumlayıcı sosyal bilim oluşturmaktadır. Yorumlayıcı sosyal bilim; soyut açıklamaya ve gündelik yaşam deneyimlerinin anlaşılmasına dayanır (Neuman,2012:130). Toplumsal eylem ve toplumsal anlamın önem kazandığı yaklaşım, engelliler özelinde ayrımcılığın anlamlandırılmasının amaçlandığı bu çalışmadaki temel yaklaşımdır. Yorumsamacı yaklaşım da denilen bu yöneme göre insan davranışlarının pozitif bilimlerdeki şekilde ele alınması doğru olmayacak; insan davranışlarını yorumlayarak “anlamı anlama” gereksinimi karşılanmayacaktır. İnsan davranışları neden-sonuç bağlamında ele alınmalı, bir davranışın nasıl gerçekleştiğinden çok neden gerçekleştiğini ortaya konulmalıdır (Cam,2013:84-85).

Araştırmanın konusu gündelik yaşamın akışı içerisinde deneyimlenen olgulardan meydana gelmektedir. Bu bağlamda deneyimler ve algılamaların ortaya konması önem taşımıştır. Çalışmanın yöntemini nitel araştırma yöntemi teşkil eder. Seçilen yaklaşım doğrultusunda araştırmanın tekniği de bu deneyimlerin ve algılamaların toplanabilmesi için odak grup çalışması olarak belirlenmiştir. Odak grup çalışması; 6-8 kişilik gruplar halindeki katılımcılar ile grup etkileşimine ve tartışmaya elverişli şekilde, sınırlı bir süre çerçevesinde gerçekleştirilen görüşme şeklidir (Arslan ve Ökten, 1994). Odak grup görüşmesi nitel araştırmalardaki veri toplama tekniklerinden biridir. Sosyal psikoloji ve iletişim teorilerinden kaynaklanmıştır ve pazar araştırmalarında da sıkça tercih edildiği görülür (Çokluk

vd., 2011: 3). Bu çalışmada karşı tarafı anlama ve ayrımcılık noktasındaki algılarını ortaya koyma önem taşımıştır. Ayrımcılığın engelliler açısından yeniden tanımlanmasını ve değerlendirilmesini amaçlanmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Bu süreçte, betimsel araştırma da denilen alan araştırmasından yararlanılmıştır. Odak grup görüşmesi yoluyla engelli gruplarının karşılaştıkları zorluklar, özellikle ayrımcılık olarak adlandırdıkları örnek olaylar, üzerinde durulmuştur. Her engelli grubu ile ayrı ayrı odak grup çalışmaları yapılmıştır. Çalışmada ayrımcılıkla ilgili kişilerin deneyimlerin aktarılması önem taşımaktadır. Bu nedenle engelli kişilerin deneyimlerine doğrudan ulaşmak gerekir (Şentürk, 2011: 9). Odak grup görüşmesi sırasında ses kaydı yapılmıştır. Genel olarak katılımcıların ses kaydı yapılmasına ve deneyimlerinin aktarılmasına yönelik olumsuz bir tutumu gelişmemiştir. İşitme engelli katılımcılarla yapılacak olan görüşmede işaret dili tercümanı aracılığıyla eşzamanlı (simültane) çeviri gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Köken Aldığı Problemler:

a)Temel Problem: Araştırmanın temel sorunsalını, engelli bireylerin ayrımcılığa maruz kalmalarının altında yatan nedenlerin ne olduğu ile bu nedenlerin ortadan kalkması için hangi çözümlerin ileri sürülmesi gerektiği oluşturmaktadır.

b)Alt Problemler:

- Engelliler toplum içerisinde neden olumsuz tutum ve davranışlarla karşılaşabilmektedir?
- Çalışma hayatında engelliler neden ayrımcılığa maruz kalmaktadır?

- İstihdama katılım sosyal içermeyi sağlar mı? Engellilerin çalışma hayatına katılmaları ayrımcılık sorununa çözüm oluşturur mu?
- Ulusal ya da uluslararası mevzuat ve sözleşmeler ayrımcılığı önlemekte yeterli olabilir mi?
- Engelli bireylere göre ayrımcı tutum ve davranışlar nelerdir?
- Engelli bireylerin sosyal içirmeden anladıkları ve bekledikleri çözümler nelerdir?

Araştırmanın Varsayımları:

a)Temel Varsayım: Engelli bireylere yönelik ayrımcılıkla mücadele etmek için sosyal politikalara ek olarak kamusal farkındalığın artırılması gerekmektedir.

b)Alt Varsayımlar: Çalışma hayatındaki diğer dezavantajlı gruplardan daha fazla ayrımcılığa uğrarlar ve bu ayrımcılık diğer grupların maruz kaldığı ayrımcılıktan daha az dikkat çeker. Engellilerin toplumsal hayata daha fazla katılımları sağlandığında daha az ayrımcılıkla karşı karşıya kalacaklardır. Çalışma hayatına girmeleri engellilere yönelik ayrımcılığı önlemez, ayrımcılıkla mücadele etmek için toplumsal olarak bilinç düzeyinin artırılması gerekir.

3.2. Araştırma Soruları

Odak grup çalışmasında sorular üç başlık altındadır. 1. bölümde katılımcıların demografik özellikleri toplanmıştır. 2. bölümde eğitim hayatları ve çalışma hayatına girişlerine yönelik sorular yöneltilmiştir. Son kısımda ise neden çalışma isteğinde oldukları açıklanmaya, çalışma hayatına girdikten sonra kendilerinin, ailelerinin ve çevrelerinin tutumlarında ne gibi değişiklikler olduğu ortaya konmaya çalışılmış ve çalışma hayatında karşılaştıkları ayrımcı tutum ve davranışlardan örnekler vermeleri istenmiştir. Toplamda 17 kişi ile üç farklı odak grup çalışması yürütülmüştür. Katılımcıların yaş ortalaması 43,3'tür. Eğitim durumuna bakıldığında sekiz lise mezunu, üç ortaokul mezunu, iki ilkokul, dört lisans/önlisans mezunu olduğu

görülür. Lise mezunu katılımcılardan üçü üniversite öğrencisidir; ikisi üniversiteyi kazandığı halde gitmemiş ve ikisi ise üniversite eğitimini yarım bırakmıştır.

3.3. Odak Grup Çalışması Süreci ve Görüşme Yapılan Grupların Özellikleri

Gerçekleştirilen odak grup çalışmasında üç grup engelli ile bir araya gelinmiştir. Engelli gruplarına ulaşmada sivil toplum kuruluşları ile irtibat kurulmuş ancak kimi görüşmeler için kişisel sosyal ağlardan yararlanma gereği duyulmuştur. Bu gibi çalışmalara katılım noktasında kişilerin istekli olması önemlidir ve katılımcıların konuya ilişkin isteğini yaratmada güvene dayalı ilişkiler kurulması önem taşımaktadır. Yüz yüze yapılan odak grup çalışmasında derneklere bir tanıdık aracılığıyla ulaşmak bahsi geçen güvene dayalı ilişkiler kurulması ve katılımcıların istekli hale gelmesine yardımcı olmuştur. Engelli grupların dernek üyesi ve çalışma hayatında bulunmuş veya hala bulunan kişilerden oluşmasına önem verilmiştir. Çalışmanın amacı aktif hayata katılımı sağlamasına rağmen engelli bireylerin ayrımcılıkla karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktır. Dernek seçiminde engellilerin aktif katılımının olduğu ve yönetim mekanizmalarında yer aldığı örgütlenmeler olmasına özen gösterilmiştir. Odak grup çalışması için yapılan öngörüşmelerin bazılarında yönetiminde hiç engelli bulunmayan engelli derneklerinin varlığı dikkat çeken bir husustur.

2011'de yapılan İPEA araştırmasına göre işverenlerin en fazla ortopedik engelliler(yüzde 81,2), ardından işitme engelliler (yüzde 37,1) ve üçüncü olarak da görme engellileri (yüzde 23,8) istihdam etmeyi tercih ettikleri görülmüştür. En düşük iki seviyede ise zihinsel engelliler (yüzde 70) ile ruhsal/duygusal (yüzde 60) engelliler gelir. Bu veriler ışığında tercih edilen engelli grupları belirlenmiştir. Türkiye'deki engellilerin genel olarak istihdama katılım oranları ortopedik, görme,

işitme, dil ve konuşma ile zihinsel engelli nüfus içinde işgücüne katılım oranı yüzde 21,71 iken işgücüne dahil olmayan engelli nüfus oranı 78.29'dur (TÖA,2002).

TÖA'ya göre ortopedik engellilerin eğitim durumu: yüzde 29,5 okuryazar değil, yüzde 39,2 ilkokul, yüzde 5,8 ortaokul, yüzde 6,5 lise ve yüzde 2,2 yüksek okul veya fakülte mezunudur. Engellilerin genel verileri ile karşılaştırıldığında ortopedik engellilerin daha iyi eğitilmiş olduğu görülür.

İşitme engelliler açısından eğitim durumu incelendiğinde okuryazar olmayan işitme engelliler yüzde 36,9, ilkokul mezunu yüzde 30,4, ortaokul mezunu yüzde 5,9, lise mezunu 4,6 iken yüksek okul veya fakülte mezunu yüzde 1,8 olarak görülür. Diğer engel grupları ile karşılaştırıldığında işitme engellilerin eğitim imkânlarından daha az yararlanabildiği dikkati çeker. İşitme engellilerin vermiş olduğu sonuçlar, genel olarak engellilerin eğitim oranlarından dahi daha geride kalmaktadır. Buradan eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanılamadığı sonucuna varılabilir. Konuşma engellilerin de verileri işitme engelliler gibi genel oranların altında bir seyir izler. Buna göre konuşma engellilerin yüzde 53,1'i okuryazar değildir, yüzde 18,1'i ilkokul, yüzde 4,2'si ortaokul, yüzde 3,7'si lise ve yalnızca yüzde 0,9'u yüksek okul veya fakülte mezunudur.

Görme engellilerin eğitim durumuna bakıldığında ise, yüzde 34,9'unun okuryazar olmadığı, yüzde 33,6'sının ilkokul, yüzde 5,7'sinin ortaokul, yüzde 6,1'inin lise ve 2,1'inin yüksek okul veya fakülte mezunu olduğu görülür. Bu oranlara bakıldığında genel engelli nüfusla uyumlu sonuçlar olduğu belirtilebilir.

3.4. Odak Grupların Demografik Özellikleri

Görüşme yapılan *ortopedik engelli* beş katılımcının tamamı erkek, yaş ortalaması 37, ikisi bekâr, üçü evli ve çocuk sahibi, biri ortaokul terk ilkokul mezunu, biri ortaokul mezunu, ikisi üniversite terk lise mezunu, biri önlisans mezunu, biri lise mezunu ve açık öğretim fakültesi öğrencisidir. İki katılımcı özel sektörde çalışırken diğer üçü kamu personeli olarak görev yapıyor. Katılımcıların yalnızca biri doğuştan engelli, diğer üçü çocuk felci nedeniyle sonradan yetiyitimi yaşamışken, biri geçirdiği bir kaza sonucu engelli olmuş. Katılımcıların ikisi tekerlekli sandalye kullanırken, biri protez kol ve bacak desteği almakta, diğer ikisi ise her hangi bir protez veya araç kullanmadan faaliyetlerini yapabilmektedir. Katılımcıların tamamı ehliyet sahibi olup, aktif olarak otomobil kullanmaktadır.

İşitme engelli 6 katılımcının 5'i işaret dili konuşurken, yalnızca biri işitme cihazı ile işitme kaybını aza indirerek duyarak konuşarak iletişim kurmaktadır. Katılımcıların ikisi doğuştan işitme engelli iken diğer dördü de çocukken geçirdikleri ateşli hastalıklar sonucunda işitme kaybına uğramıştır. Katılımcıların ikisi kadın diğerleri erkektir. Bir katılımcı ilkokul, iki katılımcı ortaokul, iki katılımcı lise mezunu iken lise mezunu katılımcılardan biri üniversiteyi kazandığı halde gitmemiş, diğeri ise ön lisans programını tamamladıktan sonra dikey geçişten yararlanarak dört yıllık lisans mezuniyeti almıştır. Katılımcıların üçü kamudan işçi statüsünde emekli olmuş, üçü memur olarak kamuda çalışmaya devam etmektedir. Katılımcıların yaş ortalaması 50'dir. Katılımcılardan ikisi bekâr, diğer dördü evlidir.

Görme engelli 6 katılımcının ikisi kadın dördü erkektir. Yaş ortalamaları 43'tür. Katılımcıların ikisi bekâr, dördü evli ve çocuk sahibidir. Katılımcıların dördünün doğuştan görme kaybı vardır ve yaşlarının ilerlemesi ile kayıpları artmıştır.

Diğer iki katılımcı çocukken geçirilen hastalıklar sonrasında görme kaybı yaşamıştır. Katılımcıların biri üniversite mezunu, ikisi üniversite öğrencisi, biri üniversite terk olmak üzere ikisi lise ve bir diğeri ise ortaokul mezunudur. Katılımcıların tamamı kamu sektöründe çalışmaktadır. Kadın katılımcılardan biri derneğin yönetiminde görev almaktadır.

3.5. Odak Grupların Eğitim Hayatı ve Ayrımcılık Deneyimleri

Ortopedik engelliler

Ortopedik engelli katılımcıların biri ortaokul terk ilkokul mezunu, biri ortaokul mezunu, üçü üniversite terk lise mezunu, biri açık öğretim fakültesi öğrencisi ve biri önlisans mezunudur. Üniversiteyi yarıda bırakan katılımcılar okulların fiziki yetersizlikleri nedeniyle ayrılmak zorunda kaldıklarını şöyle ifade ediyor:

Üniversite sınavına ilk girişimde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İşletme bölümünü kazandım. Bir ay devam ettim, bir ay sonra tüm arkadaşlarda olduğu gibi bende de mimari sıkıntılar başladı. Okulla yurt arası çok uzaktı, Van çok karlı. Kar vardı gidip gelmek çok zordu bir ay zor dayandım. O okulu bitirseydim herhalde şu an dağcılıkla uğraşıyordum. O kadar gelişmiştim.

Bir diğer katılımcı ise üniversite ikinci sınıfta geçirdiği kaza sonrası engelli olduğunu bir süre okula devam etse de gerek fiziki yetersizlikler, gerek kendi tedavi süreci – fizik tedavi ve rehabilitasyon- gerekse okulda karşı karşıya kaldığı acımanın psikolojik etkilerinin üniversite eğitimini yarım bırakmasında etkisi olduğunu belirtiyor.

Kaza geçirdikten sonra rehabilitasyon merkezinde tedavi gördüm, 6 ay kadar sonra okula geri döndüm. Pamukkale Üniversitesi Fizik Bölümünde okuyordum tabi sağlam gibi olmuyor. Fizik tedavi görmek gerekiyor. Okulda devam zorunluluğu vardı. O zaman bazı şeyler daha ağır geliyor. Adapte olmak psikolojik olarak da zor oluyor. Bir süre devam ettim bir yerden sonra pes ettim. Bir süre sınavlara girdim. Alttan derslerimi aldım. 3. 4 sınıftan ders aldım. Sonra olacak gibi değildi, fizik tedaviye devam etmem gerekiyordu, okulu 1 sene dondurdum. Sonra tekrar başladım. Ama bizim alan devam zorunluluğu gerektiren bir bölüm. Bir sene koptum. Tekrar adapte olmak için çok uzun bir zaman. Başlangıçta herkes çok yardımcı oldu. Kısa bir süre bunu yaşadım. Süreç uzasa belki bu kadar yardımcı olmazlardı. Çünkü herkes başta yanınızda oluyor zamanla uzaklaşıyor. Başlangıçta herkes ilgiliydi, hocalar çok alakalıydı ama bir gerçek var ki belki şu anki aklım olsa okulu bitirmiştik. Hocalar yardımcı olmaya çalıştı. Mesela mazeret sınavlarına girdiğim zaman yardımcı oldular. Tutum insandan insana değişiyor ama acıyan gözlerle bakanlar oldu. Arkadaşlar da hocalar da.

Bir şekilde fark ediyorsun, bunlar da rahatsız ediyor. İlk kaçma yolum dondurma oldu, sonra tamamen bıraktım.

Bir diğer katılımcı, yine fiziki yetersizlikten kaynaklı olarak üniversiteyi kazandığı halde eğitimini tamamlayamadığını belirtmektedir.

Harran Üniversitesini kazandım. Yurtların kötülüğü ve okulun mimarisi yüzünden okula devam edemedim. Ama şimdi üniversiteler bu konuda daha bilinçli, mimarileri daha iyi. Türkiye’de üniversitelerde artık engellilerle ilgili pek sorun yok. Tabi ki sıkıntı çok ama okumak isteyen, azimli insanlar fiziki açıdan bir sorun yaşamadan okuyabilirler. Sıkıntılar var ama eğitim hayatını sonlandıracak boyutta değil. Biraz mücadele etmek gerekiyor. Daha iyi olabilir tabi.

Liseyi bitiren katılımcıların eğitim hayatlarına bakıldığında en büyük zorluğu kaynaştırılmalı eğitim programları içerisinde yaşadığını göstermektedir. Özel olarak engel grubuna yönelik eğitim veren okullarda öğrencilerin ayrımcılıkla pek karşılaşmadıkları fiziki düzenlemelerin de engel durumlarına uyumlu olduğu belirtilmektedir. Ancak bunun iyi ve kötü yönleri beraberinde getirdiğini belirtmektedirler:

Ben yatılı okudum eğitim hayatımı. Engellilere uygun bir okul vardı. Mimarî açıdan bize uygundu. Yemekhanesi, yatakhane düz zemindeydi. Herkes ortopedik engelli idi. Yalnızca ortopedik engellilerle ilgili bir okul olduğu için pek engel sıkıntısı yaşamadım. Bunun iyi yönleri de oldu, kötü yönleri de. İyi yönleri duygusal bir sıkıntı yaşamadan eğitim hayatımızı yaşadık, ama toplumdan uzakta duvarın arkasında yaşadık. Engelli insanlarla okuduk. Toplumla ilgili yaşadığım sıkıntıların farkına liseyi bitirip toplumla yaşamaya başladığım anda sosyal ve kültürel hayata atıldığım anda fark ettim. Üniversitede yaşadım.

Kaynaştırılmalı programlarda eğitim hayatının bir kısmını geçiren katılımcıların en büyük zorluğu ulaşım ve fiziki koşullarda yaşadığı görülmektedir. Ayrıca yoksulluk ve engellilik arasındaki bağ da ortaya konmaktadır. Engelli yoksulluğu ve yoksulların engelli hale gelmesi sosyal politika açısından kuvvetle müdahale edilmesi gereken bir alandır.

Ben yüzde 40 ortopedik engellyim, çocuk felcinden dolayı. Çocukluğumda annem doktora beni sırtında götürürdü maddi imkânsızlıklar dolayısıyla. Babam da tren

kazasında iki ayağını kaybettiği için böyle de bir zorluk vardı. Bizi dışarıdan desteklerle dört çocuk, okuttu büyüttü. Aslında çok örnek alınacak yönleri vardı babamın. Eğitim hayatında diğer arkadaşlarım gibi fazla bir engel yaşamadım ama küçükken annemin beni taşıması gerekiyordu. Annemin beni sırtında taşıyıp doktor doktor gezmesi beni çok etkiliyordu.

Ben de annemin ve ablalarımın kardeşlerimin sırtında okula gidip geldim. Teneffüse çıkamazdım. Annem beni sınıfa sırama oturturdu. Öğlen 12'de bitiyorsa gelir alırdı. Bazen yağmur olurdu diğer öğrenciler çıkar giderdi ben orada bir saat beklerdim. Hava kararırdı, sınıf kararırdı o karanlıkta otururdum. Çocuk ve engelli olduğum için bunları da belirgin bir şekilde etkilenecek yaşadım. O zamanın Türkiye'de koşullar daha zordu. Zaten yaşantımız ağırdı. Bir de bu koşullardan dolayı iyice ağırdı.

Ayrıca engelli çocukların eğitim hayatına daha geç başlaması ve yaşlılarından geri kaldığı görülmektedir. Bu da engellilerin yukarıda belirtildiği gibi genel okuryazarlık ve mezuniyet oranlarına bakıldığında ortaya çıkmaktadır.

Bizim için her türlü zordu, normal insanlar için de zordu ama engelli olunca daha fazla zorluk yaşadım. Yaşlılarım okula giderken ben sokakta oyun oynuyordum, kapıda oturup gelen gideni seyrediyordum, okuldan çıkan çocukları seyrediyordum. Engelimden dolayı okula başlama yaşı 7 ise ben 10 yaşında başlamışım. O zaman yaş sınırı da yoktu. Ben diğer çocuklardan büyüktüm.

Toplumda engellilere yönelik ayrımcılığın diğer ayrımcılık türleri kadar görünür değildir. Kişiler genel tutumlarını gizlemeye eğilimlidir ve toplumsal değerler açısından olumlu kabul edilen davranışları sergilerler. Bu durum önceki bölümlerde değinildiği gibi *sosyal beğenilirlik teorisi* ile açıklanmaktadır. Engellilerin eğitim hizmetlerinden yeterince faydalanamadığı ve eğitim hizmeti sağlayıcılarının da bilinç ve farkındalık düzeylerinin artırılması gerektiği bir gerçektir.

O dönem okulumuzun müdürü sürekli bizim istikametten okula gider gelirdi. Her seferinde benim başımı okşar sever ve bana derdi ki sen neden okula gelmiyorsun? Baba söyle seni okula yazdırırsın. Senin okuma yaşın geldi, okumalısın derdi. Ailemin de beni okutmaya niyeti var ama şimdi onlar da sonuçta çok fazla bilmiyorlar bir ben böyleyim, bir nevi çaresizler. Ben babama söyledim bana müdür böyle böyle diyor okula yazdır ben okumak istiyorum. Ben engelli olmakla ilgili asıl sıkıntıyı, burada yaşadım. O bana neden okula gelmiyorsun diyen müdür odasına gittiğimde babama ben bunun kaydını yapamam, normal çocuklarla okuyamaz, normal çocukların psikolojisini bozar, ben ilgilenemem. Okulun fiziki şartları uygun değil, diğer çocukların bunu görünce yaşayacağı psikolojik sorunlar nedeniyle ben kaydını yapamam dedi ve almak istemedi.

Kaydımı yaptırdım ama babam okula bayağı bir bağış yaptı. Okulun badana boyası yapıldıktan sonra benim kaydım yapıldı.

Engellilere özel okullarda da yaş ortalamasının diğer eğitim kurumlarından çok daha yüksek olduğu görülmektedir.

Bizim okulda yaş ortalaması yüksekti. Mesela birinci sınıfta 7-8 yaşında olursun. Bizde birinci sınıfta 15 yaşında çocuk vardı. Lisede 32 yaşında adam vardı. Bize o dönemde şöyle bir artışı oldu. Biz o yaşlarda daha olgun davranmak zorunda kaldık. Sınıfta koca adamlar çocukluk yapamıyorsun. O yüzden çok olgun büyüdük.

Ayrıca bu özel eğitim sağlayan okullara kayıt yaptırmanın da oldukça zor olduğunu, belli noktalarda gayri resmi kanallara başvurmak zorunda kalındığı ve özbakımını sağlayamayacak durumdaki engellilerin ise kaydının alınmadığını belirtmişlerdir.

Okul Türkiye’de bir taneydi, sınavla alıyordu, girmek çok zordu. Ortaokula girecektim ben 10 kişi alıyordu. Yüzlerce kişi başvuruyordu, 10 kişi alıyordu. İlkokulda sıraya giriyordunuz, ne zaman sıra gelirse. E tabi sınava girdik ilk sınavı kazanamadım, çok üzüldüm ikinci sınavı kazandım. O zaman Türkiye’nin şartlarından biri de torpildi. O sene bir torpil bulup okula girdik. Ortaokulu orada bitirdim.

İhtiyaçlarını gideremeyecek konumdaki engellileri kabul etmiyorlardı, ilk mülakatımız oydu. Okula gelince mesela 1. sınıfa başlayacaksın, bir öğretmen heyeti var seni alırdı karşına kıyafetini çıkar tekrar üstünü giyin, yatağa uzan, kalk diye, her şeyi kendin yapabileceksin.

Burada yatılı şekilde okuyan engelli çocuk ve gençlerin bireysel beceri, özsaygı ve özgüvenlerinin geliştiği görülmektedir. Bu noktada *paternalist/korumacı* tutumların engelli bireylerin gelişiminde ve toplumsal hayatta yer edinmesinde olumsuz etkiler ortaya koyduğuna dair bir ifadedir. Aşırı korumacı aileler kişilerin yeterlilik, özsaygı ve sorumluluk duygusu geliştirmesini engellemekte, yetiyitiminin yanı sıra kişiye sosyal dezavantajlar da eklemektedir. Bu durumu katılımcılardan birinin eşi şöyle ifade etmektedir:

Hiçbirinin annesinin babasının yanında olmayışı, kollama ve pırpışlama imkânı olmaması. Çamaşırlarını kendileri yıkarlar, kendileri ütülerler...

Özel eğitim verilen okulların bir diğer avantajını ise ülkenin dört bir yanından gelen, yatılı okumak zorunda olan çocukların ortak değerler ve kültür yaratması olarak belirlemek mümkündür. Farklı kültür, mezhep ve etnik kökenden çocuklar ortak bir hedef ve ortak bir kültür çevresinde toplanmışlardır.

Diğer bir artısı bizim okula Türkiye'nin her tarafından geliyorlardı; Ağrı'dan, Trabzon'dan, Kayseri'den, Eskişehir'den. Biz öyle bir kaynaştık ki her kültürü tanıdık. Mesela bizde Kürt arkadaşlar vardı. Önceden hani Kürtler eğitim hayatında zorlanır, dışlanır. Bizde Kürt arkadaşlarımız daha fazla sahiplenilirdi. Bizde ayrımcılık hiç olmadı. Kars'ın en uç köşesinden, Iğdır'ın en uç köyünden gelen öğrenciler vardı. Her şiveyi her geleneği öğrendik hemen hemen. Bu kültürü okuldan alabilenler toplumda bir adım önde oldu.

Bu özel eğitim programları içerisinde eğitim hayatını tamamlayan engellilerin en büyük sorunu, yukarıda belirtildiği gibi kendi içine kapalı bir yaşam sürmek zorunda kalmaları olmuştur. Farklı kültür, yaşam tarzı ve sosyoekonomik koşullardan gelmelerine rağmen kendi içlerinde uyum yakalamışlardır. Bu noktada hem onlara karşı hem de onların dışarıya karşı *içgrup* ve *dışgrup* algısının oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu önyargıların kırılması için bariyerlerin aşılmasını sağlayıcı faaliyetler (kültür, spor vb), hem dikkatleri çekmekte hem de yanlış tutum ve kalıp yargıların oluşmasına engel olmaktadır.

Bizimki mahallenin içinde bir okuldu. Futbol turnuvaları düzenledik. Biz kendi içimizde sosyaldık ama bizim aktivitelerimize mahalle hep şahit oluyordu, izliyordu. Ama mahallede ben bunu bizzat kendi yaşşıtlarımla görüştüğümde ya biz sizi çok farklı bilirdik derlerdi. Niye? Diye sorduğumda: Ya biz sizi pencereden balkondan baktığımızda a ne olacak engelliler okulu, bütün karamsar insanlar, hayattan bıkmış insanlar buraya toplanmış diyorlardı, ama içinize girince sizin bizden daha dolu yaşadığınızı fark ettik diyorlardı. Çok aktifsiniz, çok neşelisiniz. Artık mahalleli çocuklar da bizle futbol oynarlardı.

Üstelik ortak sorun ve ortak sorunun üstesinden gelme duygusu engelli çocuk ve gençlerin kendi içlerinde iyileştirici bir etkide bulunduğu, engelli olmasından kaynaklı içine kapanık ve karamsar olanların da bu birlik ve beraberlik duygusuyla açıldığı belirtilmiştir.

Aslında çoğu engelli arkadaşımız karşıydı böyle bir okula, biz soyutlanmayalım diye ama o okulun gerçekten çok faydası oldu çünkü her engelli insan güçlü bir karaktere sahip olacak diye bir şey yok. Daha duygusal daha güçsüz arkadaşlarımız var ve normal okullarda zorlanıyorlar. Bizim okul mahallenin içindeydi. Karamsar olan arkadaşları açıyorduk toplum içinde kötü olanlar okulda açılıyordu.

İşitme Engelliler

Çalışmaya katılan işitme engellilerin biri ilkokul, ikisi ortaokul, ikisi lise mezunudur. Lise mezunu katılımcılardan biri üniversiteyi kazandığı halde gitmemiş çalışma hayatına atılmıştır. Diğer katılımcı ise önlisans programını tamamladıktan sonra dikey geçişten yararlanarak dört yıllık lisans mezuniyeti almıştır. Katılımcıların üçü kaynaştırmalı eğitim programlarında eğitim aldıklarını, diğer üçü ise işitme engelliler için özel eğitim veren bir okulda eğitim gördüklerini belirtmişlerdir. Kaynaştırmalı eğitim alan katılımcılardan yalnızca ikisi iyi bir eğitim aldığını düşünmektedir ancak bunlardan biri buna karşın eğitimini yarım bırakmak zorunda kaldığını belirtmiştir. İyi bir eğitim aldığını düşünen diğer katılımcının kendisi ile özel olarak ilgilenmiş olan bir öğretmeni bulunduğu ve onun sayesinde konuşma ve okuma-yazma konusunda kendini geliştirebildiğini belirtmiştir. İlkokul eğitimini toplam 9 yılda bitirdiğini belirten katılımcı daha sonra 4 yıl ortaokula ve ardından açık liseye devam etmiştir. Diğer bir katılımcı, ilkokulda 3 yıl hazırlık sınıfı okuduğunu ardından ortaokulu bitirebildiğini, 11 yıl boyunca ortalama düzeyde bir eğitim alabildiğini belirtmiştir. Başta kaynaştırmalı eğitim programlarından birinde okul hayatına başlayan bir katılımcı ise süreci şöyle değerlendirmektedir:

Kayseri’de konuşanların olduğu bir okulda eğitime başladım. İşitme engelli olduğum için bana acıyarak bir eğitim verdiler. Etimesgut işitme engelliler okuluna geçtikten sonra gayet memnun oldum çünkü işitme engelliler vardı. Eğitim hayatım yatılı okudum iyi geçti.

İşitme engellilerle normal konuşanların birlikte eğitim aldığı bir okulda liseye kadar okuyan katılımcı işaret dilini liseye geçtikten sonra öğrenmiş. İlkokulda iyi bir eğitim alarak başladığını belirten, liseye başlayana kadar aldığı eğitimin ise iyi olmadığını düşünen katılımcı yaşadıklarını şöyle ifade etmiştir:

Çok iyi bir eğitim alarak başladım, ortaokula kadar hiç işaret dili bilmiyordum, lisede mecburen öğrendim, ortaokuldaki eğitim hiç iyi değildi, işitme engellilerle konuşanlar ortak eğitim alıyordu bana yardımcı olanlar da vardı, hiç yardımcı olmayıp alay edenler de vardı, ikisini de yaşadım.

İşitme engellilerin eğitim seviyesi önceki bölümde ele alındığı gibi engellilerin genel eğitim seviyesinden daha düşük düzeyde kalmaktadır. İletişim kurma yolu olarak işaret dilini seçen ve buna yönelik eğitim veren okullardan mezun olanların daha iyi bir eğitim aldığı düşünülebilir; ancak pek çoğu eğitim hayatını yarım bırakmakta pek azı yüksek öğrenim kurumlarından mezun olabilmektedir.

Katılımcılardan buna istisna sayılabilecek örnek yüzde 90 işitme kaybı olmasına rağmen işitme cihazı yardımı ile duyan ve konuşan bir katılımcıdır. İşaret dili konuşmamaktadır. Kendisi eğitim hayatını normal okullarda kaynaştırma programları içerisinde sürdürmüş, lise sonrasında önlisans programına başlayarak yüksek öğrenime geçiş yapmış ardından okulunu dört yıllığa tamamlayarak lisans derecesi almaya hak kazanmıştır. Yaşadıklarını şöyle ifade etmektedir:

İşitme engelli biri olarak ben konuşmaya birinci sınıfta başladım. Cümle kurmayı 1. Sınıfta öğretmenimin çok büyük desteği ile öğrendim. Normal bir okulda okudum. Ortaokul ve liseyi de normal okullarda bitirdim. Zaman zaman insanların tavırları davranışları yüzünden sıkıntı yaşadım. Çocukların dalga geçmeleri yüzünden psikolojik olarak sıkıntılar yaşadım. Ama okulu bırakmayı kesinlikle düşünmedim. Ailem eğitime çok önem veriyordu. Benim okuma ve okul hevesim sayesinde de hiçbir zaman bırakmayı düşünmedim. Bu süre içerisinde üniversiteyi de kazandım gidemedim. Konya'yı kazanmıştım. Babam devlet memuruydu. Her yere gidemedik. Kırıkkale'de muhasebe okudum 2 yıl. 2 yıllık okuyarak da 4 yıllık fakülteyi tamamladım. Bu süreç içerisinde en büyük sıkıntıyı ilkokul, ortaokul ve lisede yaşadım. Kişilik ve karakter olarak kendimi tamamladığım için üniversitede benim için bir sıkıntı olmadı. Liseye kadar stresli ve sıkıntılı süreçler yaşadım. Kendi çevresinde benim gibi insanlar olan öğretmenler çok anlayışlıydı, ama diğer öğretmenler ve arkadaşlar anlayış göstermiyorlardı. Söyleyemediğim, telaffuz edemediğim kelimelerle dalga geçiyorlardı.

Zaman zaman psikolojik sorunlar yaşadım ama ailemin desteğiyle üniversitede bu sorunları aştım, kendime güvenimi kazandım. Bu süreçte okul ve aile desteği çok önemli. Kendimi sürekli yeniledim, içime kapanmadım. Kendimle barışık hale geldim. Hem dudak okuyorum hem yüz ve mimiklere bakıyorum. Cihazları 5-6 yaşlarında taktım. Hiç çıkarmadım. Çok ileri derecede işitme kaybım var ama hiçbir zaman işaretlerle anlaşmadım. Şimdi bakıyorum benim durumumdan iyi olanlar bu kadar iyi konuşamıyor. Raporlarına bakıyorum benden yüzde 50 daha iyi ama hiçbir şekilde konuşamıyor. Duymayı konuşmayı bir bütün olarak değerlendirdiğim için bir şekilde hallettim. Ufak tefek telaffuz sorunları olabilir ama çok zor bir durumda kalmadım kendimi iyi bir şekilde ifade edebiliyorum. Şu andaki eğitimlerin geçmişle çok farkı var. Kaynaştırma öğrencisi olarak topluma kazandırmak için çocuklar okulda normal eğitime devam edebiliyorlar. Öğretmenler ona göre ders anlatıyor, ona göre davranıyor, sınıftaki yerleri bile ona göre ayarlanıyor. 20 yıl önceyle çok fark var tabi. Ben de eğitimciyim. Kendi durumumda olan bir öğrenciye daha fazla ilgi gösteriyorum. Kader birliği yaptığımdan ve o kişilere yardımcı olmaktan bir şeyler öğretmekten mutlu olduğumdan daha çok ilgi gösteriyorum.

İşitme engelli katılımcıların çok uzun süren temel eğitim süreçlerine rağmen genel olarak olumlu bir eğitim hayatı geçirdiklerini ancak kimi zaman arkadaşları ve öğretmenler tarafından ayrımcı muamelelere maruz bırakılabildikleri görülmektedir. Özellikle işaret dili kullanmadan kendini ifade edenlerin diksiyon problemleri nedeniyle alay konusu edilebildikleri bu nedenle de psikolojik sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Engelli denince, *algısal çarpıcılık* nedeniyle toplumda ilk aklına gelen bedensel deformasyonlar olmaktadır, bu anlamda işitme engelli bir kişi konuşmadığı ya da işaret dili kullanmadığı sürece engeli fark edilmemektedir. İşaret dili ve konuşma sürecinde ise farklı telaffuz veya sesler nedeniyle kişilerin korku, endişe, acıma ve küçümseme ile karışık tepkiler verdikleri görülmektedir. Sesler ile konuşabilen işitme engellilerin toplum içinde sıkça karşılaştıkları bir diğer durum ise yabancı bir ülke vatandaşı sanılabilmeleridir. İlginç olan Türkçe konuşmaya çalışan bir yabancıya karşı olumlu tutumlar sergileyen pek çok kişinin işitme engelli kişiye karşı aynı olumlu tutumları sergilememesi ve iletişimi sürdürmekten kaçınmasıdır. Bu noktada kişilerin davranışında *sosyal üstünlük yönelimi* ile *sosyal beğenilirliğin* bir arada etkisi olduğu düşünülebilir. Yabancı bir kimseyle iletişim kurmak ve onun kendi anadili yerine Türkçe konuştuğunu duymak kişilerde üstünlük algısı

yaratabilmekte ve misafirperverce davranmanın da genel geçer iyi bir davranış olarak kabul edilmesi etkili olabilmektedir. Ayrıca engelli bireyin toplumsal bütünleşmeyi yaşayabilmesi için aile ve çevrenin desteği ve uyumlaştırması çok önem taşımaktadır.

Görme Engelliler

Görme engelli katılımcıların hemen hepsi ortaokul mezuniyetine kadar görme engelliler için özel bir okuldan eğitim almışlardır. Bir katılımcı küçük yaşında ailesi tarafından görme kaybı fark edilmediği için normal ilkokula gönderilirken biri önce normal okulda üç yıl okuyup daha sonra körler okuluna geçmiştir.

Ortaokul mezunuyum. O dönemde körler okuluna gidebilmek bile sıkıntıydı. Çünkü Türkiye’de toplam 110 öğrenci okuyordu. Bir göz doktorunun sahiplenmesiyle okula gidebildim, yoksa okula da gidemezdim. Böyle bir durumda büyüdüm.

İlkokul üçe kadar üç okul değiştirdim. Neden diyeceksiniz. Biz az görenler olarak Diyarbakır’da bir oda içerisinde eğitim aldık. Az gören ve hiç görmeyen öğrenciler vardı. 3. sınıfta Gaziantep Körler Okulu’na başladım. Tam kör değildim ama gören tipten de değildim. Kendi ihtiyaçlarımı karşılayabilecek kadar görebiliyordum. Ortaokulu bitirmeden önce gözümü tamamen kaybettim. Uzun sürmedi eğitimim. Lise 1’den terk ettim. Eğitimimi açık öğretimde tamamladığım için çok zorlanmadım.

Ben de gözlerimi sonradan kaybettiğim için Mardin’de körler okuluna gidemedim. Ailem fark etmemiş, sonradan Ankara’da körler okulu açıldı oraya katıldım. 100 civarında öğrencisi vardı biz 9 arkadaş orada okuma-yazma öğrendik. Daha sonra ben de arkadaşlar gibi açık öğretimden ortaokul lise ve kamu yönetimine kadar devam ettim.

Benim körler okuluna başlamam çok ilginç oldu. Babam beni 6 yaşımıdayken Ankara’ya hastaneye getirmişti. Doktor benim gözlerimin açılmayacağını söyleyerek buradaki okullara yönlendirdi. Bizim için büyük bir şans oldu çünkü görsel basın olsun iletişim yok sayılacak kadar azdı. Ailenin haberinin olması mümkün değildi.

Katılımcılar eğitim aldıkları dönemde özellikle kapasitenin yetersiz oluşu ve teknik imkânsızlıklardan dolayı yeterince iyi bir eğitim alamadıklarını belirtmişlerdir. Ailelerin bilinç düzeyinin düşük olması, sosyo-kültürel yapının farklılığı katılımcıların yeti yitimlerinin erken teşhis ve tedavi hizmetlerinden

faydalanarak daha düşük seviyelerdeyken önlenebileceğini düşündürmektedir. Ailelerin çocuklarının özel gereksinimlerine yönelik eğitim hizmetlerinden haberdar olması ise kimi durumlarda tesadüf eseri olmuştur.

Diğer iki katılımcının biri üniversite sınavında bu yıl başarı göstererek yüksek öğrenime geçiş yapmıştır. Diğer katılımcı ise üniversite mezunudur. Her iki katılımcı da körler için özel eğitim veren okullarda liseye kadar eğitim görmüş ve lisede kaynaştırılmalı eğitim veren okullara geçiş yapmışlardı. Görme engelliler okulunda çok iyi bir eğitim aldıklarını belirten katılımcılar, lise için aynı fikri savunmamaktadır:

Doktorumuz sayesinde okula başladım ve gerçekten de çok güzel eğitim aldık biz. Tamamen görme engellilere yönelik onar kişilik sınıflarda eğitim gördük. Şimdi bile söylüyorum özel okullar kadar kıymetliydi. Neredeyse birebir eğitim gibiydi. Bunun dışında müziğe karşı büyük bir eğilim vardı okulumuzda. Haftanın 9 saati müzik dersi alıyorduk. Kör bir insana dikiş nakış öğretiliyordu. Kendimi ifade edebileceğimiz şekilde eğitim aldık. Toplumla kazandırılacağımız şekilde. Tamamıyla sosyal eğitim aldık ve öğretmenlerimizin hepsi en az yüzde 80 görme engelliydi ve bize rol model oldular. Okuduğum okulda da öğretmenlerimiz görme engelli olması yani bizimle aynı sıkıntıları yaşamış olmaları avantajımıza olmuştur. Daha sonra bu eğitimi alan bir insanın topluma kazandırılma derecesini düşünün. Modelaj dersimiz vardı. Modelaj dersi, sizin resminizi biz özel bir çamurdan oluşturuyorduk. Çamurdan heykeller yapıyorduk. Şekil öğreniyorduk. Aklınıza gelebilecek her dersi bizlere yönelik olarak o dönemlerde öğreniyorduk. Ve bu okula kayıt için bekleyen yüzlerce insan vardı. Kontenjane göre öğrenci alıyorlardı. Ortaokula kadar bu şekilde eğitim aldık. Toplamda 9 yıl. Daha sonra körler için lise olmadığı için kaynaştırma yöntemiyle liseye yazıldık. Örneğin 50 kişi içinde bir görme engelli vardı. Tamamıyla araç gereçten yoksun, öğrencilere yalvarırcasına bir eğitim aldık. Ne bizim sorunlarımızı anlayabilecek uzman, ne de kullanabileceğimiz araç gereç vardı. Arkadaşlarımıza, ailemize rica ederek kitap okumalarını istedik, gerekirse arkadaşlarımıza tost alarak yardım istedik. 10 dakikada siz 100 kelime yazabiliyorsanız biz 3 kelime yazıyoruz. Kısıtlı imkânlarla öğrendik. Ancak bunlar bizi pes ettirmedi ve başarılı olduk.

Ben normal öğrencilerle aynı okulda okudum. Az gören olduğum için. Kaynaştırılmalı program. Kimse bilmiyordu göremediğimi. İnsanlar yadırgar diye söylemedim.

İlk ve orta körler okulundaydım. Daha sonra Kabataş Lisesi'ni kazandım. Bir yıl okudum daha sonra Ankara Cumhuriyet Lisesi'nden devam ettim. Kaynaştırılmalı olarak okudum, değerlendirecek olursam kaynaştırılmalı eğitim pek verimli bir eğitim sistemi değil. Biraz daha duygusal yaklaşıyor tam anlamıyla bir ölçme değerlendirme yapılmıyor. Hiçbir zaman yeterli araç ve kaynak olmadı. Bu dönemde de aynı şeyleri yaşıyoruz. Bu işler biraz basmakalıp yürütülüyordu. Körler okuluna da belli bir sınavla giriyordunuz. Lisede de aynı şekilde. Tabi öğrenciler seçilmiş olduğu için daha başarılı oluyorlardı.

Engelli kişiler genelde yoksul insanların çocukları olduğu için çok yeterli değildi. Çevrede olaya mantıksal bir yaklaşımdan çok duygusal bakıyorlardı. İşin içine abartılı davranışlarda giriyordu sevgi manasında ancak iş icraata geldiği zaman aynı desteği alamıyorsunuz. Lisede belli arkadaşların yardımıyla not tutuyorsunuz. Hocanız sizinle ilgiliyse yardımcı olmaya çalışıyor. Bir ışık görüyorsa ilgi düzeyi değişebiliyor.

Üniversite benim açımdan çok farklı oldu. Görmeyen bir grubumuz vardı ancak ben diğer kişilerle iletişim kurmaya öncelik tanıdım. Başarıya ulaşmak için onlardan destek almanız gerekiyor. Onların bana bakış açısı ise objektiflikten ziyade sübjektifti. Ama biraz daha farklıydı. Akademik düzeyde eğitim aldığımız için. Sınav zamanı kimin dersleri iyiyse ben onlardan not alırdım ancak kaynaklar gene yetersizdi. Kitap okutmak zorunda kalırdık. İşin açıkçası sağlıklı yürümedi. Kaynaklar yetersizdi. Ancak bu gün bu biraz daha değişti.

Bu noktada katılımcıların en çok vurguladığı kaynaştırmalı eğitim programlarında gerekli uzmanlık ve rehberliğin ayrıca ihtiyaç duyulacak eğitim ve araç gerecin temin edilememesidir. Kaynaştırmalı programda okuyan bir az görenin ayrımcılığa uğrama korkusuyla sağlık durumun saklama eğilimi gösterdiği ise dikkat çekicidir. Ayrıca çocukların görme engelliler okuluna kayıta da sınava tabi tutulması seçilmiş bir engelli topluluğunun eğitime ulaşmasına imkân sağlamaktadır⁹⁰. Görme engellilere yönelik görme engelliler eliyle verilen eğitimin kişilerin başarılı bireyler olmasına katkısı açıktır. *Rol model* olarak tanımlanan eğitimcilerin ve müfredatın yalnızca kitabi bilgi ile sınırlı kalmamış olması sosyal bütünleşme sağlayıcı faktörlerdir. Ancak kaynaştırmalı eğitim içine geçildiğinde bütünleşme sorunları ortaya çıkmaktadır, tüm engel gruplarında olduğu gibi bir azınlık olarak engelliler numune ya da göstermelik şekilde sisteme dahil edilmiş olmaktadır⁹¹. Bunun sonucunda gerekli teknik donanımı da bulunmayan engelli öğrenciler diğerlerinin inisiyatifi ne kalarak ders notları ve bezeri bilgiye ulaşmaktadır. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi engelli öğrencilerin eğitim öğretim hayatında üniversite dahil en çok karşılaştıkları sorun ilk etapta erişilebilirliktir. Erişilebilirlik

⁹⁰ Şüphesiz kaynaştırmalı eğitim sisteminin detaylı bir incelemesi yapılmalı ve tarihsel arka planı ile en son gelinen nokta karşılaştırılmalıdır. Bu çalışmanın amaca ayrımcılık sonucu doğuran nedenleri ortaya koymak olduğu için eğitimde karşılaşılan bariyerler sıralanarak geçilmiştir.

⁹¹ Tokenizm de denilen numuncelik kavramı özellikle çalışma hayatındaki ayrımcılık kısmında tekrar örneklenecektir.

hem fiziksel ulaşım anlamında hem de bilgiye ve kaynaklara ulaşım anlamındadır. Buradaki örnekte de sınıf arkadaşlarına tost ısmarlayarak ders notlarına erişim sağlandığı, oluşturduğu sosyal ağlardan faydalanmak zorunda kaldığı görülmektedir. Özellikle gelişen teknoloji belli ölçüde erişilebilirliği arttırmakla beraber bu kez de teknolojinin erişilebilirliği sorun oluşturmaya başlamıştır. Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ve engelli yoksulluğu en yeni teknolojiye erişimde engel oluşturabilmektedir. Duygusal tepkilerin ve acımanın da deneyimlendiği görülmektedir; ancak katılımcının da belirttiği gibi duygusal tepkiler çoğunlukla istemeden de olsa ayrımcılığa yol açabilmekte ve çözüm açısından anlamlı sonuç doğurmamaktadır.

3.6. Odak Grupların Çalışma Hayatı ve Ayrımcılık Deneyimleri

3.6.1. İşe giriş

Ortopedik engelliler

Katılımcılardan ikisi özel sektörde diğer üçü kamu sektöründe çalışmaktadır. İlk olarak katılımcılara neden çalışmak istedikleri soruldu. Genel olarak bağımsız bir hayat sürme ve kendi ayakları üzerinde durma isteği ile çalışma hayatına girdikleri görülmektedir. Katılımcıların kamuya sınav ve atama yoluyla geçiş yaptıkları görülürken, özel sektöre alımlarda daha çok referans sisteminin devreye girdiği dikkat çekmektedir.

Bir kaza sonrası engelli olan katılımcı ise önceleri çevresinin teşvikleri ile çalışma yaşantısına girdiğini belirtmiştir. Şu anda yönetici pozisyonunda görev almaktadır:

Arkadaşlarımın isteği doğrultusunda başladım, ben çok fazla çalışma taraftarı değildim. 3-4 sene kadar evde oturdum. Ben özel sektörde çalışıyorum. Engelli olmamdan dolayı

hiçbir zaman az iş verilmedi bana. Herkesle eşit iş paylaştım. İşe bir arkadaşım vasıtasıyla girdim. Bir arkadaşımın ablası X hastanesinde çalışıyordu. Kota sebebiyle engelli alınacağını söyledi, başvurduğum. Önce çalışmam ben dedim. Niye çalışmıyorsun, şartları da iyi, evine de yakın, dediler. Biraz onların zoruyla gittim başladım işe. Başta santral olarak başladım, şimdi call-center'da çalışıyorum. Gerçekten de bir engelli için ağır şartlarda çalıştım. Çünkü beklenti fazla, özel sektör olduğu için gerçekten verdiğini alıyor. Beni başlangıçta çalışma şartları baya zorladı. Çünkü alışkın değilim, ağır geliyordu. Hızlı bir şekilde yardımcı olman gerekiyor. Nitekim bir şekilde sabırla durdum. Şu an bulunduğum yerde sorumluyum. Normalde engellileri sadece kadro doldurmak için alıyolar.

Biz işe sınavla girdik, işe girmek bir insana ne kadar zorsa bize bir o kadar daha zordu. Çünkü gerek kamu gerek özel engelli çalıştırmak pek işine gelmiyor bizi kamuda çalıştırmaların sebebi kontenjanı doldurmak. Biz de o kontenjandan faydalanarak sınavlara girdik. Ben otuz- kırk sınava girmişimdir.

Bireysel çabaları ile özel sektörde işe giren katılımcı ise bireysel mücadelesini şöyle ifade etmektedir:

Benim iş hayatına girmem gerçekten mücadeleli başladı biz 4 kişi ev tuttuk okulda. Şimdi biz ev tuttuk da evi nasıl idare edeceğiz? Herkesin babası annesi para gönderiyor ama bana gönderen yok. Ben sabah 7'de kalkıyordum, ilk işim işçi bulma kurumuna kaydolmak oldu. Her gün gazetelere bakıyorum. Ben bu süre içerisinde görüşmeye gidiyorum, beğenmiyorlar, almıyorlar, engelimi çok fazla görüyorlar. Ben daha da hırslanıyorum. Bir gün işçi bulma kurumundan bana bir davetiye geldi. Şu şu iş kodundan mülakata davetlisiniz diye. Gittim. Bir unlu mamuller şirketi. Aynı zamanda inşaat şirketiymiş. Engelli arıyorlarmış. Mülakata gittim, görüştük. En sonunda bana dediler ki biz seni alamayız, senin engelin bizim düşündüğümüzden fazla. Biz çay yapacak, mağazalarda çöpleri atacak, böyle çok beden işi gerektiren işlerde bir eleman arıyoruz. Tepki gösterdim, beni alıp almamanız önemli değil, kaç tane personeliniz var, 98 tane dediler. Dedim ki siz engelli 2 ya da 3 tane çalıştıracaksınız. 98 kişiyi bir şekilde değerlendirdiniz de en ağır işi engelli personele mi vereceksiniz dedim. 98 kişinin içinde çöpü atacak, çay demleyecek, ofis temizleyecek kimseyi bulamadınız mı dedim. İki kişilik kadroyu mu buldunuz dedim. Mesela telefonunuza bakacak elemana ihtiyacımız var ben bunu yapabilirim. Muhasebe bilgim var muhasebeye bakabilirim satın almaya bakabilirim. Veryansınımı yaptım, vereceğim dersi verdim, tam odadan çıkarken yan odadan patron çıktı. Beni işe aldılar istediğim şekilde. 3 yıl orada çalıştım. Ondan sonra daha iyi bir yere geçmek için oradan çıktım.

Katılımcıların belirttikleri gibi özel sektörde engelli istihdamında ilk neden yasal zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Yasal zorunluluğu olmayan 49 ve altında işçi çalıştıran iş yerlerinde dahi bu görüş hakimdir. Zorunlu iş sözleşmesi yapma ya da kota rejimi olarak adlandırılan sistem engellilerin bir şekilde işgücüne katılımını sağlamakla beraber gizli işsizlik, engelli bireylere işyerinde anlamsız işler verilmesi veya hiç iş verilmemesi gibi olumsuz sonuçlara da yol açabilmektedir. Ayrıca zorunluluk nedeniyle istemeden işe alınana engelliler işyerinde ayrımcı uygulamalarla karşılaşmaktadır. Kişinin yıldırılarak işi bırakmasının sağlanmasının yanı sıra niteliğine uygun olmaya işlerde çalıştırılması söz konusudur.

İşitme Engelliler

İşitme engelli katılımcıların işaret dili, konuşan tamamı kamu personeli olarak çalışmış/emekli olmuş ve çalışmaktadır; diğer katılımcı ise önce kendi hesabına ticaretle uğraşmış daha sonra beş yıl özel sektör deneyiminden sonra mezun olduğu lisans programına uygun bir alanda kamuya giriş yapmış hala çalışmaktadır. Katılımcıların hemen hepsi bir tanıdık vasıtasıyla işe alınmıştır. Neden ve nasıl çalışma hayatına girdikleri sorusuna yanıtları şöyledir:

Bir komşumuz vardı, siyasi partide görevliydi, onun sayesinde; herhangi bir sınava tabi olmadan aracılığıyla işe başladım. Tanıdık vesilesiyle daktilograf olarak bayındırlık bakanlığında işe başladım.

Ben sporcuydum, gençlik spor il müdürlüğünde de genelde bulunuyordum. Birkaç derece de almıştım. İzmir'de işitme engelliler dernek başkanımız vardı, iyi bir sporcu olduğum için beni orada olmamı istediler. Onlar iyi görüş verince federasyon da görüş bildirince, Ankara'da geçici kadro ile işe başladım. Ondan sonra müdürlerin yardımıyla kadrolu oldum, 25 sene sonra da emekli oldum.

Okuldan mezun olur olmaz işe girdim. Önce mevsimlik işçi olarak çalıştım, sonra birçok dilekçe verdim. 1981'de sınav vardı, yetenek sınavı vardı marangozlukla ilgili. Orada başarılı oldum ve öylece işe girdim.

Ben üniversiteyi kazandım 1 hafta sonra telefon geldi. Ailem işe mi girmek istersin, üniversite mi okumak istersin dedi. Ben işe gitmek istedim. Babam genel müdürdü başka bir kurumda oradaki genel müdürü yakın arkadaşları. Onların aracılığı ile işe girdim.

Bir arkadaşım aracı oldu. İşitme engelli birisi vardı, müdürün akrabasıymış ve sürekli işe geç kalıyormuş. Onu işten çıkarttılar, onun yerine işitme engelli birisini arıyorlardı. Bunu duydum. Bana denk geldi. Beni işe aldılar. Badana bölümünde işe başladım. 29 sene orada çalıştım. Hala devam ediyorum ama memur olarak.

Ben çok küçük yaşta ticarete başladım. Memur olmadan önce bir 10 sene kadar ticaretle uğraştım, bu bana çok şeyler kattı. Hem kendimi ifade edebilmem hem piyasayı gözlemleyebilmem... Hayatımda çok büyük hedefleri olan bir kimse olarak düşüncemin ancak bir kısmını gerçekleştirebildim. Sermaye yetersizliği nedeniyle belli bir noktadan sonra ilerleyemedim. Elimdeki tahsili değerlendirmek istedim. Özel sektörde çalışmaya başladım. Uzun vadede çalışmayı düşünüyordum özelde, beklentilerim çok yüksekti. Bir nevi bana yükselme sözü verildi ancak bana söz verilen yerlere benden daha düşük eğitilmiş kişiler getirildi. Sürekli arayış içerisindeydim devlet memuru oldum. Tabi o bilgi birikimimle devlet memuriyetim çok kolay geçiyor.

İşe alımlarda personelin tercih sebeplerinden biri de tecrübesidir. Engellilerin işgücü piyasasında tercih edilmeme sebeplerinden bir tanesi de yeterli bilgi, beceri ve deneyim düzeyinde olmayışlarıdır. Eğitim sisteminde karşılaşılan zorluklar

neticesinde yeterli eğitim olanaklarından faydalanamayan engelliler vasıfsız ya da yarı-vasıflı işler için tercih edilmektedir. Eğitim düzeyinin artırılması, mesleki yeterliliğin sağlanması için mesleki eğitim ve iyileştirme çok önemlidir. Örneklerde görüldüğü gibi yetkinlik kazandırılmış engellilerin işe yerleştirilmeleri daha kolay olmaktadır. Ancak işte yükselme açısından ayrımcı uygulamalarla karşılaşabilmektedirler. Kişinin yetkinliği ne olursa olsun engelli olduğu için belli pozisyonlardaki görevlerde değerlendirilmek istenmemektedir. Engelliler açısından işgücü piyasasının analiz edildiği araştırmaya göre engellilerin gelecekte istihdam edilmelerinin beklendiği alan profesyonel mesleklerdir. Bu açıklamalar ile uygulamadaki örnekler birbiri ile çelişir. İşverenlerin beklentisi üst düzeyde engelli istihdam edilmesiyle neden yalnızca işçi veya memur statüsünde engelli çalıştırılmakta, işte yükselme fırsatlarından eşit şekilde yararlandırılmamaktadır? Bu sorunun cevabı sosyal beğenilirlik teorisi içerisinde düşünülmelidir. Gerçek tutumu yansıtmayan cevap ve ifadeler dışarı yansıtılırken uygulamada hayat bulamamaktadır. Engelli bireylerin çalışma hayatında tercih edilmemesinin nedenleri arasında halkla ilişkiler ve görünüm açısından engelli bireyin temsil gücünün zayıf olacağı endişesi yer almaktadır. Bu nedenle temsil gücü olan pozisyonlar yerine daha geri planda kalabilecekleri işler verilmektedir. Modern toplumun *normali* yüceltmesi, yeni serbest ekonomik sistem içerisinde belli kalıp normların oluşması çalışma hayatına girişte engelliler açısından zorluk yaratmaktadır. İş ilanlarında sıklıkla karşılaşılan *presantable*⁹² olma şartı doğrudan ayrımcılık örneğini oluşturmaktadır. Aynı şekilde kamu kurumlarına girişte de ÖMSS ve EKPSS uygulamaları ile kamu

⁹² Presantable Türkçe karşılığı: düzgün görümlü, eli yüzü düzgün, şık ve bakımlı

personeli olma hakkı kazanan engellilerin kariyer meslekler için başvuru şansı bulunmamaktadır.

Görme Engelliler

Görüşme yapılan görme engelli katılımcıların tamamı kamu sektöründe çalışmaktadır. Neden çalışmak istedikleri sorulduğunda hemen hepsi çalışmanın sosyal ve ekonomik boyutundan bahsetmektedir. Toplumsal hayata katılma ve kendi ayakları üstünde durarak bağımsız bir hayat elde etme arzusu vardır. Neredeyse tamamını çalışma hayatına girmek olumlu etkilemiştir. Yine büyük çoğunluğu tanıdık vasıtasıyla işe yerleştirilmiş bir kaçı ise sınav yoluyla işe girmiştir.

12 yıl işsiz kaldım, mağduriyetler yaşadım. Yasal yöntemlerle iş bulmaya çalıştım, ancak; bu konuda başarılı olamadım. Dolayısıyla feodal ilişkilerle, bir yakınımın sahiplenmesiyle iş bulabildim. O yakınım olmasaydı belki hala işsizdim. 1990 tarihinde Ankara'ya geldim Türkiye Elektrik Kurumu o zamanın adıyla çalıştım. Atama yapılırken ya seni istediğin yere gönderemiyoruz dediklerinde beni cehennem dibine de gönderseniz ben çalışmak istiyorum, çünkü çalışmak ihtiyaçtır sadece ekonomik ihtiyaç değil, sosyal ihtiyaçtır, siyasi ihtiyaçtır, psikolojik ihtiyaçtır. Toplumla entegrasyon sağlanması açısından bu mutlak bir zorunluluktur.

Ben geleceğimi garanti etmek için başladım. Başarı elde etmek istiyorum. Aktif bir siyasetçi, aktif bir yönetici olmak istiyordum. Hayatta çalışmak bir ihtiyaçtır; amaçlar edinmek istedim. Uzun süre işsiz kaldım. Ben işe başvurmadım. 16 yaşında İş-Kur'un ilk defa açmış olduğu sınava girdim. 98 gibi iyi bir puan yaptım ancak o puanla girmedim işe, demokrasi işlemeyen bir yerde referans işler. Ben referansla işe girdim. Milletvekillerinden bir kişi beni işe aldı. Çok dar zamanlar geçirdim ancak işe bir saatte girdim. 3'e 10 kala vekilin odasında çay içtim saat 4'te resmi evraklarla işe başladım. Bir gün önce sokakta yatarken bir gün sonra iş sahibi olarak topluma katılmaya hak kazandım.

Kendi paramı kazanmak istedim. Onurlu bir yaşam için çalışmak istedim. Ben sınavla girdim. Torpilim falan yoktu. Engelli kadrosuyla girdim. Lise mezunuydum 94 puanla girdim.

Bütün sınavlara giriyor ve kaybediyorduk. Bize verilen kontenjan torpille dolduruluyordu. Hatta doktordan rapor alıp işe giren birçok insan vardı. Ben kamu kurumlarında çok gördüm. Düşük derecede raporlar alıp sınava girip bizim hakkımızı alıyorlardı. 2000 yılında sınav açılmıştı ve ben o sınavdan 80 puan almıştım. Şansımı denedim komisyona girdim 7 kişi aldılar.

Serbest olmak istedim kimseye bağımlı yaşamak istemedim. Tesadüflerle işe girdim. Bir arkadaşımın o zamanlar bayındırlık bakanlığına mektup götürdük bir kaç gün oturduk.

Şans eseri bakanla görüştük. Ne iş yapabileceğimizi sordular. Size bir iş versem il tercih eder misiniz diye sordular hiç fark etmez her yerde çalışabilirim dedim bir telefon etti ve Trabzon'da çalışmaya engelli kadrosundan girdim.

Diğer engelli gruplarında olduğu görme engellilerde de işe giriş aşamasında referans öncelikli kolaylaştırıcı olmuştur. Genel olarak engelli istihdamında sistemin liyakate dayalı işleyemeyeceğine ilişkin bir algı vardır. Önceki yıllarda kötü uygulamaların yaygınlaşması ve duyulması kişilerin sistemin adil işlemediğine ilişkin algılarını kalıplaştırmıştır. Bu durum kamu kurumlarında engelli istihdamında ayrımcı uygulamalara da yol açabilmektedir. Kişilerin engelli raporlarının gerçeği yansıtıp yansıtmadığı tartışılmıştır.

3.6.2. Çalışma Hayatı

Ortopedik Engelliler

İşe alım aşamasının ardından katılımcıların çalışma hayatında karşılaştıkları durumları değerlendirilmesi istenmiştir.

Santral olarak başladım şuan call-centre'da süpervizörüm. Tek engelli süpervizör benim. Bir şekilde çalışarak mücadele ederek, kendini göstererek başardım. Çünkü yaptığımız iş kafa işi. İşinizi düzgün yaptıktan sonra geç de olsa, ben 6 sene sonra süpervizör olabildim. Şu anda da altımda yaklaşık 20 kişi var. Şu anda her şey çok iyi gidiyor. Tempo yoğun, git gide yük artıyor. Günde 10 saat çalışıyoruz, haftada 1 gün iznimiz var, zaman zaman vardiyalı çalışıyoruz. Benim on yıldır ne yılbaşı ne bayram ne tatile gidelim gibi bir şansım yok. Ama seviyorum çünkü insanı bir şekilde hayata bağlıyor.

Ben orada işe girişte patrona kendimi ispat ederek başladım ve dedikleri her şeyi yaptım. Ofisi ben açıyordum, çayı ben demliyordum, mutfağı ben temizliyordum. Benim 3 ay sonraki konumum; 7-8 mağazaya maaşları dağıtıyordum. Satın alma, bütün çekleri bana verdiler. Öyle başladım ve şirkette gerçekten çok önemli bir konuma sahip oldum. 3 yıl çalıştım 3 yıl sonra şirketteki ikinci adam konumundaydım. Patron da çok önemsiyordu. Daha iyi imkânlar sağlayan bir yer için ayrıldım. Önce destek personeliydim. Orada da 3 yıl çalıştım şu an bir kamu bankasındayım. 3. yılım dolmak üzere. Biz iki şeyle mücadele ediyoruz başta kendini kanıtlaman gerekiyor işe girerken. İkincisi de ben engelliyim ama birçok işi yapabilirim, sorumluluk alabilirim, inisiyatif kullanabilirim başka özelliklerim de var mücadelesi veriyorsun. Onu da ilk başta hiçbir yere anlatamazsın. Girip seni tanıdıkça, kişiliğini gördükçe, mücadeleyi gördükçe anlıyorlar.

Engelli bir insan fazla bir şey yapamaz algısı var, kurumlarda. Kontenjan var ya işte. Zaruretten alıyormuşsun gibi... Tekerlekli sandalyede birinin oto yıkamada çalıştığını gördüm. Demek ki yapılabilir.

Özel sektörde olduğum için. Ben şu an ilk başladığımda yatak firmasıydı. Orada baya uzun süre çalıştım, 15 yıl kadar. Patron vefat ettikten sonra kapatmak zorunda kaldık. Şu an ecza deposundayım ve yaklaşık 200 kişilik eleman var. Benim çalıştığım bölgede de 40 kişilik bir eleman grubu var. Yani oradaki 40 kişiye yaptırılan işi ben de yapıyorum. Mesaiye kalınacaksa mesaiye de bırakıyorum. İnsanlar engelli maaşı aldığından çalışmaya soğuk bakıyorlar.

Ben işe daktilo memurluğuyla başladım. Zayıflığımdan dolayı bir eksiklik hissederek devamlı kendimi geliştirme ihtiyacı hissettim. Sonra veri hazırlama olarak kendimi yetiştirdim. İnsanlar benden bir şey istediği zaman ben araştırarak daha fazla vermeye çalıştım.

Ortopedik engelliler diğer engel gruplarıyla karşılaştırıldığında, çalışma hayatında daha fazla tercih edilmektedir. Bunda duyularında bir kayıp olmaması nedeniyle daha kolay iletişim kurabilme ve gerekli teknik donanım sağlandığında yeti yitimlerinin kaybının bertaraf edilebilmesinin etkisi büyüktür. Hemen tüm katılımcıların işe girişten sonra bir süre kendini kabul ettirmek için çaba harcadığını görülmüştür. Engellilere yönelik *beceriksiz, yetersiz, verimsiz* çalışanlar şeklindeki önyargıları kırmak için daha fazla çalıştıklarını ve yetkinliklerini göstere bilmek için ek emek harcadıkları ortadadır. Yaptıkları hataların yeti yitimlerine mal edilmemesi için uğraşmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Bu kalıp yargıları aşabilen ortopedik engellilerin işte yükselme fırsatları olmuştur. Özel sektöre giren ve yeterliliğini kanıtlayan çalışanların eşit işlem görme olanağı daha fazla olmuştur. Fırsat tanındığında ve paternalist yaklaşımlardan uzak durulduğunda, gerekli donanıma sahip ortopedik engellilerin üretkenlik anlamında bir eksikliği olmadığı görülmektedir. İş yerindeki önyargılar ortadan kalktığında engelliler; sorumluluk alabilen, karar mekanizmalarına katılım sağlayan yetiyitimi dışında özelliklerinin de olduğu belirginleşen çalışanlar olmaktadır.

İşitme Engelliler

İşe ilk başladıklarında bedensel faaliyete dayalı işlerde çalışmayanlar - özellikle kadınlar- amirleri ve iş arkadaşları tarafından ne işe yarayacakları belirsiz kişiler olarak görülmüşlerdir. Daha sonra yapabilecekleri pek çok faaliyet olduğunu gerek kendileri gerekse aileleri devreye girerek açıklamış ve böylece sorumluluk almaya başlamışlardır. Burada paternalist uygulamalar görülmektedir. Kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için işe yerleştirilmeleri söz konusudur; ancak yarayışı çalışanlar olacaklarına ilişkin şüpheler, kendileri çaba gösterene kadar sürerek onları anlamsız işlere veya hiçbir iş yapmama süreçlerine mahkûm etmiştir. Bu durumu katılımcılar şu sözleri ile ifade etmektedir:

Önce mevsimlik işçi olarak çalıştım, sonra birçok dilekçe verdim. 1981’de sınav vardı, yetenek sınavı vardı marangozlukla ilgili. Orada başarılı oldum ve öylece bu işe geçtim. Benim şefim, müdürüm, daire başkanım; işe başladığımda ne işe yarayacağımı merak ettiler onu sordular. Ben iyi olduğumu ve iş yapabileceğimi söyledim. Başta inanmadılar ama bunu zamanla anladılar. Verdikleri işleri layıkıyla yerine getirince bunu anladılar. Beni seviyor ve saygı duyuyorlardı.

İşe ilk girdiğimde müdürün arkadaşı olduğu için babam referans oldu bana. Müdüre bilgi verildi okuma yazmamın iyi olduğu ve benimle böyle iletişime geçerlerse daha başarılı olacağımı söyledi. O iyi olmuştu ancak şef değişikliği yaşadık; benimle nasıl iletişim kuracağını bilmediği için benden nasıl faydalanacağını bilmediği için hiç anlaşımadık.”

İşçi kadrosunda çalışırken benimle çok alay edildi. Daktiloya geçiş aşaması oldu ve işimi iyi yaptığım için orada takdir edildim. Böyle de devam etti.

Ben mutemetlik yapıyorum. Hesap kitap, para pul... her işe bakmak zorunda kalıyorum. Büyük kurullarda, personel, alım satım, mali konularda ben hepsine birden bakıyorum. Çok yoğun çalışıyorum, ama bir sıkıntım yok. Çünkü yeni bir şeyler öğrendikçe daha çok hoşuma gidiyor. Bu süreç içerisinde işitme kaybımın bana vermiş olduğu sıkıntıyı kendi yöntemlerimle atlatmaya çalışıyorum. Biraz da geçmişten ticaretle uğraşmam, daha sonra özelde çalışmam, eğitimin, iş hayatımın tecrübesiyle çok rahat bir şekilde ilerliyorum. Hayata biraz pozitif bakma da etkili. Daha üst konulara gelmek için çalışıyorum, mücadele ediyorum. Devletin bu konularda bize biraz daha destek vermesi, bize inisiyatif vermesi gerekiyor. Biz zor şartlarda bu hale geldik. Ben amirimle aynı işi yapıyorsam bizlere biraz ayrıcalık tanınması lazım. Bunların mücadelesini hala veriyorum.

Çalışma hayatına girdikten sonra işitme engellilerin özellikle işaret dili konuşanlar açısından niteliklerini gösterme ve ifade etme olanakları kısıtlı kalmıştır. Yalnızca işaret dili bilenlerin yazı dilinde de farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Bu

gibi ifade güçlükleri kişilerin yapabileceklerini gösterme şansını azaltmıştır. Devreye tanıdıkların girmesiyle, yani yine korumacı yapının işlevsellik kazanmasıyla bu sorunların üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Yine örneklerde de belirginleştiği gibi iş hayatına daha iyi bir eğitim ve daha fazla tecrübeyle katılan engelliler daha aktif roller alıp daha iyi imkânlarla sahip olabilmektedir. Bu noktada bireysel çaba ve başarıların pozitif ayrımcı uygulamalarla desteklenmesi beklentisi ortaya çıkmaktadır.

Görme Engelliler

Görme engelli katılımcılar da diğer gruplar gibi işe ilk başladıklarında ne iş yapabileceklerini kanıtlamak için çaba göstermek durumunda kalmışlar. Fazlalık ve gereksiz çalışanlar olarak damgalanmaktan kurtulmak için çeşitli inisiyatifler almak istemişlerdir.

Çalıştığım yerdeki telefon santrali ışıklı olduğu için bana uygun değildi, ancak dönüştürülebilirdi. Hatta ben işverenlerime bu dönüştürme masraflarını ben karşılayacağımı söyledim. Çünkü çok masraflı bir iş değil, çok zor bir iş de değildi. Ama engellendim. Ben bunların üstüne gittikçe onlar da beni toplumdan dışladılar. Hatta beni en son kuruma bağlı bir oda vardı, kurumun dışında bir odacık gibi; şurada otur diye dayattılar bana. Sen zaten fazlalıksın. Başımıza bela olma dediler. Sonra Ankara'ya tayin oldum. Büyükşehirlerde daha olumlu tutumlar var engellilere karşı. Uzun süre çalıştım ve verimli ve başarılı oldum; ancak özelleştirme sonrası yine durum kötüleşti. Tecrit uygulamaları başladı. Ben santral memuruydum beni hiç yapamayacağım bir göreve getirdiler: sayaç okuma ve güncelleme. Önce yanlışlık olmuştur diye tüm amirleri dolaşım. Ama kasıt vardı. Sonra yasal mücadele verdim. Ama maalesef ki sonuç benim ücra bir ilçeye sürülmem oldu. Neden sürüldüm? Ben nasılsa görmüyorum, o işe gidip gelemem, o zaman işi bırakırım diye düşündüler. Bırakmadım, ancak söylediğim gibi yaşam tarzım bir görme engellinin kaldıramayacağı bir tarzı. Dava olumlu sonuçlandı. Engelli kişi meslekleri dışında çalıştırılmazlar.

İşe girdim uğraştılar benimle baya bir. Tuvalet temizletmek istediler. İstemiyorlar çünkü engellilerin çalışmasını istemiyorlar. Santral olur, danışma olur ben temizlik yapamam. Benim psikolojim bozuldu. Burayı neden temizlemedin diye soruyorlar. Ben göremiyorum ki temizlik yapayım. Bakın beni danışmaya veriyorlar ben bakıyorum ama ben yerleri süpüremem ki.

Müdür ne iş yaparsın, dedi. Ben santral eğitimi aldım ve bir yerde oturacaksam lütfen beni almayın, santral dışı iş yapmam dedim. Müdür kendini göster seni işe alıyorum dedi. Ben bütün santrali Breilll alfabetesine çevirdim. Kendimi gösterdim.

10 yıldır da hiçbir yere kaydırılmadım. İşçi kadrosundan girdiğim için yükselebilmeme şansım yoktu ama olsaydı eğer değerlendirirdim.

O zamanki körlere özellikle toplumda hiçbir iş yapamaz gözüyle bakılıyordu. Otur şuraya maaşını al diyorlardı. Ben amire gittim ve iş yapmak istediğimi söyledim beni denemelerini rica ettim ve santrale verdiler beni. O gün bugündür çalıştım.

Görme engellilerin de diğer engel gruplarında olduğu gibi verimliliklerini kanıtlama süreçleri olmuştur. Önyargılar kırıldığında ise verimli çalışanlar oldukları gözler önüne serilmiştir. Verimliliği düşük ve vasıfsız engellilerin en düşük pozisyonlarda çalıştırıldığı bir gerçektir; ancak düşük vasıflı işlerin engelli çalışana ne kadar uygun olduğu da tartışılmalıdır. Büro elemanı olarak vasıflı bir iş için tercih edilmezken temizlik işleri için tercih edilen bir görme engellinin verimsiz olması kaçınılmazdır. Eğitim seviyesine uygun bir iş yerine yalnızca düşük vasıflı kadroların tahsis edilmesi hem katma değer kaybı hem de kişilerde yetersizlik duygusu yaratmaktadır. Uygun düzenleme ile etkin çalışabilecekleri işlerde uyumlaştırılmamaları sonucunda kötü muamele ve ayrımcılıkla karşılaşmaktadır.

3.6.3. Çalışma Hayatındaki İlişkileri ve Ayrımcılık Algısı

Ortopedik engelliler

Katılımcılara işyerindeki ilişkileri ve ayrımcılıkla ilgili deneyimleri sorulduğunda şunları ifade etmişlerdir:

Çalışanların yaklaşımı, ben çok pozitif bir yönetici olduğum için genelde herkesi kendi gibi görüp yardımcı olmaya çalışan bir insanım. Benimle çalışan herkes beni çok seviyor, ağabey gibi görüyor, dost gibi görüyor. Bir amir gibi, üst gibi değil arkadaşça yaklaşarak bu ekip işini iyi bir ekip olarak yürütüyoruz.

Ayrımcılıkla ilgili söyleyeceğim şu işverenler çok yanlış düşünüyor. Engelli bir insanın normal bir insana göre performansı daha fazla. 4. 5. katta çalışan engelli bir insan sırf oradan inmemek için ne çaya çıkıyor ne sigaraya çıkıyor, çalışıyor. Ama sağlıklı bir insan hiç yerinde durmuyor. Hareket kısıtlılığı olmadığı için. Böyle bir istatistik de okudum ben masa başında çalışan engelli insanların normal insanlara göre daha verimli olduğu ispatlanmış.

Amirim ilk gittiğimde şöyle bir baktı ve ben sana ne iş verebilirim, evrak götüremezsin fotokopi çekemezsin santrale git otur dedi. Halbuki öyle insanlar var ki orada

biz onlardan daha iyi iş yaparız. Ama git santrale otur ya da danışmada otur. Sen 10'da gel 4'te git gibi muamelelerle karşılaştım. Bu ister istemez insanı biraz üzüyor. Neden yani? Ben alıyorsam bir para bunun hakkını da vermek isterim. Biraz daha idareciler bu konuda bilinçlendi, bu da herhalde ağır yaptırımların olmasıyla oldu. Kişi artık hakkını aradığı zaman beni istediğim işte çalıştırmak zorundasın. Ben şu eğitimi aldım. Şu görevi de yapabilirim. Hukuk mezunu arkadaşım var, avukatlık diplomasını aldı, maliyeyi kazandı çocuğu santrale verdiler. Zihniyet böyleydi. Bu zamanla değişti. Birçok kurumda iyi yerlerde iş bitiren iş yapabilen arkadaşlarımız da var. Hem bilgisayar alanında bazı konularda kendini çok iyi yetiştirmiş. Her kapıyı açabiliyor, her işi yapabilecek düzeyde. Toplumun ve iş hayatındaki idarecilerin algısını değiştirmeyi sağlıyor. Diğer konu; arkadaşları arasında bir ayrımcılık yaşanmadı, arkadaşlar genelde yapmadılar hep pozitif böyle yardım etme bazında yaklaştılar. Hatta iş yükünün ağır olduğu noktada destek oldular. Bu konuda ben çok büyük sıkıntı yaşamadım. En büyük sorun işe girebilmek süreciydi. İşe girdikten sonra idarecilerin yöneticilerin algısını değiştirebilmek önemli. Çünkü gittiğiniz zaman ne mezunu olursanız olun ilk değerlendireceğiniz yer ya danışma ya santral ya da kapının önünde duracaksınız, ona yön göster, şuna sağı göster solu göster. Yani ilk algı buydu. Bunu yıldıktan sonra olumlu hale gelebildi.

Ben diğerlerinden biraz daha fazla çalıştırılıyorum gibi. Sigara içilmediği için, mesela adamlar ben bir sigara içeceğim diye çıkıp 10 dakika 15 dakika mola verip geliyorlar. Kullanmadığım için daha fazla çalışıyorum. Bizim işyerinde zihinsel engelli bir arkadaşımız var. Yeri geliyor yıpratılıyor, eziliyor. Daha pasif iş yaptığı için ötekilerin ezmesine de göz yumuyorlar.

Şu an çalıştığım kuruma girme nedenim engelli çalıştırmadığı için ceza ödemesi yapan lider kuruluşlardan biri olması. Benimle birlikte, yaptığım mücadele ile birlikte şu an açık pozisyonların tamamına yakını doldurdular. Bunu için mücadeleciler olmak direnmek lazım. Ben çalışarak üretmek hayatımı sürdüren biriyim işyerinde mücadele vererek, gerektiğinde genel müdürlükten ayrılmadan bu süreci aştım. Düzgün şekilde kendini ifade edeceksin. Konuştuğun şeyi destekleyecek bilgiler elinde olmalı.

Ortopedik engelliler işyerinde en çok kabul gören kesimi oluşturmasına rağmen başlangıçta küçümseyici ve *paternalist* sayılacak davranışlarla karşılaşmaktadırlar. Özellikle sen işe geç gel erken çık ya da santralde, danışmada dur gibi nitelikleri ve eğitimleri ile uyumsuz davranışlar bireylerin özsaygı ve güvenini incitmektedir.

İşitme Engelliler

Katılımcılara çalışma ilişkileri ve ayrımcılık olarak düşündükleri davranışlar sorulmuştur. İşitme engelliler çalışma ortamlarında numune/*token bireyler* halinde oldukları söylenebilir. Aynı kültürün, dinin, etnik kökenin veya cinsiyetin mensubu olmalarına rağmen işitme engelli olmayan bireylerle aralarında net bir ayrılık vardır.

Genellikle iş yerinde bir başka işitme engelli varsa onunla sıkı ilişkiler kurduklarını diğerleriyle mesafeli kaldıklarını belirtmişlerdir. Bu durum da onları çalışma hayatlarında ayrımcılığa maruz bırakmıştır. Pek çok iş arkadaşlarının –işitme engelli olmayan- kendilerinden uzak durduğunu, olanı biteni onlara açıklamadığını hatta onlar yokmuş gibi davrandıklarını belirtmişlerdir. Genel olarak görevlerini hep yazıyla teslim alan bu kişilerin sürekli iş stresi yaşadıklarını da anlattıklarından çıkartmak mümkündür.

O bölümde çalışırken iş arkadaşlarımla sürekli iletişim hataları yaşadım. Bugün konuşulan şey ertesi gün hiç olmamış gibi oluyordu. Şu yapılacak dendiği zaman sonrasında laf çok değiştiriliyordu.

Bir şekilde iletişim kurmaya çalışıyordum ama çok sağlıklı bir iletişimim yoktu. Sıcak bir iletişimim yoktu. Bana şuraya gideceksin, şu yapılacak diyorlardı. Ben de işimi yapıyordum.

Önce hep alay edildi. Ben görmemezlikten geldim. Bana bunu idareciye iletmemi söyleyenler oldu ama ben şikâyet etmedim. 6 aylık uzun bir süreçten sonra daktiloda elektronik daktiloya da geçince daha rahat ettim. Şikâyet yerine kulak asmamayı tercih ettim. İçime attım öyle devam ettim.

Ben daktiloda çalışıyordum ancak kuruma bilgisayarlar gelince bilgisayar kullanmak istedim. O zaman odadaki olanakları kullanmak istediğim zaman bana izin verilmedi. Diğer arkadaşlar mesela sürekli oyun oynayabiliyorlardı kendi özel zevklerini gerçekleştirebiliyorlardı. O konuda bana izin vermiyorlardı ve bu beni üzüyordu açıkçası. Bu hakkı bana tanımıyorlardı. Bu beni çok üzdü.

İzin ve yükselme konusunda kamuda çalışmanın verdiği bir avantajla otomatik derece kademe ilerlemelerini ve yıllık izinlerini kullandıklarını bu konuda bir ayrımcı işleme maruz kalmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak şahsi işler için haftalık ya da aylık -amirin inisiyatifiyle alınacak- izinler de aynı şeyin olmadığı görmekteyiz. Özellikle iş arkadaşları kimi zaman amirlerin pozitif ayrımcılık içeren davranışlarını olumsuz addedebilmişlerdir. Sporla uğraşan aynı zamanda işçi olarak görevini sürdüren bir katılımcı müsabakalarına gitmek için izin istediğinde tepki ile karşılaştığından bahsetmektedir.

Benim müsabakalarım oluyordu. Orada iş yoğunluğu ve ben müsabakalara gidip geldiğim için biraz kızma ve gıcık olma durumu oldu. İdare etseler de çok hoşnut olmuyorlardı. Sürekli maça gidiyorsun, işler birikiyor diye tepki gösteriyorlardı bu beni üzmüştü.

İşitme engelli bireylerin, farklı bir kültür yaratıp bu kültüre ait insanlar haline geldiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle duyma yetisi tamamen olmayan ve işaret dili kullanan bireyler tıpkı yabancı bir ülkeye göçle gelmiş yurttaşlar gibi birbirlerine kenetlenmektedir. İş arkadaşlarını işitme engelli değilse sosyal hayatları içerisine pek dahil edemedikleri gerçektir. Burada işitme engelli bireylerin katı bir tutumu olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Yukarıdaki bölümlerde de belirtildiği gibi işitme engelli olmayan bireyler özellikle yakın çevresinde de bunu deneyimlememişlerse işitme engellilere karşı, *acıma ve kızgınlık* duygularını yoğun hissedip (hızlı seyreden bir konuşmayı takip edemediği ya da bozuk konuştuğu için acıma; ona söylediğini anlayamadığı veya yanlış anladığı için kızma); kayıplarından ötürü onlara *çocuk gibi davranma* veya kendisi daha iyi biliyormuşçasına *patronluk taslama* yoluyla *paternalist* davranışlar sergileyerek ayrımcılık yapmaktadır. Kimi zaman isteyerek kimi zaman istemeden bu durum yaşanmaktadır. İletişim kanalları tıkanan engelli çalışanlar kendi içgrupları içerisinde kalmaktadır. Hatta aldıkları tepkilerden ötürü kendi içgrupları ile dahi çalışma ortamında bir araya gelme sıklıklarını azaltmaktadırlar.

Bir işitme engelli arkadaşım vardı kurumda ve ben çoğunlukla onun yanına giderdim. Sohbet ederdim mesela. Bize hep saatlerce sohbet ediyoruz diye bakılırdı. En fazla yarım saat kırk dakika konuşsak da çok uzun gibi algılanırdı. Konuşamazsınız anlayamazsınız derlerdi ama onlar bunun daha fazlasını kendileri yapsa da bizim sohbet için bir araya gelmemiz dikkatleri üzerlerine çekerdi. O da ben de sıkıntı yaşadık ve sürekli erteledik görüşmelerimizi.

İşitme engelliler olarak biz biraz farklı iletişim kurduğumuz için rahatsız oluyorlardı. Biraz fazla ses çıkarıyorduk, çıkarttığımız seslerden haberdar değildik. Bundan dolayı rahatsız oluyorlardı.

Son olarak verilen bir örnek de çalışma arkadaşlarının sosyal beğenilirlik algısı ile davrandığının kanıtı niteliğindedir:

Müdür varken çok farklı davranıyorlardı müdür olmadığında çok farklı... Bu benim hiç hoşuma gitmiyordu sonuçta iş arkadaşaydık onlarla. Şimdi hiç biri ile görüşmüyoruz.

İşaret dili konuşmayan katılımcının ifade ettiği durumlarda ise paternalist davranışlar ile iş stresi yaratacak algılar sıralanmıştır. Yapacağı herhangi bir hatanın doğrudan işitme kaybına bağlanması riskine karşı sürekli hazırlıklı olmak durumunda kalmaktadır. Pozitif ayrımcılığın çalışma hayatında bir lüks değil bir zorunluluk olduğunu ortaya koyan örnekleri şöyledir:

Bizi ikinci planda görmek insanlar çok var. Ben varken size düşmez, ben öndeyim senden gibi bir düşünceyle ister istemez karşılaşılabiliyorum. Önyargıları kırmak lazım. Bizim başarılarımızı ispatlayabilmemiz lazım. Bunu yapabildikten sonra kırılıyor. Mesela okurken veya iş yaparken doğru mu yapar yanlış mı yapar? Bu önyargılara karşı onun için ben biraz daha özverili çalışmaya çalışıyorum. Ben hesap kitap yapıyorum. Hata yaptığımda bu duyamıyor yanlış yapıyor düşüncelerini perçinlemiş oluyorum. O yüzden ben daha dikkatli ve özverili çalışmak zorunda kalıyorum. Konsantre olmaya çalışıyorum. Bunu gösterebildiğin zaman insanların önyargısı kırılıyor. Bırak önyargıyı takdirle dönüyorum. Bu beni mutlu ediyor. Daha verimli çalışıyorum, daha fazla bilgi edinmeye çalışıyorum. Bir ortama girdiğim zaman onu araştırmak zorunda kalıyorum. Çünkü herkesin öğrendiği şekilde eşit seviyede öğrenemiyorum, duyamıyorum, açık veriyorum. Onun için hazırlıklı olmam gerekiyor. Bunun için de önceden internetten gazeteden vs. araştırıp o ortama girmeye çalışıyorum. Bu şekilde yaşam daha kolaylaşmış oluyor ama bizlere destek verilmesi gerekiyor kendi imkânlarımızla bir yere gelinmiyor, benim cihazım şu anda arızalanmak üzere, yenisini alacağım. Devletin verdiği para çok az: 420 lira üstüne 4 bin koymam lazım. 4 bin lirayı koyacağım ki ihtiyacımı giderebileceğim bir cihaz alayım. Ama devlet destek vermiyor. Neden? Ben aktif olarak yaşayan bir insanım, devlet memuruyum. Belki emekli insanlar ikinci plana atılıyor olabilir. 60 yaşın üzerinde onlara biraz daha farklı muamele yapılabilir ama bize bir şekilde öncelik verilmesi gerekiyor. Bu şekilde olursa bizlerin yaşamı kolaylaşır.

Görme Engelliler

Çalışma hayatındaki ilişkileri ve ayrımcılık üzerine konuştuğumuz görme engelliler çalışma hayatına girmiş olmanın hayatlarında büyük değişiklikler yarattığını ve bu sayede topluma katılım sağlayabildiklerini belirtmektedir.

Biliyorsunuz engelliler ilk antik çağ dönemlerinde tanrıların cezal kullarıdır, düşüncesiyle tecrit edilmişlerdir. İş hayatımızda da bazı arkadaşlarımız engellerinden dolayı mesleklerinde çalıştırılmazlar. Bazıları hem kör hem kadın olmaktan dolayı tecrit edilirler, mesleklerinde çalıştırılmazlar, atıl insan olarak değerlendirilirler, toplumda da tecrit edilmeye çalışılırlar. Birçok işyerinde bu durum yaşanır maalesef. Maalesef iş arkadaşlarım ve amirlerim beni görme engelli olmamdan dolayı direkt tecrit etmeye çalıştılar. Soyutladılar beni toplumdan hatta ben üstlerine vardıkça, ben iş talep ederken onlar da soyutlama, tecrit etme, toplumdan izole etme çabalarını yoğunlaştırdılar. İş benim için çok önemliydi. Birincisi ben çok ciddi ekonomik bunalım geçirmiştım. İkincisi toplumla diyalog kuramıyordum. Üçüncüsü gençtim, kız arkadaşım bile yoktu. Olamazdı, çünkü ben sefil ve perişandım. Ekonomik olarak çok kötü durumdaydım. İşim sayesinde ekonomik özgürlüğüm oldu, eşimle tanıştım, bir hayatım oldu. Ayrımcı davranışların beni yıldırmasına izin veremezdim.

Çalışmaya başlayınca hayatımda bir devrim olmuş olabilir. İş arkadaşlarım oldu bu sayede sokağa çıkmış oldum. Yardım eden insanlar oldu, azarlayan iten kakan insanlar oldu. Bunları görme şansım oldu, sokaktaki sıkıntıları görme şansım oldu. Hem evimin kadını hem iş kadını oldum.

Ancak çalışma hayatında kamuda işçi veya en düşük statülü memur görevlerinde yer aldıkları için özellikle amirleri ile büyük sıkıntılar yaşadıkları görülmektedir. Amirlerin davranışlarında acıma, küçümseme ve paternalizm dikkati çeker. Kişinin hak kaybına uğramadan daha basit işler verilmesi engelli çalışanın gururunu kıran ve iş doyumunu önemli ölçüde azaltmaktadır. Kişilerin iş stresini de arttıran süreç özel hayatlarına da etki edebilmektedir.

Yöneticilerin engellilerle ilgili bir bilgisi yok tecrübesiz ve bilinçsiz kişileri yükseltebiliyorlar. Ne yapıyor sen körsün arşive git otur. Memurların gelen telefonuna bak. Memur memurun sekreteri olamaz. Neymiş 3 yıl önce başlayan bir arşiv memurunun ben sekreteri olacaktım. Neymiş engellileri santralde çalıştırma gibi bir zorunluluk yokmuş. Beni santralden alıp arşive verdiler gerekçesi ise bana iyilik yapmakmış, siz bizden iyi görüyorsunuz diye imalar yapıldı. Bu da neden kaynaklanıyor. Yeterince kamu hizmetinde çalışmadan torpille işe getirilen amirin kibirliliğinden kaynaklanıyor. Diğer çalışma arkadaşlarım ise bunun bir ceza olduğunu düşünüyor. Maddi kayıp yaratmasa da evet bu bir sosyal cezadır.

Ben bir okulda çalışıyorum, öğretmenler bana bulaşık yıkatmak istediler; şikâyet ettim rencide edildim, müdürü de şikâyet ettim, bana okul müdürü engelliysen istifa et dedi. Böyle bir şey olabilir mi?

Ben bir kör olarak geldim sizin masanızda sizinle aynı şartlarda çalışacağım. Amir diyor ki sen bu işi çok güzel yapabilirsin ama ben bu işi köre yaptırمام. Gereğe ne? Biz sizlere daha rahat edebileceğiniz işler veriyoruz.

İş duygusallığa giriyor. Mevzuat, yönetmelik devreden çıkıyor. Sen körsün öğretmenlik yapma... Şikâyet için gittiğim üst makam şimdi senin görevlendirmeni rahat yere yazıyorum, arada gel çayımı iç, camide de bana dua et dedi. İşyerinde çektiğim sıkıntılar özel yaşantımı da etkiledi.

İş yerinde aynı sıkıntıları paylaşan engellilerin birbiriyle dayanışma göstermemesi de dikkat çekici bir örnektir. Ayrıca yetiyetimini bahane olarak kullanarak kötü niyetle sergilenen davranışlar da ayrımcı tutum ve davranışları pekiştirmektedir.

Bugün kendi içimizde bile zorlukları neden yaşamaktayız, çünkü kendi içimizdeki sıkıntıyı aşamıyoruz. Bakın bu çok önemli bir vurgudur. Ben bu nedenle sosyoloji okuyorum. Kendi iletişimimizi kuramadığımızdan toplumsal iletişimi kısıtlıyoruz. Bir yönetici engelli personeli ile problem yaşıyor, diğer engelli onu savunacağına onu boş ver diyor. Dayanışma yok, aynı dairede birbirini kötülüyorlar.

İşyerinde sağlanan imkânları istismar eden engelli arkadaşlar da var. İşteki problem bundan da kaynaklanıyor. Karşılıklı güven sarsılıyor.

Engelli çalışanlarla ilgili kalıplaşmış yanlış inanışlardan bir tanesi de işyerinde özbakım faaliyetlerini sürdüremeyeceklerine ve çalışma arkadaşlarına yük getireceklerine ilişkin önyargılardır. Kurumlarda sürdürülen uygulamaların ise engelli personelin özel ihtiyaçları düşünülmeden hayata geçirilmesinin beklenmesi zorlukları ortaya çıkartmaktadır.

Önyargı var tabi ki. Özellikle tahsili olmayanlar bu konuda yetersiz kalıyorlar. Bir görme engelli bir işe başladığında odayı bilmediği için masaya çarpar. Öncelikle orda çalışanların bana bu odayı anlatması gerekiyor. Biz bilmediğimiz bir yere girdiğimiz zaman şöyle bir önyargı oluyor. Ben bu adamı elinden tutup yemeğe mi götüreceğim? Samimiyetimle söylüyorum yemekhaneye gelen adam bana şunu söyledi. Herkeste kırıntı var sende neden yok. Ben evde yemek yerken başka burada başka yiyorum. Burada daha dikkatliyim. Dikkat edersen körlüğü yok edebiliyorsun. O yönden kendini kabul ettirsen sıkıntı olmuyor.

Bizde kart sistemi var. Ben kart okutturmadığım için idareciler bana taktılar. İl müdürlüğüne şikâyet edildim. İl müdürlüğü bana neden kullanmadığımı sordu. Ben çıkardım kartı cebimden müdüre gözünü kapattırdım. O kartı da diğer kartların içine koydum ve bulmasını istedim ve bana hak verdi. Ben bazen kartımı kartların içine atıyorum ve bulamıyorum, kart görme engellilere uygun işaretlerle bastırılmamış dedim. Farkındalıklarını artırıyoruz böyle böyle.

Özellikle ast-üst hiyerarşisinin yoğun yaşandığı bürokraside engelli çalışanlara daha fazla korumacılık ve patronluk taslandığı paternalist uygulamaların yoğun

olduğu görülmektedir. Eşitler arası ilişkilerde ise meslektaşları ile ilgili daha fazla sorumluluk alma kaygısı kişilerde beraber çalışma isteğini azaltmakta, engelli personele karşı kin ve kızgınlık duygularını ortaya çıkarmaktadır. Uygulamalarda bilinç ve farkındalık eksikliğinin hissedildiği örneklerde (işe yeni başlayan görme engelliye kurumun ya da çalışacağı alanın fiziki koşullarının betimlenmemesi ya da kartların Breill alfabesiyle de yazılmamış olması) ortaya konmaktadır.

4. BÖLÜM: AYRIMCILIKLA MÜCADELE ÖNERİLERİ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Bu tez çalışmasının amacı, çalışma hayatında engellilerin karşılaştığı ayrımcı tutum ve davranışları ortaya çıkarabilmektir. Çalışmanın tamamında engellilerin politika yapma süreçlerine katılımının önemi ve eksikliği vurgulanmıştır. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadele için çözüm önerileri yer almaktadır. Bölümde, yazında yer alan çözüm önerilerinin yanı sıra görüşme yapılan engel gruplarından alınan geri bildirimlere yer verilmiştir. Şüphesiz yapılan çalışmanın kapsamı ulusal çaplı çıkarımlar yapılmasını sağlayacak düzeyde değildir. Ancak tez çalışmanın amacı; işyerinde ayrımcılıkla karşılaşan engellilerin deneyimlerinin ortaya konması ve katılımcı politika yapım süreçlerine katkı sağlanmasıdır.

Son on yıldır Türkiye'deki engelli politikalarında ivme kazanıldığı bir gerçektir ve bu oldukça olumlu bir gelişmedir. Bakım hizmetlerinden istihdama, temel ve mesleki eğitimden sağlık hizmetlerine erişilebilirliğe kadar pek çok kamu hizmetinin standartları uluslararası sözleşmelerle uyumlu hale getirilmiştir. 06/02/2014 tarih ve 6518 sayılı kanun ile son değişiklikleri yapılan Engelliler Hakkında Kanun'da engellilerin hak temelli politikalarla ele alındığı görülmektedir. 5378 sayılı kanunla beraber Türkiye, engelliler için politikalarında ayrımcılık karşıtı ve temel hak ve özgürlüklere tam ve eşit erişimi temin etme gayesindedir. Türkiye BM Engelli Hakları Sözleşmesi'ni ilk imzalayan ülkelerden biridir. Sözleşme Türkiye'nin engelli politikalarında temel belirleyici olmaktadır. ASPB'nin 2002-

2013 kapsayan son on yıla ilişkin engelli ve yaşlı hizmetleri raporuna göre⁹³ ASPB'nin kurulması ile pozitif ayrımcılık kurumsal dayanağa kavuşturulmuştur. Engellilerin kamu personeli olmasına yönelik yurt çapında bir sınav ve atama sistemi 2012'de hayata geçirilmiştir. İlgili rapora göre kamuda 32.021 (2013 Temmuz verisi), özel sektörde ise kotaya tabi işyerlerinde 93.056 (2013 Temmuz verisi) engelli istihdam edilmektedir. ASBP'nin Haziran ayı istatistik raporuna⁹⁴ göre 2014 yılı Mayıs ayı itibari ile İŞKUR'a kayıtlı 111.574 engelli kişi bulunmaktadır. 2014 yılı Nisan ayı verilerine göre engelli çalıştırmakla yükümlü işyerinde 10.480 kamuda 81.478 özel sektörde olmak üzere 91. 958 engellinin çalıştırıldığı belirtilmiştir. Aynı rapora göre Nisan ayı itibariyle kamuda 911, özel sektörde 25.914 kişilik açık kontenjan bulunmaktadır. Kota sistemine göre 50 ve üzeri çalışanı bulunan işyerlerinde belli oranda engelli çalıştırılması gerekmektedir. Bu oran kamuda yüzde 4 iken özel sektörde yüzde 3 olarak belirtilmiştir. Sosyal Güvenlik Kurumu 2012 yılına ilişkin Türkiye'deki işyeri sayılarının işyeri büyüklüklerine ve illere göre dağılım istatistiklerine⁹⁵ göre 1.538.006 işyerlerinin 1.507.920' si 1 ila 49 işçi çalıştırmaktadır. Bu rakam, toplam işyerlerinin yüzde 98'ine denk gelir. 1 ila 49 işçi

⁹³ Raporun tamamı için bakınız:

http://www.eyh.gov.tr/upload/Node/8110/files/BM_kitapcigi_Ingilizce_Tumu_23.05.2014.pdf

⁹⁴ Raporun tamamı için bakınız:

http://www.eyh.gov.tr/upload/Node/8110/files/istatistik_Haziran__2014.pdf

⁹⁵ 2012 yılına ilişkin istatistiklerin tamamı için bakınız:

http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/istatistikler/sgk_istatistik_yilliklari!/ut/p/b1/hZLLdqJA FEW_JR9AKIqnQ6B4qSAFFAgTFraKvBSCgtTXt53ONMmd3bX2GZx9L5uxeza7FINVFvfqdi3af3 sm5RZnWSuNU4ESAqAcDgoxCDFnleEFpN8DjgB-yyfsPvizrNDolKaBLjFvXtYelTBzvWXOUhN5BMCUZ70iHq9KzJTC7QI6RiwuGor9ro2Zwex1xccy T81yGW-60Caw98quXPoDT7QA4yfN7Zohxhg3-txiBi6cmpxG01_7hgIHDqpHuC0iOuwCERTouAF5OLiTeA9ErEIVGanMIHE7a4nz1Rd8M-qvfddsVh269_IP9w7eeR4ogBMkyEMgQlkS2bhOJfkiYzbUIL-cso0wTP2g6XpdFU2VPcvF7aaG57XluKqLTYULs5CfSW_dTzepOqs7Y6sTcEdlR01pdhO5UQ3xGUxllD6SFvO15exSZ_Mht0ZMdL4Ur-hgP1pnVrv66vmP0Q5Rywy9ZtZqfvDzY04-ds2eSEaBJCpZqXP2GtLvy26HPcFuZ2-73sHuHI9Z1oeMcYrPj6i_UzrZirays-2xfHt7HTn79OIA-78XC-sacGyBCwQIoCLJX8BPf_QJ_CA-fQH9y-pFNmL3QMjDeukd2tCgppiGxryEKOQ5g9uE8h57kQHclea5jULBB5ldmzc3ZqYhItT1Iv8YB0RTUXRAOQG9-9ad2L4j01acQocpmL_HNQXH/dl4/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/

çalıştıran işyerlerinin de 547.224'ü yalnızca bir işçi çalıştırmaktadır. Türkiye geliştirmekte olan bir ülkedir ve küçük ve orta ölçekli işletmeler ülke ekonomisinde önemli ölçüde yer tutmaktadır. Engelli istihdam rakamları yalnızca 50 ve üzeri işçi çalıştıran işyerleri için söz konusudur ve ülkenin ekonomik gerekleri düşünüldüğünde, kısıtlı bir alanda kanunun öngördüğü oranlarda engelli istihdamı gerçekleştirilmektedir. Kanunun engelli çalıştırma yükümlülüğü verdiği işyerleri yalnızca yüzde 2'lik bir paya sahiptir. Bu nedenle 50'den az işçi çalıştıran işyerlerinin engelli istihdamına özendirilmeleri gerekmektedir. Devlet desteği ve kota rejiminin bir arada ele alınması işverenlerin engelli istihdamını arttırıcı önlem önerilerinin en başında gelmektedir (İPEA,2011). Buna yönelik çalışmalar yapılmalı ve engelli istihdamı yaygınlaştırılmalıdır.

Engelli istihdamı bu denli kısıtlı imkânlarla sağlanırken ve çalışmak - çalışabilir durumda olan- engelliler için bu kadar değerliyen ayrımcı uygulamalar engellilerin çalışma hayatında karşısına çıkan ve hiç tartışmasız ortadan kaldırılması gereken bir hak ihlalidir. Çalışma, anayasal bir hak ve ödev aynı zamanda temel bir insan hakkıdır. Çalışma hakkını kullanmaya engel olan ayrımcılık ve eşit muamele görememe açık bir hak ihlalidir. Zihinsel engellilerin yüzde 64'ü, konuşma engellilerin yüzde 45'i, bedensel engellilerin yüzde 27'si, işitme engellilerin yüzde 18'i ve görme engellilerin yüzde 15,4'ü çalışamaz durumdadır (Tufan ve Arun, 2006: 31). Bu oranların da ortaya koyduğu gibi çalışabilir durumda olan engellilerin büyük çoğunluğu istihdama katılamamaktadır. İstihdam sosyal dışlanmayla mücadelede önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışma kapsamında, ayrımcılığın, toplumsal dışlanmanın, yoksulluğun birbirini peşi sıra getiren kavramlar olduğu ve engelliliği bir paradoks haline getirdiği pek çok kez tekrar

edilmiştir. Engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadelede için toplumsal farkındalığın artırılması gerekmektedir. Grup çalışmasına katılan engellilerin hemen hepsi çalışma hayatına atıldıktan sonra sosyal hayata katılabildiklerini belirtmişlerdir. Aynı zamanda çalışma hayatında hemen hepsi ayrımcılıkla ilgili deneyimler yaşamışlardır. Yukarıdaki verilerin de ortaya koyduğu gibi engelliler için işgücü piyasasına katılım zorlu bir mücadeledir. Gelişmekte olan ülkelerde sosyal politika önlemlerinin yaygınlaştırılması ve tüm ölçekte işyerleri için uygulanabilir hale getirilmesi önem taşımaktadır. Ancak sosyal politika önlemleri seçimlik değil zorunludur. Toplumun her kesimine eşit şekilde işlem borcu olan sosyal hukuk devletinin bu anlamda eşitsizlik ve ayrımcılık sonucuna neden olan uygulamaları dikkatle değiştirmesi gerekmektedir. Bu yönde Türkiye’de önemli gelişmelerin yaşandığı açıktır. Toplumsal hayat çok boyutlu ve dinamiktir. Her geçen gün yeni gelişmeler ve uygulamalar gerekmektedir. Örneğin, tıbbın ve teknolojinin gelişimi günümüzde pek çok engellinin bağımsız hayatlar sürmesine imkân tanıyacak noktaya ulaşmıştır ancak ekonomik engeller bu kez erişilebilirliğin önünü kesebilmektedir.

Bu bağlamda sosyal politika önlemlerinin sürdürülebilir ve güncellenebilir olması gerekmektedir. Sürdürülebilirliğin sağlanması için ihtiyaçlara cevap verecek düzenlemeler yapılmalıdır. Bu düzenlemelerin uygulanabilir olması da katılım ile sağlanacaktır. Engellilerin katılımı alınacak önlemler ve ortaya çıkartılacak düzenlemeler çok daha yararlı olacaktır.

Yapılan odak grup çalışmaları sonucunda elde edilen çözüm önerileri üç başlık altında toplanmıştır: devletten beklenenler, sivil toplum kuruluşlarından beklenenler ve engelli bireylerden ve toplumdan beklenenler.

Devletten beklenenler

Katılımcıların tamamı devlet eliyle uygulanan cezaların arttırılmasının, caydırıcı olacağı görüşünü benimsemektedir. “Eğer cezai hükümler konursa, kısmen de olsa mağduriyet azaltılabilir.”

Toplumda ön saflarda yer alan kişilerin gerek siyasetçiler olsun gerek diğer kanaat önderlerinin, engelliliğe ilişkin farkındalığının ve duyarlılığının arttırılması gerektiği belirtilmiştir. Özellikle, görsel ve yazılı basında ve sosyal medyada yer alan beyanlarında engellilere ilişkin olumlu tutumların gelişmesine yönelik davranışlar sergilemeleri beklenmektedir. Yöneticilerin, amirlerin engellilik konusunda bilgi düzeylerinin, farkındalık ve duyarlılıklarının arttırılması beklenmektedir.

Pozitif ayrımcılığın anayasal dayanağının farkında olan katılımcıların tamamı bu konuda herkesin bilinçlendirilmesi ve olumlu eylem, makul uyumlaştırma ve pozitif ayrımcılığın eşit işlem ilkesi ile çelişmediği bilgisinin gerek idare gerekse kişiler arasında yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Pozitif ayrımcılık olmak zorundadır. Mesela bir sınavda size 1 saat veriliyorsa bir görme engelliye iki saat verilmelidir ve bu garipsenmemelidir.

Teknolojik ve fiziki imkânlar sağlandığında tüm problemlerin aşılabileceğine inanan katılımcılar, engellilere sağlanan desteklerin engelli kişinin ihtiyaçlarına ve aktif hayata katılıp katılmamasına yönelik düzenlenmesini beklemektedir. Örneğin, işitme engelli katılımcı yaşa bağlı işitme kaybı yaşayan ve cihaz ihtiyacı duyan bir birey ile aktif olarak çalışma hayatında olan bir bireyin cihaz ihtiyacının yalnızca işitme kaybı oranına göre belirlenmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Engellilere yönelik hizmet sağlayan kuruluşların insan kaynağı ve kapasitesinin geliştirilmesinin gereği vurgulanmıştır.

İngiltere’de bir yer var sadece görme engelliler bölümünde çalışan 400 kişi var ve bunların yüzde 40’ı görme engelli. Maalesef biz 2-3 kişiyle hizmet veriyoruz ki bu da çok yetersiz.

Engellilere yönelik iş analizlerinin yapılması ve buna yönelik istihdam sağlanması hem engellilerin niteliksiz işlerde istihdam edilmesinin önüne geçecek hem de bireylerin daha verimli çalışmasını sağlayabilecektir.

Engellilerle ilgili düzenlemelerde katılımın sağlanmasının olmazsa olmaz bir şart olduğu belirtilmiştir.

Yapılan çalışmalarda kesinlikle engellilerden bilgi alınmalıdır. Kimsenin bizim adımıza karar almaması gerekiyor.

Sivil Toplum Kuruluşlarından Beklenenler

Katılımcılar STK’lar arasında koordinasyonun sağlanmasının ve karar alma organları üzerinde baskı unsuru oluşturmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır. Kurumsallaşmamış örgütlerin faaliyetlerinin etkin olmayacağı görüşü hâkimdir. Yönetici ve üyelerin engelli hakları hakkında bilgi düzeylerinin artırılması beklenmektedir. Engelli hakları savunucularının artması, dernek faaliyetlerinin boş zaman faaliyetleri yerine daha fazla hak temelli çalışmalara yoğunlaşması beklenmektedir. Katılımcılardan dernek yöneticisi bir kişi bu durumu şöyle ifade etmektedir.

Biz kurulurken iki karar aldık, siyasi eğilim göstermeyeceğiz, her görüşten kişi ortak tek bir hedef adına hareket edebilsin diye, ikincisi de bağış toplamayacağız. Engellilere ilişkin dilenci, muhtaç, aciz bakış açısını yıkmaya ilk olarak bizim başlamamız gerekiyor.

Toplum ve bireyden beklenenler

Engelli katılımcıların bu noktada engellilerin sorunlarının toplumun sorunlarından bağımsız olamayacağı görüşü hakimdir. Demokrasi kültürünün yerleşmesi ile engelli haklarının da temin edileceği belirtilmiştir. Merhamet temelli uygulamaların sürdürülebilir olmadığını belirten katılımcılar, bunu yıkmak için toplumun her kesimine rol biçmektedir.

Türkiye'deki engelliler bundan 20 yıl öncesine nazaran iyi durumda. Dünya değişiyor, teknoloji gelişiyor, ayak uydurmak zorundasınız. Bunun yanında biz gerçekten Türkiye'de yaşayan engelliler ne kazanmışsa ne elde etmişse bunun çoğu toplumun merhamet duygularıyla kazanılmış şeyler. Ama biz ne diyoruz? Biz ne siyasilerin ne yöneticilerin merhamet duygularına bırakmamalıyız. Merhamet ayrı bir şey, biz bu dernek aracılığıyla ilişkide olduğumuz tüm engelli derneklerine de ya da toplumdaki insanlara da bunu söylüyoruz, bizim de herkes gibi sosyal ve kültürel hayatta var olmak herkes kadar hakkımız. Bunun içine ne girer, eğitim hakkı girer, sağlık hakkı girer, istihdam hakkı girer. Mesela, bir sinemaya gidersin o sinemanın sana uygun olması gerekir. Kanunların dışında bizden de kaynaklanıyor. Hiç kimse mücadele etmiyor. Apartmanıma engelli park yeri levhası konmasını sağladım aylarca kimse uymadı, her seferinde vazgeçmeden şikâyet ettim. Polisi aradım geç geldi onu da şikâyet ettim. Yılmadım; şimdi ben yokken dahi biri oraya park ettiğinde komşularım uyarıyor. Farkındalık böyle oluşturulabilir.

Engelliler arasında bilgi paylaşımının ve iyi örneklerin görünürlüğünün artırılması gerektiğini, dışsal mücadeleye içsel boyut kazandırılmasının da ayrımcılıkla mücadelede önemli yer tuttuğu belirtilmiştir.

Ben kendim gibi diğer engelli bireylerin de benim gibi olması için yol gösteriyorum. Bir söz vardır çirak ustayı geçerse sanat o zaman büyür. Bizden sonrakiler bizden daha iyi olmalı ki onların gelecekteki durumu bizden daha iyi olabilmeli, zor şartları daha kolay atatabilmeli.

Son olarak katılımcıların engelli bireylere iletmek istediği ayrımcılık ve haksızlar karşısında dik durmalarının gerektiğidir. Elbette devlet düzenlemeler yapmalı, kuralları ve çerçeveyi belirlemelidir; ancak bireyler de katılımcı olarak ilgili mekanizmaları işletmelidir:

Bütün arkadaşlarıma bunu söylüyorum ben. Biz bu toplumda üretebiliyorsak belli bir yere sahipsek kusura bakmayın bizi engelli olarak görüp de bunun için küçümseyecek insanlara prim vermeyin. Gücünüzü de kendi kişiliğinizi de gösterin. Yani hiçbir zaman ben engelimin ezikliğini yaşamadım. Hep güçlü durmaya çalıştım. Sosyal hayatımda da iş hayatımda da özel hayatımda da karşılığımı aldım. Mücadele mücadele mücadele.

SONUÇ YERİNE

Engelli bireylere yönelik ayrımcılığın diğer dezavantajlı gruplara gösterilen ayrımcılık kadar görünür olmadığını söylemek mümkündür. Engelliler toplumsal hayatın hemen her alanında ayrımcılıkla karşılaşmaktadır. Kimi bu nedenle evine kapanırken kimi de hak temelli mücadele yoluna gitmiştir.

İyi ve makul bir insan olmanın gereği olarak engelli bireylere hoşgörü ve iyi niyet gösterilmesi, yardımcı olunması gerekmektedir. Sosyal beğenilirlik algısı içerisindeki bireyler bu anlamda gerek söylemleri gerekse davranışlarıyla kısmen tutumlarını gizleyebilmektedir. Tutumların gizli ya da davranışa dökülmüş olması ayrımcılığın ortaya çıkmasında çok da büyük farklılıklar yaratmamaktadır. İyi bir insan olma eğilimi ile karşısındaki engelli bireye bir çocuk gibi davranan ancak bu davranışın altında küçümseyici bir tavırla konuşulması ve anlamsız işler yüklenerek atıl hale konması her ne kadar tutumlar gizli tutulmak istense de nihayetinde ayrımcılık sonucu doğurmaktadır. Bu bağlamda çalışma hayatında engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadelede dikkat edilmesi gerekenler kısaca şöyle sıralanabilir:

İş arkadaşlarının ve amirlerin bireyin yetiyetimini yetkinlerinden önce görme algısı kırmalıdır. Her engelli grubunun aynı olduğuna dair genelleme yapılmamalı, hem bireylerin engelinin farklılık yarattığı hem de bireylerin engelleri ile kendilerini ne kadar tanımladığı göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışma grupları içerisinde engelli bireylerin yer almasını istendiğinde aşırı rekabetçi ve karşılıklı aşırı bağımlılıklar içeren örgütsel ödül-ceza sistemlerinden vazgeçerek işbirliğine dayalı

çalışma gerektiren ve bu anlamda ödül ve cezaların paylaşıldığı sistemlerin hayata geçirilmesi sağlanmalıdır. Eşitler arası ilişkilerde nezaket ile acıma, tiksinti ile kaçınma duygusal olarak yeniden tanımlanmalı bu noktaya çıkabilecek düşünce ve söylemlerden uzak durulmalıdır.

Ayrımcılıkla mücadelede yasal düzenlemelerin yerindeliği önemli bir unsur olmakla beraber esas önemli nokta uygulanabilirliğidir. Sürekli güncel durumla uyumlaştırılan ve engellilerin ihtiyacını doğru şekilde karşılayacak düzenlemeler yapılmalıdır. Bunun için engellilerin politika yapma süreçlerine katılımı önemlidir. Katılım söz konusu olduğunda engelli örgütlerinin güçlendirilmesinin önemi ortaya çıkar. Pek çok katılımcı engellilere hizmet veren sivil toplum kuruluşlarının gereğince faaliyet göstermediğini vurgulamıştır. Engelli derneklerinin bağış toplama ya da sosyal faaliyet düzenlemeden ileri gitmeyen etkinliklerinin baskı unsuru oluşturabilecek güce kavuşturulması gerekmektedir. Engelli ayrımcılığıyla mücadele için tıpkı endüstri ilişkilerinde olduğu gibi işçi-işveren-devlet üçlüsü ile oluşturulan sosyal diyalog mekanizmalarına ihtiyaç duymaktadır. Endüstri ilişkilerinde çalışma barışını temin etmek adına önemli katkı sağlayan sosyal diyalog engelli ayrımcılığı ile mücadelede kullanılabilir bir araçtır. Katılımın sağlanması demek, şüphesiz her bir engellinin tek tek görüşlerinin kanun koyucuya ya da icra yetkisi olan kurum ve kuruluşlara iletilmesi anlamına gelmez. Demokratik toplumlarda temsil vazgeçilmez bir araçtır ve kitlelerin tabandan tavana taleplerini iletmesinin önemli bir yöntemidir. Bu anlamda engellilerin temsil gücü yüksek örgütlenmelere gereksinimi bulunmaktadır. Engellilerin katılımı, görünürlükleri ve temsil gücü arttıkça toplumsal bilinç ve kamusal farkındalık oluşacak ve bu yolla ayrımcılıkla mücadele söz konusu olabilecektir.

KAYNAKÇA

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2011) **İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi**, Ankara.

Erişim: [<http://www.ozurluveyasli.gov.tr/tr/html/175/Yayinlar>] (05.03.2013)

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2010) **Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması**, Ankara.

Erişim: [http://www.ozida.gov.tr/ayrimciliklamucadele/rapor_tum.pdf] (05.03.2013)

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2002) **Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri**, Ankara.

Erişim: [<http://www.ozida.gov.tr/arastirma/oztemelgosterge.htm>] (22.03.2013)

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2008) **Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Araştırması**, Ankara.

Erişim: [http://www.ozurluveyasli.gov.tr/upload/mce/eski_site/arastirma/toplum_ozurlulugu_nasil_anliyor.pdf] (22.03.2013)

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2014) **Development and Disability in Turkey: A Report of the Last Decade**, Ankara.

Erişim: [http://www.eyh.gov.tr/upload/Node/8110/files/BM_kitapcigi_Ingilizce_Tumu_23.05.2014.pdf] (25.06.2014)

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2014) **Haziran Ayı Engelli Bireylere İlişkin İstatistikî Bilgiler**, Ankara.

Erişim: [http://www.eyh.gov.tr/upload/Node/8110/files/istatistik_Haziran__2014.pdf] (28.06.2014)

Akbulut, Süleyman (2012) *Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı, Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Birimi (Seçbir).

Akdağ Şenyurt, Arzu; Tanay, Gizem; Özgül, Hakan; Kelleci Birer, Lütfiye ve Özlem Kara (2011) **Türkiye’de Engellilik Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu:1 Ocak – 30 Haziran 2010**, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul.

Erişim: [insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/docs/Engellilik_Izleme_Raporu.pdf] (20.05.2013)

Altan, Ömer Zülfü (1998) *Kota Tekniği Ve Kota Oranlarının Yükseltilmesinde Ülkemizde Daha Çok Sakatın İstihdam Edilebilmesine Yardımcı Olabilir mi?*, **Mercek Dergisi**, MESS, ss. 25-33.

Arıkan, Çiğdem (2002) *Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım*, **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, C:2,S:1, Ankara.

Arslan, Rıfki ve Ayşe Nur Ökten (1994) **Araştırma Yöntemleri**, İstanbul: YTÜ, s.37-44.
Erişim:[[http://www.yildiz.edu.tr/~okten/images/Dy_16_GORUSME%20TEKNIKLERI%20\[Compatibility%20Mode\].pdf](http://www.yildiz.edu.tr/~okten/images/Dy_16_GORUSME%20TEKNIKLERI%20[Compatibility%20Mode].pdf)](14.10.2013)

Aslan, Mustafa ve Selim Şeker (2011) *Engellilere Yönelik Toplumsal Algı ve Dışlanmışlık (Siirt Örneği)*, **III. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu**, 24-25 Ekim 2011, Kocaeli.

Avrupa Komisyonu (2011) **Türkiye İlerleme Raporu**.

Erişim:[http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf] (15.04.2013)

Avrupa Komisyonu (2013), **Türkiye İlerleme Raporu**.

Erişim:[http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/tr_rapport_2013_en.pdf] (17.10.2013)

Avrupa Konseyi (2010) **Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı**, Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı.

Erişim:[http://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_non_discr_iaw_TUR.pdf] (04.02.2014)

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, *Özürlü Bireylerin Haklarını ve Topluma Tam Katılımını Teşvik Etmeye Yönelik Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı 2006 – 2015:“Avrupa’da Özürlü Bireylerin Yaşam Kalitesinin Yükseltilmesi”*, **Bakanlar Komitesi’nin Üye Devletlere Yönelik Rec(2006)5 sayılı Tavsiye Kararı**.

Erişim: [[www.coe.int/t/c/social_cohesion/soc-sp/Rec\(2006\)5%20Turque.doc](http://www.coe.int/t/c/social_cohesion/soc-sp/Rec(2006)5%20Turque.doc)] (11.10.2013)

Aydınolat, N. Emrah (2012) *Engelli İstihdamını Arttırmanın Yolları*, **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notu**, S: 201232.

Erişim: [<http://www.tepav.org.tr/upload/files/1338541914->] (26.03.2013)

Ayrımcılık İzleme Platformu (2011) **Türkiye’de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri 2011 Yılı İzleme Raporu**, Ankara: Eşit Haklar İçin İzleme Derneği – ESHID.

Erişim: [www.esihaklar.org/wp-content/.../06/ESHID-EngelliRaporu2011.pdf] (20.05.2013)

Aytemiz, Oya ve Tamer Bolat (2005) *Örgütlerde Bedensel ve Zihinsel Engelli İşgören Ayrımcılığı: Uygulamalı Etik Boyutuyla Bir Değerlendirme*, **Öneri Dergisi**, C: 6, S:23, ss:35-45.

Barnes, Colin (1991) *A Brief History of Discrimination and Disabled People*, **Disabled People in Britain and Discrimination: A case for anti-discrimination legislation**, Hurst & Company, London:University of Calgary Press.

Barnes, Colin ve Mike Oliver (1993) **Disability: A Sociological Phenomenon Ignored by Sociologists**, -.

Erişim:[<http://disability-studies.leeds.ac.uk/files/library/Barnes-soc-phenomenon.pdf>] (27.10.2013)

Barnes, Colin (2011) *Understanding Disability and The Importance of Design for All*, **Journal of Accessibility and Design for All**, C:1,S:1, ss:55-80.

Barnes, Colin (2012) *The Social Model of Disability: Valuable or Irrelevant?*, **The Routledge Handbook of Disability Studies**, (Edts: Nick Watson, Alan Roulstone, Carol Thomas), London: Routledge, ss:12-29.

Baybora, Dilek (2006) *Çalışma Yaşamında Özürlülere Karşı Ayrımcılık, Sosyal Siyaset Konferansları*, 51. Kitap, İstanbul.

Bell, Amanda (2010) *The Rights and Experiences of Persons with Disabilities, a Global Society: An Essay Review of Exploring Disability* (Edts. Colin Barnes ve Geof Mercer), PowerPlay, Eastern Michigan University, ss:623-627.

Berkün, Sanem (2013) **Özürlülerin İstihdamında Ev Esaslı Tele Çalışma (Evde Tele Çalışma): Bursa İli Belediyelerinden Örnekler**, Ankara: ÇASGEM Yayınları, Yayın No:38,

Bezmez, Dikmen; Yardımcı, Sibel ve Yıldırım Şentürk (Derleyen) (2011) **Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak**, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Boyraz Şükrü (2010) *Çalışma Hayatında Engelliler, Toprak İşveren Sendikası*. Erişim: [<http://www.toprakisveren.org.tr/2010-87-sukruboyrazz.pdf>] (26.03.2013)

Braddock, David L. ve Susan L. Parish (2011) *Sakatlığın Kurumsal Tarihi*, Sakatlık Çalışmaları içinde, der. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul, ss:101-186.

Bury, Mike (1996) *Defining and Researching Disability: Challenges and Responses, Exploring the Divide*, (Eds. Barnes Colin and Geof Mercer), Leeds: The Disability Press, ss.18 – 38.

Burcu, Esra (2007), **Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Burcu, Esra (2006) *Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:23, S:2, ss: 61-83.

Burcu, Esra (2002) *Üniversitede Okuyan Özürlü Öğrencilerin Sorunları: Hacettepe-Beytepe Kampüsü Öğrencileri Örneği, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:19, S:1, ss:85-103.

Burcu, Esra (2011) *Türkiye’deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:28, S:1, ss:37-54.

Cam, Erdem (2013) **İşyerinde Sosyal Diyalog ve Demokrasi**, Ankara: ÇASGEM Yayınları, Yayın No:40.

Çağlar, Selda (2011) *Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu, TBB Dergisi*, S:96.

Çakmak, N. Münci (2008) *Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Engelli Tanımı Hakkında Bir İnceleme, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:57, S:2, ss:51-62.

Çayır, Kenan ve Müge Ceyhan Ayan (Der.) (2012) **Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erişim: [<http://www.aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/ayrimcilikanakitap.pdf>] (14.10.2013)

Çınarlı, Serkan, *Türkiye İle Bazı Avrupa Birliği Ülkelerinde Engellilik Kavramı ve Engelli İstihdamı İle İlgili Düzenlemelerin İncelenmesi*, **Öz-Veri Dergisi**, 2010, S. 13, C. 7, S. 1.

Erişim: [<http://www.ozurluveyasli.gov.tr/tr/html/519/13>] (26.03.2013)

Çokluk, Ömay; Yılmaz, Kürşad ve Ebru Oğuz (2011) *Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi*, **Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi**, C:4, S:1, ss:95-107.

Dalbay, Saim R. (2009) **Özürü Yakinlarının Özürülere Yönelik Sosyal Politikalara İlişkin Bilgi, Beklenti ve Memnuniyet Dereceleri (Isparta Örneği)**, Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Davis, Lennard J. (Edt) (2013) **The Disability Studies Reader**, Taylor&Francis, NewYork.

Dedeoğlu, Saniye ve Melda Yaman Öztürk (Edt) (yy) **Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği**, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, Küreselleşme Dizisi-14.

Demircioğlu, Mağdalen (2010) **Üretim Sürecinde Sakat Emeği**, İstanbul: Kibele Yayınları.

Demir, Mahmut (2011) *İş Yaşamında Ayrımcılık: Turizm sektörü örneği*, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C:8, S:1.

Erişim: [<http://www.InsanBilimleri.com>] (17.09.2013)

Demren Dönmez, Burcu (2012) *Ayrımcılık Suçu*, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, (120), ss: 9-58.

Dik, Tuba (2010) *Atasözlerinde Adil Dünya İnancı*, **Millî Folklor**, Y:22, S: 88, ss:28-32.

Erişim: [<http://www.millifolklor.com>] (18.06.2013)

Doğan, Çağrı (2008) *Engelliler: Postmodern Kapitalizmin Sakatları*, **Birikim Dergisi**, Sayı 229, ss:36-44.

Dovidio, John F. and Michelle R. Hebl (2005) *Discrimination at the Level of the Individual: Cognitive and Affective Factors*, **Discrimination at Work The Psychological and Organizational Bases**, (Eds: Adrienne Colella and Robert L. Dipboye), Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.

(DSÖ) Dünya Sağlık Örgütü ve (DB) Dünya Bankası (2011) **Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti**.

Erişim:[<http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687-1328710754698/YoneticiOzeti.pdf>] (02.04.2013)

Elban, Hasan Kemal, 15 No.lu Protokol imzaya açıldı.

Erişim:[<http://aihmgunlugu.blogspot.com.tr/2013/06/15-nolu-protokol-imzaya-acld.html>] (07.05.2014)

Erdoğan, Gülnur (2008) *Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı*, **TBB Dergisi**, Sayı 77, ss:123-165.

Erdoğdu, Seyhan (2004) *Sosyal Politikada 'Avrupalı' Bir Kavram Sosyal Dışlanma, alışma Ortamı Dergisi*, S. 75.

Erişim:[<http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/?p=38>] (29.03.2013)

Erdugan Erbil, Fatma (2010) *Türkiye'de Özürlü Yoksulluğu ve Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi: Ankara-Keçiören Örneği*, Ankara: Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Yayın No:50.

Ergün, Mehmet (2005) *Ayrımcılık ve Özürlüler, Öz-Veri Dergisi*, C:2, S:1, ss:377-388.

Erişim: [<http://www.eyh.gov.tr/tr/8460/3>] (21.10.13)

Finkelstein, Victor (1980) *Attitudes and Disabled People: Issues for Discussion*, New York: World Rehabilitation Fund.

Erişim:[<http://disability-studies.leeds.ac.uk/files/library/finkelstein-attitudes.pdf>] (28.04.2014)

Finkelstein, Victor (1991) *Disability: An Administrative Challenge (The Health and Welfare Heritage)* In M. Oliver (ed.), **Social Work: Disabled People and Disabling Environments**, London: Jessica Kingsley, 19-39.

Erişim:[<http://disability-studies.leeds.ac.uk/files/library/finkelstein-Administrative-Challenge-1.pdf>] (28.04.2014)

Finkelstein, Victor (1993) *The Commonality of Disability, Disabling Barriers, Enabling Environments* (Edts) Swain, J., Finkelstein, V., French, S. And Oliver, M.. Sage.

Erişim:[<http://disability-studies.leeds.ac.uk/files/library/finkelstein-Commonality-of-Disability.pdf>] (28.04.2014)

Genç, Yusuf ve Güldane Çat (2013) *Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi, Akademik İncelemeler Dergisi*, C: 8, S:1.

Goodley, Dan; Hughes, Bill ve Lennard Davis (Editörler) (2012) **Disability and Social Theory: New Developments and Directions**, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Gökbayrak, şenay (2005) *Avrupa Birliği'nin Sosyal Koruma Sorunsalı Olarak "Sosyal İçerme Politikaları" alışma Ortamı Dergisi*, S:80.

Erişim: [<http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/?p=61>] (10.11.2013)

Göregenli, Melek (2012) *Ayrımcılığın Meşrulaştırılması, Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim alışmaları Birimi (Seçbir).

Erişim: [www.secbir.org] (18.06.2013)

Göregenli, Melek (2013) *şiddet ve İşkencenin Meşrulaştırılması Sürecinin Sosyal Psikolojik Arka Planı*.

Erişim: [http://www.stramap.org/images/cust_files/080613160150.pdf] (18.06.2013)

Gül, İdil Işık (2012) *Hukukta Ayrımcılık Yasağı, Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim alışmaları Birimi (Seçbir), ss:1-18.

Erişim: [www.secbir.org] (18.06.2013)

Gül, İdil Işık ve Ulaş Karan (2011) **Ayrımcılık Yasağı: Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme** (Edt. Burcu Yeşiladalı, Gökçeçiçek Ayata), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Gülmez, Mesut (2009) **İnsan Hakları ve Avrupa Birliği Hukukunda Ayrımcılığın Kaldırılması ve Türkiye**, Belediye-İş Sendikası, AB'ye Uyum Dizisi, Ankara.

Heider, Fritz (1958) **The Psychology of Interpersonal Relations**, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Hiranandani, Vanmala (2005) *Towards a Critical Theory of Disability in Social Work, Critical Social Work*, C:6, S:1, Iowa.

Erişim:[<http://www1.uwindsor.ca/criticalsocialwork/towards-a-critical-theory-of-disability-in-social-work>] (27.10.2013)

Jones, Chelsea (2013) "For *Them*, Not *Us*": How Ableist Interpretations of the International Symbol of Access Make Disability, **Critical Disability Discourse/Discours Critiques dans le Champ du Handicap 5**, ss:67-93.

Kaboğlu, İbrahim (2002) **Özgürlükler Hukuku**, Ankara: İmge Yayınevi.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2008) **Yeni İnsan ve İnsanlar**, İstanbul: Evrim Yayınevi.

Karan, Ulaş (2009) **Avrupa Birliği Ülkelerinde Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Kurumları**, Ankara: İnsan Hakları Ortak Platformu.

Karataş, Kasım (2002), *Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları: Bir Sosyal Politika Yaklaşımı*, **Ufku Ötesi Bilim Dergisi**, C: 2, S:2.

Erişim: [<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/engeliler.htm>] (14.04.2013)

Karataş, Kasım ve Elif Gökçearsan Çifci (2010) *Türkiye'de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C:3, S: 13.

Kaya, Gözde (2012) **Avrupa Birliği İş Hukuku'nda Cinsiyet Ayrımcılığı**, Ankara: Avrupa Birliği Bakanlığı Akademik Araştırmalar Serisi-1.

Kılınç, Sibel ve Fuat Torun (2011) *Adil Dünya İnancı, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, C:1, ss:1-14.

Erişim: [www.cappsy.org/archives/vol3/no1/cap_03_01.pdf] (18.06.2013)

Kolat, Serkan (2009) **Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye'deki Yansımaları**, Uzmanlık Tezi, Ankara: Özürlüler İdaresi Başkanlığı.

Korkut, Levent (2009) **Ayrımcılık Karşıtı Hukuk**, Ankara: İnsan Hakları Gündemi Derneği.

Kuzgun Kayhan, İnci (2008) *Türkiye'de Ücret Karşılığı Özürlü Kadın İstihdamının Belirleyici Değişkenleri*, **Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi**, C:19, S:2.

Lord, Janet E., Guernsey, Katherine N., Balfe, Joelle M. ve Valerie L. Karr (2007) (Edt) Nancy Flowers, (çev.) Çağatay Gülabioğlu, Elif Çopuroğlu, **İnsan Hakları. Evet! Engelli Haklarına Dair Eylem ve Savunuculuk**, İnsan Hakları Eğitim Serisi, Konu Kitabı:6.

Erişim: [http://ihop.org.tr/dosya/diger/Insan_Haklari_EVET.pdf] (26.03.2014)

Morris, Jenny (2011) *Rethinking Disability Policy*, **Joseph Rowntree Foundation**.

Erişim: [<http://www.jrf.org.uk/publications/rethinking-disability-policy>] (30.10.2013)

Murat, Sedat (2009) *Genel Olarak Özürlülere Yönelik Çalışmalar ve İSMEK Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S:56.

Erişim: [<http://asosindex.com/journal-article-fulltext?id=8419&part=1>] (12.04.2013)

Neuman, Lawrence W. (2012) **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar Cilt1-2** (çev.) Sedef Özge, Ankara: Yayın Odası.

Nielsen, Laura Beth ve Robert L. Nielsen (Editör) (2005) **Handbook of Employment Discrimination Research: Rights and Realities**, Netherlands.

Okur, Nejla ve Fatma Erbil Erdugan (2010) *Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme, II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu (SHUS-II 2010)*, 4-5-6 Kasım 2010, Denizli.

Oliver, Michael J. (1990) **The Politics of Disablement: A Sociological Approach**, New York: St. Martin's Press.

Oliver, Michael J. (1999) *Capitalism, Disability and Ideology: A Materialist Critique of the Normalization Principle, A Quarter-Century of Normalization and Social Role Valorization: Evolution and Impact*, (Edts. Robert J. Flynn and Raymond A. Lemay), Canada: University of Ottawa Press, ss:163-175.

Erişim: [<http://www.independentliving.org/docs3/oliver99.pdf>] (30.05.2014).

Oliver, Michael J. (2011) *Sakatlık ve Kapitalizmin Yükselişi*, Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak, der. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul, ss:209-225.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2010) **Sickness, Disability and Work: Breaking the Barriers: A Synthesis of Findings across OECD Countries**, Paris: OECD Publishing.

Özgökçeler, Serhat ve Yusuf Alper (2010) *Özürlüler Kanunu'nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi, İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C:1, S:1, ss:33-54.

Özgökçeler, Serhat ve Doğan Bıçkı (2010) *Özürlülerin Sosyal Dışlanma Boyutları: Bursa ve Çanakkale Örneklerinden Yansıyanlar, II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu (SHUS-II 2010)*, 4-5-6 Kasım 2010, Denizli.

Paker, Murat (2012) *Psikolojik Açıdan Önyargı ve Ayrımcılık, Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Birimi (Seçbir).

Erişim: [www.secbir.org] (18.06.2013)

Punch, Keith F. (2005) **Sosyal Araştırmalara Giriş, Nicel ve Nitel Yaklaşımlar** (Çeviren: Dursun Bayrak, H. Bader Aslan, Zeynep Akyüz), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Rütsche, Bernhard ve Melike Belkıs Aydın (2009) *Öjeni ve Anayasa: Özgür Hukuk Devletinde Ebeveynlerin Öjenik Taleplerinin Düzenlenmesi*, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Hukuk Özel Sayısı.

Erişim: [http://www.anadolu.edu.tr/sites/default/files/files/20.pdf] (28.04.2014)

Ruh Sağlığında İnsan Hakları Girişimi Derneği (RUSİHAK) (yy) *Engellilerin İnsan Haklarına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Erişim:[http://eob.kku.edu.tr/duyurular/kaynaklar/Rusihak_BM_Sozlesmesi.pdf] (26.03.2014)

Sachs, Rose (2003) *Disability Support Services, Faculty/Staff Guide: Integrating Disability Studies into Existing Curriculum.*

Erişim:[http://www.montgomerycollege.edu/Departments/dispsvc/diversity.htm] (26.06.2014)

Sakallı Uğurlu, Nuray (2006) *Eşcinsellere İlişkin Tutumlar: Türkiye’de Yapılan Görgül Çalışmalar*, **Türk Psikoloji Yazıları**, C:9, S:17,ss: 53-69.

Sapancalı, Faruk (2005) *Avrupa Birliği’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri*, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, S.3.

Erişim: [http://www.calismatoplum.org/sayi6/Makaleyuzde202.pdf] (05.05.2013)

Sapancalı, Faruk (2003) **Sosyal Dışlanma**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Yayınları.

Seyyar, Ali (2008) *Özürlü Dostu Aktif İstihdam Politikaları*, **Yerel Yönetimler ve Özürlülük Konferansı**, Engelliler Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Siebers, Tobin (2011) *Teoride Sakatlık*, Sakatlık Çalışmaları içinde, der. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul, ss:81-98.

Stone, Dianna L. ve Adrienne Colella (2005), *Workplace Discrimination Toward Persons with Disabilities: A Call for Some New Research Directions*, **Discrimination at Work The Psychological and Organizational Bases**, (Eds: Adrienne Colella and Robert L. Dipboye), Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.

Subaşıoğlu, Fatoş (2008) *Üniversitelerin Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri’nin “Engellilik Farkındalığı” Üzerine Bir Araştırma*, **Bilgi Dünyası Dergisi**, C:9, S:2, ss:399-430.

Süzek, Sarper (2012) **İş Hukuku**, İstanbul: Beta Basım.

Şentürk, Yıldırım (2011) *Sakatlık ve Sosyal Teori: Toplumbilim Kuramlarındaki “Normal” Özneyi Yeniden Düşünmek*.

Erişim:[http://www.academia.edu/802475/SAKATLIK_ve_SOSYAL_TEORI_TOPLUMBILIM_KURAMLARINDAKI_NORMAL_OZNEYI_YENIDEN_DUSUNMEK] (17.09.2013)

Shakespeare, Tom (2011) *Sakatlık Sosyal Modeli*, Sakatlık Çalışmaları, der. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul, ss: 51-62.

Şişman, Yener (2012) *Özürllülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, **Sosyal Politika Çalışmaları**, Y: 12, C:7, S:28.

Stein, Michael Ashley ve Penelope J.S. Stein (2007) *Beyond Disability Civil Rights*, **Hastings Law Journal**, C:58:1203.

Tezcan, Tolga (2013) *Discrimination Experienced by Disabled Employees in The Public Sector: "Institutional Discrimination Area"*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Politika Programı.

Thomas, Carol (2011) *Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler*, Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak, der. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul,ss:31-50.

Thomas, Carol (2004) *How is Disability Understood? An Examination of Sociological Approaches*, **Disability & Society**, C: 19, S: 6.

Tufan, İsmail ve Özgür Arun (2006) *Türkiye Özürllüler Araştırması İkincil Analizi*, **Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu**.

Erişim: [<http://www.engelliler.gov.tr/arastirma/ilerianaliz/ilerianaliz.doc>] (02.05.2013)

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) (2011) 2010 Yılında Gerçekleştirilen Özürllülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, **Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni**, Sayı:71.

Erişim: [<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6370>] (26.04.2013)

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) (2012) Sağlık Sorunları ve Faaliyet Güçlükleri Yaşayanların İşgücü Durumu Araştırma Sonuçları, II. Dönem 2011, **Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni**, S: 13125.

Erişim: [<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13125>] (15.04.2013)

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) (2002) **Türkiye Özürllüler Araştırması**.

Erişim: [<http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf>] (22.04.2013)

Uluseller, Ayça ve Orçun Ulusoy (2009) **Avrupa ve İnsan Hakları Mekanizmaları**, Ankara: İnsan Hakları Derneği, El Kitapları.

Erişim:[http://www.rightsagenda.org/index.php?option=com_content&view=article&id=206:takmaavrupa-ve-nsan-haklar-mekanizmalar&catid=53:takmaelkitaplari&Itemid=92] (07.05.2014)

United Nations (UN) (2006) **Convention on the Rights of Persons with Disabilities**.

Erişim: [<http://daccess-ods.un.org/TMP/5211045.74203491.html>] (20.04.2012)

United Nations Development Programme (UNDP) (2010) **Human Development Report 2010**, Erişim: [<http://hdr.undp.org/en/>] (20.04.2012).

World Health Organization (WHO) (1999) **ICIDH-2 International Classification of Functioning and Disability**, Beta-2 Draft.

Erişim: [<http://www.sustainable-design.ie/arch/ICIDH-2Final.pdf>] (20.04.2013)

World Health Organization (WHO) (2001) **International Classification of Functioning, Disability and Health.**

Erişim: <http://apps.who.int/classifications/icfbrowser/> (20.04.2013)

World Health Organization (WHO) ve The World Bank (WB) (2011) **World Report on Disability**, Malta.

Yenisey, Kübra Doğan (2002) *Kadın Erkek Eşitliği Bakımından Türk İş Hukuku'nun AB Hukuku İle Olası Uyum Sorunları*, **Kamu-İş**, Cilt 6, Sayı:4.

Yıldırım, Fatma ve Zehra Y. Dökmen (2004) *Engellilere Yönelik Tutumlarla Sosyal Üstünlük Yönelimi, Adil Dünya İnancı Ve Kontrol Odağı İnancı Arasındaki İlişkiler*, **6. Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı: Küreselleşme, Sosyal Adalet ve Sosyal Hizmetler (20-22 Mayıs 2004)**, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını, No: 9, ss: 180-195.

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad: Kübra ÖZTÜRK

Doğum Yeri ve Tarihi: ANKARA, 19.11.1986

Medeni Durum: Bekar

Adres: Fakülteler Mah. Köylüler Sok. No:8/10 Cebeci Çankaya/ANKARA

Telefon: 0 545 830 12 58

E-mail: kubra.ozturk@csgb.gov.tr

Eğitim

- Lise; 2000-2002 Ankara Çankaya Anadolu Lisesi (Almanca)
2002-2004 Antalya Adem Tolunay Anadolu Lisesi (Türkçe- Matematik Bölümü- Almanca)
- Lisans; 2004-2009 Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
- Y.Lisans; 2010- Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Kurslar, Projeler:

- Katılımcı Sertifikası, Dienst Nascholing en Internationalisering, Grundtvig/Comenius Course in Czech Republic- Leading Educational Change- Eğitsel Değişim Yönetimi
- Katılımcı Sertifikası, Council of Europe and Ministry of Youth and Sports - Long Term Training Course in Turkey and France- Youth Participation and Youth Policy- Gençlik Katılımı ve Politikası hakkında Uzun Dönem Eğitim Kursu

Yabancı Dil:

- İngilizce (iyi seviyede-okuma, yazma, konuşma)
- Almanca (temel seviyede- okuma, yazma, konuşma)

İş Deneyimi:

- ÇSGB Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi (2011-)

ÖZET

ÖZTÜRK Kübra (2014) Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Uzmanlık Tezi, Ankara.

Ayrımcılık, benzer durumlarda farklı ve farklı durumlarda benzer işlemin yapılmasıdır. Ayrımcılık yasağı tüm insanların, insan onuru nedeniyle, doğuştan sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerinden kaynaklanır. Engelli, kişinin ana yaşamsal faaliyetlerini tam olarak yapamamasına yol açan fiziksel, zihinsel, psikolojik ya da duygusal rahatsızlığı olan kişileri ifade eder. Engellilere yönelik ayrımcılık BM Engelli Hakları Sözleşmesinde, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alandaki tüm insan hak ve temel özgürlüklerinin diğerleri ile eşit biçimde kullanılması veya bunlardan yararlanılması imkânını ortadan kaldıran veya bunu engelleyen her türlü ayırımın, dışlamanın veya kısıtlamanın **engelliliğe dayalı olarak** yapılması engelli ayrımcılığı olarak tanımlanır.

Bu çalışmanın amacı çalışma hayatında engellilere yönelik ayrımcılık örneklerini ortaya koymaktır. Engelli ayrımcılığı ırk, etnisite, toplumsal cinsiyet, cinsiyet ve cinsel yönelime dayalı ayrımcılık biçimleri kadar görünür seyretmez. Engellilere yönelik ayrımcılığın ekonomik ve psikososyal nedenleri bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında üç engelli grubu: görme engelliler, ortopedik engelliler ve işitme engelliler ile odak grup çalışmaları yürütülmüş ve katılımcıların ayrımcılık deneyimleri ile ayrımcılıkla mücadele çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engelli, engellilik, ayrımcılık, ayrımcılıkla mücadele.

ABSTRACT

ÖZTÜRK, Kübra (2014) Discrimination against Disadvantaged Groups: Discrimination in Working Life against Persons with Disabilities and Proposed Solutions, Ministry of Labour and Social Security, Centre for Labour and Social Security Training and Research, Ankara.

Discrimination is an action which performed differently in same positions and same for the different. Prohibition of discrimination originates from the inherent fundamental rights and freedoms of all people and human dignity. Disability defined as a physical or mental impairment that substantially limits a major life activity. Discrimination on the basis of disability means, in UN's Convention On The Rights Of Persons With Disabilities, any distinction, exclusion or restriction **on the basis of disability** which has the purpose or effect of impairing or nullifying the recognition, enjoyment or exercise, on an equal basis with others, of all human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural, civil or any other field.

The aim of this study is to reveal the cases of discrimination against people with disabilities in working life. Discrimination against people with disabilities is not so apparent such as discrimination against race, ethnicity, gender, sex or sexual orientation. Discrimination against disabled people rise out by the economic and psycho-sociological circumstances. In this study, three focus group discussions were conducted with the disabled groups: visually handicapped, hearing impaired and orthopedically handicapped to enable their experiences of discrimination and proposed solutions to anti-discrimination in working life.

Keywords: disability, person with disability, discrimination, anti-discrimination.